

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје
Филозофски факултет, Скопје

Меѓународни односи

Магистерски труд

Подем на популизам во неолибералната ера и кризата на демократијата

Скопје, април 2025

Ментор: проф. д-р Билјана Ванковска

Кандидат: Анамарија Даневска

бр. на индекс: 5528/23

Содржина

Вовед	3
Демократија	11
Социјалното	12
Политичкото	19
Неолиберализам	24
Историски развој на неолиберализам	25
Неолиберална држава	29
Неолиберална политика	34
Пресекот помеѓу неолиберализмот, популизмот и демократијата	40
Популизам	47
Политички претстави на моќ	51
Актери	52
Публика	53
Мизансцена	54
Трамп и претстава на идентитет	56
Европа	66
Финска и нордискиот контекст на популизам	66
Унгарија и политичката теорија на Орбан	72
Крајно десничарскиот демагог во Австрија	81
Германија и политиката на исклучување	92
Како неолиберализмот го отвори патот за популистички бунт	102
Заклучок	113
Користена литература	117

Вовед

Рамка на истражување

Оваа теза ја истражува структурната врска помеѓу три меѓусебно поврзани феномени: неолиберални економски политики, десничарски популистички движења и демократска ерозија. Тезата тврди дека неолиберализмот – преку својата идеолошка посветеност на пазарниот фундаментализам, приватизацијата и намалувањето на државата – создаде услови за популистичка реакција, а истовремено го слабее капацитетот на демократските институции да се спротивстават на авторитарната консолидација.

Истражувањето се заснова на критичка политичка економија, потпирајќи се на анализи на неолиберализмот како политички проект, компаративни студии за популизам и литература за демократската ерозија.

Тезата користи мешани методологии за следење на каузалните механизми:

- Анализа на политики преку испитување неолиберални реформи (Трамп, Маск),
- Анализа на дискурсот и десничарското популистичко врамување „елити“ наспроти „народ“ (АфД, Фидез, Финската партија),
- Преглед на законските измени кои ги ослабуваат проверките на извршната власт (Уставот на Унгарија од 2011 година).

1.2 Контекстуализација на кризата

Глобалното оживување на екстремно десничарските движења – од германската АфД до италијанските неофашистички партии и Трампиизмот во Америка – одразува подлабоки структурни промени. Овие групи стекнаа моќ не покрај, туку поради неолибералната трансформација на демократијата која ги претвори граѓаните во потрошувачи на политиката, а владеењето во бренд што треба да се продава.

Неодамнешните изборни победи ја покажаа оваа синергија. Кампањата за Брегзит ја вооружи ксенофобијата за да ја прикрие нејзината неолиберална агенда за штедење (Foster, 2023), додека националистичките партии во Скандинавија го ребрандираа шовинизмот на благосостојбата во „прогресивен патриотизам“ (García-Rivero, 2023). Ваквите случаи откриваат како популистите го кооптираат незадоволството предизвикано од децениското економско отфрлање. Јавните манифестации на расистички, антиисламски и антисемитски чувства стануваат сè поприсутни како во дигиталните простори така и во јавните арени, бидејќи новоформираните екстремно десничарски групи добиваат видливост и привлечност.

Овие движења се дополнително зајакнати со нивните политички достигнувања и стратешката експертиза на политичките оперативци и специјалистите за социјалните медиуми, кои ги

рафинираа своите пораки за да резонираат со пошироката публика. Спротивно на тоа, центристичките, неолибералните, либералните и левичарските политички актери се мачеа да обезбедат ефективен одговор. Нивните реакции често се карактеризираат со изрази на морален гнев, сатирични критики и потпирање на надежта дека внатрешните поделби или скандали во екстремната десница ќе го забрзаат нејзиниот пад. Сепак, таквите одговори во голема мера не успеаја да ја решат основната привлечност на овие движења или да артикулираат привлечни алтернативни визии кои би можеле да се спротивстават на нивното растечко влијание. Оваа динамика го нагласува критичниот предизвик за главните политички сили во справувањето со подемот на екстремно десничарските идеологии и нивните импликации за демократското владеење.

1.3 Авторитарниот пресврт

Вечерта на претседателската инаугурација во Соединетите Американски Држави милијардерот Илон Маск забележа: „Ова не беше обична победа. Ви благодарам што овозможивте ова да се оствари.“ По оваа изјава, тој направи гест што привлече значајно внимание: ја гризна долната усна, ја стави десната рака над срцето со притиснати прсти, а потоа ја испружи десната рака нагоре под агол, дланката свртена надолу со прстите споени. Тој го повтори ова движење кон толпата зад него (Reuters, 2025). Гестот, кој се карактеризира со испружена десна рака со дланката свртена надолу, има неверојатна сличност со оној историски поврзан со нацистичка Германија во 30-тите години на 20 век, кој стана симбол на режимот на Адолф Хитлер (Anti-Defamation League, n.d.).

Очигледната употреба на овој гест од Маск, кој е забранет во Германија поради неговите експлицитни врски со нацизмот, предизвика широка осуда низ Европа. Критичарите тоа го толкуваа или како намерна провокација или како имплицитно одобрување на екстремно-десничарските идеологии. Мишел Фридман, истакнат германско-француски јавен интелектуалец и поранешен потпретседател на Централниот совет на Евреите во Германија ги опиша постапките на Маск за време на настанот по инаугурацијата како срамни. Фридман тврдеше дека однесувањето на Маск го сигнализира доаѓањето на „опасна точка за целиот слободен свет“, нагласувајќи ги пошироките импликации од таквите гестови во контекст на зголеменото влијание на екстремната десница и ерозијата на демократските норми (Connolly, 2025).

На 25 јануари Илон Маск неочекувано се појави на настан за изборна кампања организиран од германската екстремно-десничарска политичка партија Алтернатива за Дојчланд (АфД), во Хале, Источна Германија. Ова беше втор случај во рок од две недели во кој Маск јавно изрази поддршка за партијата. За време на настанот, на кој присуствуваа приближно 4.500 луѓе, Маск ѝ се обрати на публиката преку видеоврска во живо заедно со лидерката на АфД, Алис Вајдел. Во своите забелешки, тој ги истакна темите за зачувување на германското културно наследство и

заштита на германското население. Имено, Маск рече: „децата не треба да бидат виновни за гревовите на нивните родители, а камоли за нивните прабаби и прадедовци“, коментар што широко се толкува како алузија на историското наследство на Германија под нацистичкиот режим. Овој изглед и употребената реторика предизвикаа значајна дебата, особено со оглед на контроверзните позиции на АфД и влијателната јавна платформа на Маск (Farr & Lewis, 2025).

За време на првата администрација, Трамп водеше политика на воведување значителни царини за Мексико, Канада и Кина, како дел од пошироката стратегија за притисок врз овие нации – најголемите трговски партнери на Америка – да примат депортирани, да го ограничат приливот на мигранти и недозволените дроги во САД. На брифинг со новинарите, сегашниот прес-секретар на Белата кука, Каролин Левит, најави спроведување на царина од 25 отсто за стоки увезени од Мексико и Канада, заедно со царина од 10 отсто за кинески стоки. Левит ги оправда овие мерки со тврдењето дека трите земји го олесниле влезот на нелегални дроги во САД, наведувајќи ја заплената на фентанил на јужната граница како доказ. Таа нагласи дека обемот на пресретнат фентанил во последниве години има потенцијал да предизвика масовни жртви, нагласувајќи ја решеноста на администрацијата да го реши проблемот (Smith, 2025).

Овие тарифи се очекува да предизвикаат големи трговски нарушувања, потсетувајќи на трговските војни иницирани за време на првиот мандат на Трамп, но потенцијално посериозни. Критичарите повлекоа паралели помеѓу врамувањето на фентанилот од страна на администрацијата како закана за националната безбедност и реториката околу оружјето за масовно уништување пред војната во Ирак. Тие тврдат дека оправдувањето за тарифите е главно претекстуално, истакнувајќи дека Канада, на пример, не е значаен извор на фентанил. Наместо тоа, се чини дека тарифите служат за пошироки политички и економски цели, одразувајќи ја желбата на Трамп да наметне доминација и да ги преобликува трговските односи.

Во изјавата за неговата платформа „*Truth Social*“, Трамп ги критикуваше економските односи помеѓу Соединетите Американски Држави и Канада, тврдејќи дека САД ја субвенционираат Канада во прекумерен степен. Тој тврди дека САД не се потпираат на канадските ресурси, наведувајќи ги изобилните енергетски резерви на Америка, капацитетот за производство на автомобили и резервите на дрва. Трамп понатаму посочи дека без поддршката на САД, Канада ќе се бори да остане економски одржлива, предлагајќи наместо тоа Канада да стане 51 држава на САД. Тој го оформи овој предлог како корисен за Канаѓаните, ветувајќи пониски даноци и засилена воена заштита, истовремено елиминирајќи ги тарифите.

Трамп призна дека наметнувањето тарифи може да предизвика економско нарушување, но го оквалификуваше како неопходна жртва. Тој изјави: „Дали ќе има болка? Да, можеби (а можеби и не!). Сето тоа ќе вреди за цената што мора да се плати.“ Оваа реторика ја нагласува подготвеноста на администрацијата да користи економска принуда како алатка на надворешната политика. Вреди да се повтори ова што е можно појасно — изјавите на Трамп експлицитно

артикулираа стратегија за користење економски притисок за да се принуди интеграцијата на Канада во САД, цел на политиката што претставува значајна ескалација во односите меѓу САД и Канада и покренува длабоки прашања за суверенитетот, трговијата, и меѓународната дипломатија (Drummond, 2025).

Во текот на првата недела од неговото претседателствување, Доналд Трамп иницираше отпуштање на генералните инспектори (ГИ) во 17 федерални агенции, што стапи во сила веднаш (Caruto, 2025). Оваа невидена смена на независни функционери за надзор спроведена без претходна најава, претставува значителна ерозија на институционалните проверки на извршната власт и покрена загриженост за потенцијалот за зголемена корупција и лошо управување во федералната влада. Наглото прекинување на овие чувари, чиј примарен мандат е да ги заштитат средствата на даночните обврзници и да ги испитаат случаите на измама, трошење и етички прекршувања, го поткопа критичниот механизам за обезбедување одговорност во јавната администрација.

Улогата на генералните инспектори (ГИ), формирана според Законот за генерален инспектор од 1978 година за време на администрацијата на Картер, е да работат независно во рамките на федералните агенции. Иако ГИ номинално се надгледувани од раководителите на агенциите, тие го задржуваат овластувањето да спроведуваат истраги без мешање. Понатаму, од претседателот се бара да му достави на Конгресот известување 30 дена пред да го отстрани секој ГИ назначен од извршната власт, заштитна мерка наменета за зачувување на нивната независност од политичко влијание. Сепак, дејствијата на Трамп за време на неговиот прв мандат покажаа шема на непочитување на овие заштити, бидејќи тој отпушти или замени пет ГИ во период од шест недели, вклучително и оние кои истражуваа високи функционери во неговата администрација.

Овие истраги беа насочени кон бројни етички и правни прекршувања од страна на членовите на Кабинетот на Трамп, како што се злоупотреба на владините ресурси, конфликт на интереси и несоодветно однесување. На пример, ГИ ги испитува наводите против државните секретари, Мајк Помпео, и за транспорт, Елејн Чао, меѓу другите, за прашања кои се движат од злоупотреба на федерални средства за приватно патување до вработување владин персонал за лични задачи. Имено, ИГ Мајкл Аткинсон беше сменет откако поднесе жалба на свиркач во врска со комуникациите на Трамп со Украина, што на крајот доведе до првиот импичмент на претседателот. Дополнително, уште еден ГИ беше отпуштен набргу по објавувањето на извештајот во кој се истакнуваат критичните недостатоци во болниците за време на пандемијата со КОВИД-19.

Се чини дека постапките на Трамп одразуваат поширока стратегија за замена на независните ГИ со поединци кои се поподложни да ги игнорираат етичките и правните прекршувања од страна на службениците во администрацијата. Овој пристап ризикува да поттикне култура на неказливост, каде што моќните јавни функционери можеби повеќе нема да се чувствуваат

принудени да се придржуваат до етичките стандарди што се бараат од нивните позиции. Отстранувањето на овие чувари не само што ги крши статутарните барања, туку и ја намалува довербата на јавноста во способноста на Владата да работи транспарентно и во јавен интерес.

Улогата на генералните инспектори како проверка на извршната власт е неопходна, особено во администрација која покажа подготвеност да ги поткопа воспоставените норми и правни заштитни мерки. Јавноста се потпира на овие независни канцеларии за да се осигура дека владините службеници дејствуваат во интерес на граѓаните, а не во лична или политичка корист. За да се врати одговорноста, императив е претседателот и Сенатот да дејствуваат брзо за да назначат квалификувани и независни поединци за да ги пополнат овие празни позиции во ГИ.

Во лицето на администрацијата која постојано го оспорува владеењето на правото, улогата на надворешните чувари и организациите за застапување во идентификувањето на етичките прекршувања и барањето одговорност станува уште покритична. Почитувањето и зајакнувањето на етичките стандарди во рамките на извршната власт е од суштинско значење за зачувување на интегритетот на демократските институции и за обезбедување дека јавните службеници остануваат посветени на служење на општото добро.

Основата на демократијата почива на признавањето на индивидуалното достоинство и права, кои се остваруваат и се чуваат преку колективна акција. Оваа концептуална рамка ќе биде детално разгледана во продолжение на трудот, меѓутоа, за целите на овој вовед, гореспоменатото тврдење ќе биде доволно како прелиминарна изјава.

Сегашните актери кои доминираат во политичката сфера се чини дека целосно ги отфрлаат овие принципи и се впуштаат во намерни напори за поткопување на демократските основи на нацијата. Од нивна перспектива, правата се резервирани за неколкумина избрани – првенствено екстремно богатите кои се придржуваат до специфичен идеолошки светоглед – при што основното право е способноста да се врши доминација над другите. Продолжувајќи го дискурсот за САД, за овие поединци, поимите за обединета Америка, граѓаните, демократијата или концептот на заеднички граѓански идентитет немаат никакво значење и нивните постапки го одразуваат ова непочитување. Сега кога олигархиските интереси и нивните филијали се вкоренија во рамките на федералната влада, тие напредуваат, преку незаконски и неуставни средства, да преземат контрола над нејзините институции.

Во текот на изминатите неколку децении, американските институции одговорни за спроведување на законите беа систематски дискредитирани. Американската јавност е наведена да верува дека оние кои обезбедуваат основни услуги се дел од заговорна „длабока држава“, додека милијардерите се претставени како херојски личности. Овој наратив придонесе за ерозија на довербата во владините структури и девалвација на јавниот сервис.

Кога првично беше поднесен овој предлог за тезата, неговиот наслов имаше за цел да ја истакне кризата и постепеното опаѓање на демократските вредности во западниот свет. Меѓутоа, во

светлината на неодамнешните случувања терминот „гниење“ може попрецизно да ја карактеризира моменталната состојба на политичките и меѓународните работи, одразувајќи длабоко влошување на интегритетот на демократските системи и глобалните односи.

Ед Зитрон го карактеризира тековното наметнување од страна на технолошките олигарси во јавноста како „економија на гниење“ (Moscovitch, 2025). Слично на тоа, Чарли Ангус, член на канадскиот Парламент, го употреби терминот „гниење за бес“ за да ја опише Божиќната порака на поранешниот претседател Трамп, која провокативно сугерираше дека Канада треба да стане 51. држава на САД (Blanchet, 2024). Во текот на изминатата година, голем број написи изразија жалење за феномените како што се „демократското распаѓање“, „гниењето што ја погодува демократијата“ и „длабокото гниење“ во сржта на американскиот политички систем.

Терминот „демократско гниење“ е употребен од различни научници за да се опише постепеното влошување на демократското владеење (Demoptimism, n.d). Марина Отавеј, во нејзиното дело за подемот на полуавторитаризмот, го употреби терминот за да го карактеризира падот на демократското владеење во Венецуела (Ottaway, 2003). Други научници, вклучувајќи ги Дејвид Ландау, Азиз Хук и Том Гинсбург, го усвоија терминот како широка рамка, често заедно со сродните концепти како „демократска ерозија“. Терминот, исто така, беше референциран од Вилијам Приламан во контекст на Латинска Америка и во пошироката студија која ги испитува глобалните перспективи на демократизацијата.

Во овој контекст, „демократското гниење“ се дефинира како постепено деградирање на структурите и суштината на либералната уставна демократија, наспроти наглиот демократски колапс преку настани како што се државни удари или инвазии. Терминот „инкрементално“ ја нагласува суптилната чекор по чекор ерозија на демократското владеење. „Структурите“ се однесуваат на формални демократски институции, вклучувајќи судови, комисии за човекови права, омбудсмани, медиуми и невладини организации (НВО). „Супстанција“ се однесува на нематеријалните аспекти на демократското владеење, како што се довербата на јавноста во демократските системи и придржувањето на политичките актери до демократските норми. Додека правните научници традиционално се фокусираа на институционалните структури, политиколози и други општествени научници ги нагласија суштинските аспекти на демократијата, иако постои значително преклопување помеѓу овие перспективи.

Концептот на „гниење“ служи како метафора за сложени општествени, политички и уставни процеси кои варираат во различни држави, под влијание на различни историски, социо-економски и контекстуални фактори. Не е наменет да сугерира поедноставен или детерминистички процес, како што е поистоветувањето на демократијата со заб и авторитаризмот со шеќерот што предизвикува нејзино распаѓање. Гнилото, како метафора, потекнува од внатре — на задната нога на животно удрено од камион, распаѓањето започнува во зглобот, се шири нанадвор како длабока, црна модринка. За да се зачува месо, погодените

екстремитети мора да се отсечат од телото, а месото да се отстрани од коската што е можно побрзо. Кога се размислува за гниењето и неговото задржување, концептот на распарчување се јавува како централна тема.

Сепак, во неколку држави, демократски избраните влади со авторитарни тенденции систематски ги поткопуваа демократските институции, вклучително судовите, медиумите и НВО, за да ја консолидираат долгорочната моќ. Унгарија често се наведува како парадигматичен случај, а научниците како Ким Лејн Шепеле ја истакнуваат нејзината траекторија како симбол на „автократски легализам“ и „назад на владеењето на правото“. Овој модел е забележан и во други држави, вклучувајќи ги Венецуела, Полска и Романија. Сепак, дури и концептите како „автократски легализам“, „уставна ретрогресија“ и „уставно заробување“ признаваат дека овие процеси се случуваат во пошироки општествено–политички контексти, често обележани со опаѓање на довербата на јавноста во демократијата и ерозија на демократските норми.

За разлика од овие случаи на парадигма, другите држави покажуваат поопортунистички и пореактивни форми на демократско пропаѓање. На пример, за време на поранешниот претседател Џејкоб Зума, Јужна Африка доживеа случајни напади врз демократските институции, како што се Уставниот суд и антикорупциските истражители, кои често беа некоординирани и насочени кон перцепирани противници. Во Бразил, демократското владеење е поткопано не само од извршната власт – доказ за контроверзниот импичмент на претседателката Дилма Русеф, што некои научници го окарактеризираа како „уставен удар“ – туку и од судството кое, иако независно, беше критикувано за корупција и себично однесување, особено во рамките на Врховниот суд.

Во САД, случувањата за време на администрацијата на Трамп се споредуваат со опортунистичко поткопување на демократските норми забележани во Јужна Африка, наместо со систематскиот „мастерплан“ што се гледа во Унгарија или Полска. Сепак, постојат одредени паралели, како што се обидите да се назначат високопартизирани и неквалификувани кандидати во федералните судови. На државно ниво се забележани посмислени напори за манипулирање со изборните закони за партиска предност – како што се екстремни измами во држави како Пенсилванија и Висконсин и рестриктивни закони за лична карта на гласачите. Овие напори понекогаш вклучуваа и напади врз судовите кои се обидоа да ги решат таквите прашања, како што се гледа во неуспешниот обид за отповикување на судиите на Врховниот суд на Пенсилванија по пресудата за прекршување. Имено, овие случувања беа поттикнати од законодавните актери, а не од извршната власт.

Додека голем дел од постојната правна наука се фокусира на „вооружување“ на правото за да се поткопа демократското владеење, пошироките социо–економски и културни фактори се клучни за разбирање на демократското распаѓање. Кога демократските системи не успеваат да одговорат на јавните потреби, се заробени од интересите на елитата или толерираат екстремна

нееднаквост, легитимноста на самата демократија е нагризана. Во некои случаи, брзите демографски промени може да предизвикаат реакција против отвореноста или да создадат можности за искористување на антидемократските актери. Исто така, важно е да се признае дека корените на демократското пропаѓање често лежат во историски и структурни фактори, со промената кон авторитаризам што се развива со текот на времето. Претходното искуство на авторитарно владеење во држави како Бразил и Шпанија или неговото отсуство во држави како САД, дополнително ја комплицира анализата.

Концептуалната рамка на демократското распаѓање се потпира на неколку клучни разлики. Прво, прави разлика помеѓу демократски и недемократски држави, користејќи широко признати индекси, како Фридом Хаус, Економист интелејџенс унит и ПОЛИТИ како репери. Иако овие индекси даваат корисна почетна точка, зголемената распространетост на демократското распаѓање ја направи категоризацијата попредицикувачка, бидејќи развојот на настаните во одредени држави ги замаглува границите меѓу демократските и авторитарните режими. Второ, прави разлика помеѓу одамна воспоставените демократии и помладите демократии, признавајќи дека предизвиците со кои се соочуваат државите како САД се разликуваат од оние со кои се соочуваат земјите кои минуваат низ неодамнешните демократски транзиции, како што е Тунис. Други случаи, како што се Бразил, Полска и Јужна Африка, дополнително ја комплицираат оваа разлика. Трето, го зема предвид нивото на легализам во ерозијата на демократското владеење, спротивставувајќи се на високо софистицираните правни стратегии, како што се гледа во Унгарија, со поотворени и помалку суптилни пристапи, како што е злоупотребата на импичмент во Бразил или вербалните напади врз независните институции на Јужна Африка.

Како мета-концепт, демократското распаѓање опфаќа не само директни извршни напади врз демократските институции, туку и дифузно поткопување на демократските структури од различни политички актери. Исто така, опфаќа пошироки, долгорочни процеси кои ги ослабуваат демократските системи, како што се опаѓањето на јавната верба во демократијата и ерозијата на нормативните заложби за демократско владеење, кои се рефлектираат во концептите како „уставно гниење“ и „демократска деконсолидација“ (Demoptimism, n.d.). Централното прашање што оваа теза сака да го реши е како светот стигна до овој момент на демократско распаѓање и како може да се движи напред кон решавање на овие предизвици.

Демократија

Поради недостиг на подобар вовед, терминот „демократија“ потекнува од старогрчките зборови **demos** (народот) и **kratos** (моќ или владеење). За разлика од другите форми на владеење, како што се: олигархија, монархија, аристократија, плутократија, тиранија и колонијално владеење, демократијата означува политички систем во кој луѓето управуваат сами (Przeworski, 2024).

Во нејзината основа, демократијата се заснова на принципот на политичка еднаквост. Додека другите елементи – како што се уставите, личните слободи, специфичните економски системи или одредени политички институции – може да варираат, политичката еднаквост останува незаменлива. Таа обезбедува составот и практикувањето на политичката моќ да имаат овластувања, но и одговорност пред целото гласачко тело. Кога политичката еднаквост е поткопана, без разлика дали е тоа преку експлицитни отворени политички исклучувања, привилегии, екстремни социјални или економски разлики, нерамномерен пристап до знаење или манипулација со изборните системи, политичката моќ неизбежно станува домен на неколкумина избрани, а не на колективот. Во такви случаи, демосот престанува да владее.

Односот меѓу еднаквоста и демократијата е оспоруван и редефиниран низ историските епохи, одразувајќи ги различните општествени структури и филозофски приоритети на секој период. Античката атинска демократија, која често се смета за прва институционализирана форма на народно владеење, ја засноваше својата практика на три принципи на еднаквост: *isēgoría* (еднаков говор на собранијата), *isonomía* (еднаквост пред законот) и *isopoliteía* (еднакви политички права). Сепак, овие идеали беа ограничени на машките граѓани, исклучувајќи ги жените, робовите и странците – потсетник дека историските демократии често отелотворуваат противречности помеѓу принципот и практиката (Ober, 2008).

Просветителството означи радикален пресврт со повторно замислување на политичкиот легитимитет низ објективот на универзалните права. Џон Лок (1689), основна фигура во оваа традиција, повторно ја осмисли демократијата преку неговата теорија на социјален договор. За разлика од авторитарниот Левијатан на Хобс, Лок ја гледал човечката природа како способна за разум и толеранција, иако тој го признал личниот интерес. Неговото тврдење дека сите луѓе поседуваат природни права на „живот, здравје, слобода или имот“ во состојба на еднаквост, ја постави основата за подоцнежните демократски револуции. Сепак, визијата на Лок остана ограничена од неговата одбрана на правата на сопственост, давајќи приоритет на индивидуалната акумулација пред материјалната еднаквост што подоцна мислители ќе ја сметаат за суштинска.

Жан-Жак Русо (1762) ги прошири овие идеи, тврдејќи дека демократијата бара не само формални права, туку и елиминирање на екстремната материјална нееднаквост. Неговото предупредување против концентрациите на богатство – каде што богатите можеа да купат

верност, а сиромашните ја продаваат својата слобода – идентификуваше системска закана за самиот народен суверенитет. Оваа тензија меѓу либерализмот на Лок и егалитаризмот на Русо би ги обликувала следните дебати.

Алексис де Токвил (1835), набљудувајќи ги демократските експерименти од 19 век, документирал како колапсот на феудалните хиерархии создал нови можности за еднаквост. Неговата „револуција во материјалот на општеството“ го опиша социјалното израмнување неопходно за модерната демократија, иако тој, исто така, се плашел од нејзиниот потенцијал за тиранија на мнозинството. Оваа траекторија – од античките исклучувања до договорите на просветителството до трансформациите од индустриската ера – ја открива демократијата не како статичен идеал, туку како тековно преговарање меѓу ветувањата за еднаквост и нејзините практични граници.

Мерено според стандардот на политичката еднаквост, таканаречените либерални, буржоаски или капиталистички демократии никогаш не ги реализирале целосно демократските идеали. Покрај тоа, демократските принципи на коишто почиваат и прокламираат се доведуваат во прашање, па се и згрозени особено во последните децении. Се поставува критично прашање: Како може да се обезбеди политичка еднаквост во големите национални држави со капиталистички економии? Политичкиот теоретичар Шелдон Волин (2016) тврди дека негувањето на демократијата во такви контексти поставува специфично барање од државата: таа мора активно да работи на намалување на нееднаквостите во моќта меѓу нејзините граѓани. Само преку намерни напори за ублажување на овие разлики може да се приближи политичката еднаквост и само тогаш политичкиот живот може да им служи на интересите на целината, а не на интересите на неколку елити.

Социјалното

Надвор од општите пофалби за идеалите на демократијата, се поставува следното прашање: Кои конкретни мерки можат да ја унапредат и заштитат политичката еднаквост во контекст на современите национални држави и неолиберални економии? Критична појдовна точка треба да се бара во афирмативните државни акции кои ги обезбедуваат основните услови неопходни за значајно учество во политичкиот живот. Ова вклучува гарантирање пристап до соодветен приход, домување и здравствена заштита, бидејќи тие се од фундаментално значење за спречување на обесправеност, но и гнев роден од очај.

Кога поединците се лишени од овие суштински работи, нивната способност да се вклучат во политичкиот процес е сериозно загрозувана, поткопувајќи ја самата основа на демократијата. Подеднакво витална е државната поддршка за пристап до квалитетно граѓанско образование, кое ги опремува граѓаните со знаења и вештини неопходни за ефективно учество во демократското владеење. Дополнително, мора да се преземат мерки за да се гарантира дека гласањето и јавните

функции се достапни и за оние кои инаку би можеле да бидат исклучени од споделување на политичката моќ поради системски бариери.

Основната ранливост на демократските системи лежи во нивната неможност да се спротивстават на концентрирано богатство. Историските и современите докази покажуваат кога економската моќ станува високо централизирана, без разлика дали во корпоративните монополи, финансиските олигархии или во политика доминирана од милијардери, таа неизбежно се стреми да го наруши владеењето за самоодржување. Оваа динамика се манифестира преку повеќе канали – финансирање политички кампањи за да се обезбеди преференцијално законодавство, ротирање меѓу корпоративни и владини позиции и стратешки инвестиции во медиуми или судски системи за обликување јавен дискурс и правни толкувања (MacLean, 2017).

Со ова, се маргинализираат обичните граѓани преку директни и индиректни средства. На најотворено ниво, тоа може да вклучува тактики за потиснување на гласачите насочени кон економско обесправени групи (Adams, 2025) или дефинансирање на јавното образование за да се ограничи граѓанското учество (McGuire, 2024). Посуптилно, ги преобликува политичките агенди преку лобирање, правејќи ги институциите сè повеќе да одговорат на интересите на елитата, а не на јавните потреби. Како што Меклин (2017) документира, овие стратегии често следат долгорочни планови за постепено ограничување на демократската одговорност.

Демократијата бара и активно одгледување на општеството како простор каде што поединците, и покрај нивните разлики и одвоеност, можат да доживеат чувство на заедничка судбина. Сместена концептуално и практично помеѓу државниот и приватниот живот, социјалната сфера служи како клучна арена каде што граѓаните со многу нееднакво потекло и ресурси се здружуваат и замислуваат како колектив. Во овој простор се случува политичкото право на правда,¹ не само преку обезбедување јавни добра кои обезбедуваат основна грижа, туку преку создавање можности за значајно учество и солидарност. Општествената сфера е местото каде што историски вкоренетите нееднаквости стануваат видливи, манифестирајќи се како разлики во политичкиот пристап, глас и третман. Истовремено, овие нееднаквости можат делумно да се решат и да се поправат преку колективна акција и институционални реформи.

Социјалната правда, во овој контекст, се појавува како суштинска противтежа на деполитизираните раслојувања, исклучувања и нееднаквости кои често го придружуваат либералниот приватизам во капиталистичките системи. Таа служи како витален коректив на начините на кои капитализмот, колонијализмот, расата, родот и другите структури на моќ ги овековечуваат системските нееднаквости. Социјалната правда не е само идеолошки став, туку практична неопходност за одржување на ветувањето за демократија, кое е секогаш нецелосно и аспиративно. Без напори за модулирање на ексцесите на овие системи, јазот меѓу демократските

---

¹ Right to law

идеали и реалноста ризикува да се продлабочи до степен да го направи неодржливо ветувањето за демократија. Во оваа смисла, социјалната правда дејствува како мост, колку и да е скромна, помеѓу идеалот за директна демократија – често недостижен во големите национални држави или сложените постнационални ентитети како што е Европската Унија – и реалноста на владеењето во такви контексти.

Социјалната сфера е местото каде што поединците се повеќе од изолирани актери; тоа е местото каде што тие се вткаени во ткаенина на заемна грижа и колективна одговорност. Тоа е местото каде што апстрактните принципи на демократијата добиваат конкретна форма преку обезбедување јавни добра, како што се: образованието, здравствената заштита и инфраструктурата, кои не само што ги задоволуваат материјалните потреби туку и го поттикнуваат чувството на заедничко граѓанство. Овде може да се засилат гласовите на маргинализираните, каде може да се соочат системските неправди и каде може да се замисли и продолжи можноста за поинклузивен и поправеден политички поредок. На овој начин, социјалното царство не е само заднина за демократскиот живот, туку и самата негова основа, просторот каде ветувањето за демократија постојано се преговара, оспорува и обновува (Brown, 2019).

Постоењето на општеството и самиот концепт на општественото – неговата разбирливост, неговата улога во овековечување или ублажување на моќта на стратификација и, што е најважно, неговата функција како место за правда и општото добро – се примарни цели на неолиберализмот, и концептуално и практично. Неолиберализмот се обиде да ја разбие идејата за социјалното, отфрлајќи ја како значајна рамка за разбирање на колективниот живот или решавање на системските нееднаквости. Фигурите како Фридрих Хајек (Streeck, 2014) го отфрлија поимот општество како бесмислен, додека Маргарет Тачер славно го прогласи неговото непостоење, тврдејќи дека „не постои такво нешто како општество“, што Борис Џонсон го повтори години подоцна, за време на пандемијата КОВИД-19 (Gwynne, 2020). За политичката десница, „општеството“ стана пејоративен термин, кој често се употребува за критикување на таканаречените „воини за социјална правда“ (SJWs), кои се обвинети за поткопување на индивидуалната слобода преку нивното застапување за социјална еднаквост, граѓански права, афирмативна акција, па дури и јавно образование. Од оваа перспектива, напорите за промовирање на социјалната правда се вرامي како тирански наметнувања кои ја загрозуваат автономијата на поединците и функционирањето на слободните пазари.

Нападот на неолибералниот проект врз државата на благосостојба се појави како директен одговор на повоениот кејнзијански консензус, добивајќи одлучувачки моментум во ерата на Реган – Тачер (1979 – 1990). Во овој период беа забележани синхронизирани англо-американски кампањи за разбивање на јавните институции – од масовната приватизација на федералните земји од Реган (Poole, 2004) и распродажбата на националните институции од страна на Тачер

(Center for Public Impact, 2016), до нивната заедничка реторика која ја обликува владата како „проблемот“. Последиците беа трансформативни, со преобразување на колективните добра како пазарни стоки, ја нормализираа идејата дека ефикасноста ја надминува правичноста, поставувајќи го теренот за подоцнежна ерозија на социјалната држава. Последователните иницијативи, како што се „Големото општество“ на ВБ (BBC News, 2010) и „Илјада светлосни точки“ на Буш (1988) дополнително ја операционализираа оваа логика, со препуштање на државните одговорности на добротворни организации и поединци додека ги дефинираше јавните системи – процес кој подоцна Клајн (2008) ќе го нарече „државно приватизирање“. Клајн документира како кризите како ураганот Катрина и 11 септември го забрзале овој тренд, при што администрацијата на Буш им препуштала одговор при катастрофи и воени операции на изведувачи предводени од профит дури и пред да се појават овие итни случаи.

Неолиберализмот оттогаш еволуираше под личности како Стив Банон² (Rucker & Costa, 2017) и Илон Маск³ (Picchi, 2024). И двајцата се залагаа за „деконструкција на административната држава“ насочени кон преостанатите заштити на благосостојба и регулаторните агенции за време на претседателствата на Трамп. Како и нивните претходници, ја обликуваа оваа агенда како проширување на слободата на пазарот, но нивната визија оди подалеку – каде што Реган и Тачер ги префрлија јавните средства во приватни раце, Банон и Маск се обидуваат да ја елиминираат самата идеја за јавно управување, заменувајќи ја со корпоративен феудализам. Ова не претставува само промена на политиката, туку идеолошко освојување – во други зборови, последната фаза од полувековен проект за поистоветување на демократијата со пазарна тиранија.

Со демонтирање на социјалната држава, неолиберализмот не само што ги поткопува механизмите на општествената регулација и редистрибуција, туку и ги еродира условите неопходни за политичка еднаквост. Социјалната држава, со обезбедувањето на јавни добра и нејзината посветеност за справување со системските нееднаквости, е клучна арена за обезбедување дека сите граѓани ги имаат ресурсите и можностите потребни за значајно учество во демократскиот живот. Без таква рамка, разликите во богатството, моќта и пристапот до ресурси стануваат вкоренети, што ја прави политичката еднаквост сè подалечен идеал. На овој начин, нападот на неолиберализмот врз социјалното не е само напад на конкретни политики или институции, туку фундаментален предизвик за самата можност за демократија, која зависи од одгледувањето на заедничко општествено ткиво и колективното барање правда.

Неолибералниот напад врз концептот на социјалното е централен за негување на антидемократска култура на ниво на гласрут, додека истовремено се конструираат и

---

² Екстремно десничарски стратег кој служеше како главен советник на Трамп во Белата куќа.

³ Милијардер и технолошки извршен директор чии компании имаат директна корист од дерегулацијата.

легитимираат антидемократските структури на државната моќ одозгора. Овие два процеса се длабоко меѓусебно поврзани, создавајќи самозајакнувачка динамика: како што граѓанството станува сè понедемократско во погледите и вредностите, тоа станува сè поподготвено да ја поддржи и да ја зајакне антидемократската држава. Оваа синергија е длабоко штетна за демократското владеење, бидејќи го нагризува колективното разбирање на општеството како заеднички проект што го негува различно население кое има подеднакво право да учествува во самоуправувањето.

Со демонирање на социјалното, неолиберализмот ја поткопува самата идеја за заедничко добро и ја заменува со фрагментирана, индивидуалистичка визија за општеството. Во оваа визија, политиката престанува да биде простор за дијалог, компромиси и колективно решавање на проблемите. Наместо тоа, станува бојно поле на екстремни и бескомпромисни позиции, каде стремежот за индивидуални или групни интереси има предност пред благосостојбата на целината. Слободата, некогаш сфатена како принцип кој овозможува колективен процут и самоуправување, е рedefинирана како право на присвојување, нарушување, па дури и уништување. Во оваа рамка, самото социјално е фрлено како непријател – ограничување на индивидуалната слобода наместо основа на демократскиот живот.

Оваа трансформација има далекусежни последици. Како што општественото се демонира, механизмите кои некогаш ја олеснуваа политичката еднаквост и колективното дејствување се ослабуваат или уништуваат. Јавните добра, мрежите за социјална заштита и институциите кои промовираат правичност и вклученост се еродирани, оставајќи ги поединците сè поизолирани и ранливи. Во исто време, државата, ослободена од стегите на демократската одговорност, станува поавторитарна, концентрирајќи ја моќта во рацете на неколкумина додека ги маргинализира гласовите на многумина. Резултатот е маѓепсан круг во кој ерозијата на општественото ткиво го поттикнува подемот на антидемократските чувства, кои, пак, ја легитимизираат понатамошната концентрација на моќ и демонирањето на демократските институции.

Во овој контекст, неолибералниот напад врз социјалното не е само економски или идеолошки проект, туку длабока закана за самата можност за демократија. Прекинувајќи ги врските што ги поврзуваат поединците во заедничката политичка заедница, тоа ги поткопува темелите на колективната самоуправа и го отвора патот за авторитаризам.

Неолибералниот напад врз општеството и социјалната правда, кој се одвиваше во текот на неколку децении, е највидлив и најпрепознатлив во проектот за демонирање и дискредитирање на социјалната држава под знамето на промовирање слободни, самостојни поединци. Овој проект достигна институционален врв за време на првата администрација на Трамп, каде што клучните владини агенции одговорни за заштита на социјалната благосостојба – опфаќајќи го здравјето, човечките услуги, образованието, домувањето, трудот, урбаниот развој и животната средина – беа водени од поединци посветени на маркетинг или целосно елиминирање на овие

јавни добра наместо да ги заштитат или администрираат. Ова намерно поткопување на општествената држава одразува поширока идеолошка определба за замена на колективната одговорност со индивидуализам управуван од пазарот.

Создавањето на Канцеларијата за американски иновации (OAI) под водство на зетот на Трамп, Џеред Кушнер, покажа како неолибералната логика целосно се инфилтрирала во највисоките нивоа на власт. Вrameна како „SWAT тим“ кој применува деловни решенија за управување, иницијативата ги третираше демократските институции како дисфункционални корпорации кои бараат дисциплина од приватниот сектор. Декларацијата на Кушнер дека владата треба да имитира „голема американска компанија“ со граѓаните како „клиенти“ откри повеќе од индивидуалното незнаење – таа кристализираше децениска идеолошка работа изедначувајќи ги јавните добра со пазарни трансакции (Gilchrist, 2017). Она што заслужува да се испита не е дали Кушнер и Трамп ја разбираат демократијата, туку како нивото искачување одразува структура која ја наградува концентрацијата на богатството со политичко влијание без оглед на граѓанската компетентност.

Создавањето на Одделот за владина ефикасност (DOGE) под водство на Маск претставува логична крајност на тренд каде приватното богатство презема јавна власт под знамето на бирократски реформи (Stanger, 2025). Како OAI на Кушнер, DOGE го врамува демократското владеење како технички проблем што може да се реши преку нарушување од Силиконската долина. Но, таму каде што проектот на Кушнер остана ограничен од институционалната инерција, улогата на Маск, преку комбинација на надзор на федералната дигитална инфраструктура со контролата врз системите за плаќање и развојот на вештачка интелигенција, ја спроведува неолибералната фантазија на владата како подружница на приватниот капитал во целосна сопственост.

Она што започна со ребрендирање на управувањето во бизнис стил на Кушнер, под Маск се забрза во целосен архитектонски ремонт на демократските системи. Оnamу каде што OAI само примени корпоративни метафори на владини операции, DOGE активно ја реконструира технолошката и финансиската инфраструктура на самото управување. Ова не претставува само еволуција, туку ескалација – од обликување на јавните институции како приватниот сектор, до замена за нивните витални органи во сопственички системи. Заедничката нишка, сепак, е неолибералното убедување дека демократската одговорност е неефикасност што треба да се елиминира, не основен принцип на самоуправување.

Преминот од аматерското корпоративно држење на Кушнер кон технократскиот авторитаризам на Маск одразува поширока промена во начинот на кој економската моќ ја наметнува политичката контрола. Оnamу каде што претходните елити лобираа за поволни регулативи или даночни олеснувања, денешните олигарси целосно го заобиколуваат препирањето за демократско посредување. Не сакаат само да влијаат на владата – имаат за цел да станат влада,

обновувајќи ги нејзините системи според корпоративен имиџ, додека ги отфрлаат контролите и рамнотежата како застарени.

Овие епизоди се симптоматични за поширока трансформација каде економската моќ го заменува демократскиот легитимитет. Самото постоење на таква канцеларија или оддел со задача да ја „реорганизира владата“ под раководство на наследник на недвижен имот, или милијардер од Силиконската долина, без искуства во јавен сектор, покажа како финансиските елити ги освојуваат државните функции. Кога владеењето е сведено на реструктурирање во корпоративен стил, тоа престанува да одговара на колективните потреби и наместо тоа служи како механизам за вкоренување на привилегиите. Деловните метафори што ги користеше Кушнер никогаш не беа неутрални – преобразувањето на граѓаните во „клиенти“ го натурализира нивното обезмоќување, исто како што империјата на недвижности ги третираше станарите како прилив на приходи, а не како поединци со права (Brown, 2015). Предложената федерална реорганизација на ОАИ го означил ова, унапредувајќи го повеќедеценискиот проект за демантирање на САД како држава – од разбивање на Стејт департментот до уништување на регулаторните агенции, под рубриката на „рационализирање“ (Bug, 2018).

Ваквите конфигурации на моќ ги разоткриваат противречностите на пазарниот фундаментализам. Ветувањето на неолиберализмот за ефикасност преку приватизација произведе систем каде што неодговорни актери како Кушнер и Маск би можеле да го искористат личното богатство и врските за да ги редизајнираат јавните институции за приватна корист. Дека овие напори не успеваат во пракса – Канцеларијата за американски иновации тивко се распушти откако не продуцираше значајни реформи, е помалку важно отколку нивната симболична функција. Тие ја нормализираа идејата дека демократското владеење треба да се замени со менаџерство и дека милијардерите, поради нивното одвојување од јавната одговорност, се најдобро квалификувани да ја водат трансформацијата. Подлабоката криза не лежи во неспособноста на поединец, туку во општествен поредок кој акумулацијата на капиталот ја погрешил за лидерство и ја замислил самата демократија како бренд што треба да се оптимизира.

Неолибералната визија за управување, како што е примерот со политиките и реториката на администрацијата на Трамп, претставува длабока закана за социјалната држава и принципите на демократијата. Со демантирање на институциите кои ја одржуваат социјалната благосостојба и повторно замислувајќи ги граѓаните како обични потрошувачи, овој пристап ги ерозира темелите на колективниот живот и ја поткопува можноста за праведно и правично општество. Предизвикот, значи, не е само да се спротивставиме на овој неолиберален напад, туку повторно да се потврди важноста на социјалната држава како витална арена за поттикнување на солидарноста, еднаквоста и демократското учество.

Политичкото

Различен од доменот на политиката, концептот на политичкото не се однесува првенствено на конкретни институции или практики, ниту е ограничен на границите на државите или може да се сведе на спецификите на политичката моќ или поредок. Наместо тоа, политичкото определува поширока арена на размислувања, овластувања, акции и вредности каде што се замислува, обликува и управува колективното постоење на заедницата. Тоа е инхерентно засегнато со воспоставување на координатите на правдата и редот, но, исто така, и со решавање на прашањата за безбедност, екологија, итност и вонредна состојба. Политичкото се карактеризира со карактеристични форми на моќ – без разлика дали е легална или одлучувачка, споделена или авторитарска, непријателска или легитимна и одговорна – но, на крајот е обликувана од специфични форми на разум што ги дефинираат нејзините контури во кое било дадено време и место (Brown, 2019).

Моќите на политичкото произлегуваат од заедницата што ја опфаќа, иако не на методичен начин што марксистичката мисла го припишува на генерирањето вишок вредност преку трудот. Ниту, пак, политичкото треба да се сфати како обична надградба, пасивен одраз на основните општествени сили или сцена на која се спроведуваат „вистинските борби“ на граѓанското општество (Marx & Engels, 1932). Наместо тоа, политичката моќ секогаш се материјализира и добива форма со посебна рационалност – посебен начин на размислување, со свои исклучувања и оклузии, како и збир на норми кои произведуваат генеративни ефекти. Како што пишува Мишел Фуко (1980), моќта не е ниту независна од конструкцијата на вистината, ниту е целосно сведена на неа, а политичката моќ не е исклучок. Таа работи во рамка на разумот што и ги овозможува и ги ограничува неговите можности, обликувајќи како заедниците го замислуваат и го спроведуваат своето колективно постоење.

За разлика од мислителите како Карл Шмит (1932), зачетникот на концептот на политичкото, политичкото не почива на онтолошки основи или поседува историски непроменливи карактеристики и координати. Тоа не е автономен домен, изолиран од другите сфери на моќ; туку е порозна, нечиста и неограничена, длабоко испреплетена со економските, социјалните, културните и религиозните сили и вредности. И покрај оваа меѓусебна поврзаност, политичкото е единствено во својот капацитет да ја обликува судбината – дури и животот и смртта – на човечките и нечовечките светови од големи размери. Служи како карактеристичен простор каде што се фалсификува значење за еден народ, генерирајќи и индивидуални и колективни идентитети во однос на другите. (Brown, 2019). Пред сè, политичкото е ексклузивен домен во кој се појавува можноста за демократија, сфатена како владеење од народот. Демократијата без политичкото е оксиморон, бидејќи споделувањето на моќта што го повлекува демократијата е единствен политички проект, кој бара тековно одгледување, обновување и институционална

поддршка. Легитимитетот на демократијата е вкоренет во изразито политички речник и рамки, кои обезбедуваат јазик и структури неопходни за колективно самоуправување.

Неолибералните мислители му пристапија на политичкото со длабоко сомневање и, како што ќе биде истражено подетално, покажаа целосно непријателство и кон нејзините суверени и кон демократски манифестации. Проектот на неолиберализмот е фундаментално насочен кон ограничување и задржување на политичкото, прекинување на неговата врска со суверенитетот, демонтирање на неговите демократски форми и задушвање на неговиот демократски потенцијал. Оваа агенда е очигледна во „постидеолошките“ аспирации на неолиберализмот и неговото прифаќање на технократијата, како и во неговите напори да ги економизира и приватизира владините функции. Тоа дополнително се рефлектира во неговото непопустливо противење на егалитарните политики означени како „етатизам“, неговите обиди да ги делегитимизира и потисне демократските барања и неговите напори да ја ограничи франшизата и остро да ограничи одредени форми на државна интервенција. На овие начини, неолиберализмот се обидува не само да го стегне политичкото, туку и да го дедемократизира, лишувајќи го од капацитетот да служи како простор за колективно самоуправување.

За да ги постигнат овие цели, неолибералите промовираа деполитизирани држави и наднационални институции, залагајќи се за закони дизајнирани да го „оградат и заштитат просторот на светската економија“. Тие се залагаа за модели на управување засновани на деловни принципи, нагласувајќи ја ефикасноста и пазарната логика пред демократската одговорност. Истовремено, тие се обидоа да обликуваат субјекти кои се водени од личниот интерес и дисциплинирани од пазарите и моралните рамки кои се усогласуваат со неолибералните идеали. Преку овие стратегии, неолиберализмот има за цел да го трансформира политичкото во управуван, технократски домен, лишен од демократските енергии кои ја предизвикуваат нееднаквоста и ја зајакнуваат колективната акција. Оваа реконфигурација на политичкото претставува длабока закана за демократијата, бидејќи ги поткопува самите основи на народниот суверенитет и можноста за значајно политичко учество (Slobodian, 2018).

Замената на демократското размислување, оспорувањето и поделбата на моќта со менаџмент, право и технократија го дефинираше неолибералниот пристап кон владеењето. Во текот на неколку децении, ова повеќеслојно непријателство кон демократскиот политички живот ги остави неолиберализираните популации дезориентирани околу вредноста на демократијата, ако не и целосно непријателски настроени кон неа. Иако политичкото беше омаловажувано и нападнато, тоа не беше целосно згаснато; во меѓувреме, самата демократија е издлабена и девалвирана.

Оваа ерозија на демократските институции и идеали создаде вакуум, дозволувајќи им на недемократските и антидемократските политички сили да растат и во големина и во интензитет. Далеку од реализацијата на неолибералната визија за смирани, уредени граѓани,

денационализирани економии, слаби, но силни држави и меѓународни институции фокусирани на олеснување на акумулацијата на капиталот и стабилизирање на конкуренцијата, неолибералниот проект наместо тоа ја поттикна зголемената нееднаквост и несигурност. Овие услови, пак, доведоа до лути десничарски популизми и демагошки лидери кои ги искористуваат фрустрациите на оние што останаа зад неолибералните политики, со што ненамерните последици на неолиберализмот ги поткопаа неговите сопствени аспирации, откривајќи ги противречностите и неуспесите на неговиот обид да го ограничи и деполитизира демократскиот живот.

Неолибералната политика е фундаментално ориентирана кон олабавување на политичката контрола врз економските актери и пазари, заменувајќи ја регулативата и прераспределбата со пазарна слобода и апсолутни сопственички права. Ерата на Реган – Тачер го олицетворуваше овој пристап, опфатен со мантрата дека „владата е проблемот, а не решението“ за економските и социјалните предизвици. Овој рефрен ги оправда големите намалувања на даноците, демонтирањето на социјалната држава и ослободувањето на капиталот од ограничувањата, вклучително и оние наметнати од синдикатите. Меѓутоа, неолибералниот проект се прошири надвор од економската дерегулација за активно да ја дедемократизира политичката култура и да ги преобликува субјектите во неа. Промовирајќи го индивидуализмот, пазарната дисциплина и деполитизираното разбирање на владеењето, неолиберализмот се обиде да ги уништи колективните основи на демократскиот живот.

Сепак, постои тензија во аргументот дека неолибералната антиполитика директно го предизвика подемот на антидемократскиот авторитаризам низ евроатлантскиот свет. На пример, како популарната привлечност на политичките моќници и барањата за државите со закон и ред се усогласуваат со рационалноста која ја гледа концентрираната политичка моќ како најголема закана за пазарите и слободата? Дали напливот на ултранационализмот не сугерира радикално отстапување од глобалистичкиот и пазарно ориентиран етос на неолиберализмот? Оваа очигледна контрадикторност доведе многу коментатори да ја прогласат смртта на неолиберализмот по настаните како Брегзит, изборот на Трамп и подемот на националистичките движења во Европа. Сепак, таквите изјави може да бидат предвремени. Наместо да претставува чиста пауза, сегашниот бран на авторитаризам и поларизација може да се гледа како реакција на неуспесите и противречностите на самиот неолиберализам. Ерозијата на мрежите за социјална заштита, влошувањето на нееднаквоста и обесправеноста на големи делови од населението создадоа плодна почва за популистичките и авторитарни лидери кои ги искористуваат овие поплаки (Peters, 2018).

Сегашната интензивна политичка поларизација дополнително ја усложнува сликата. Додека антиполитичката и антидемократската рационалност на неолиберализмот се обидуваа да го деполитизира владеењето, таа ненамерно ги поттикна токму поделбите што имаше за цел да ги

потисне. Со приоритет на пазарната логика пред колективната благосостојба, неолиберализмот ја поткопа социјалната кохезија неопходна за функционална демократија, оставајќи ги општествата расцепкани и ранливи на демагогија. Во оваа смисла, подемот на авторитаризмот и поларизацијата не е отфрлање на неолиберализмот, туку негова ненамерна последица – симптом на демократското распаѓање што неолиберализмот систематски го предизвика.

За да се разбере како неолибералното политичко расудување придонесе за подемот на антидемократската десница, неопходно е внимателно да се испита нејзиниот напад врз демократската форма на политичкото. Што точно ја сочинува претпазливоста на неолиберализмот кон политичкото и неговото непријателство кон демократијата? Дали нејзиниот суштински приговор е насочен кон политичката моќ како таква, експанзивниот етатизам, суверенитет, демократијата или сите овие? Дали неолиберализмот првенствено се занимава со ограничување на овластувањата на националните држави за да ги зајакне наднационалните федерации и институции кои го организираат глобалниот капитализам? Или, пак, неговата спротивставеност на политичката е подлабоко, вкоренета во желбата да се издигнат други домени и сили – како што се традицијата, пазарите, моралот, па дури и науката и технологијата – над политичкото размислување и колективното одлучување (Slobodian, 2018)?

Како неолиберализмот го спроведува своето противење на политичката моќ, особено на демократската политичка моќ? Кои слепи точки и несакани последици произлегуваат од неговата одбивност кон политичката динамика, и како тие придонесуваат за самите сили – плутократски и фашистички – што неолиберализмот се обиде да ги исклучи? Како неолиберализмот, и покрај неговата цел да ја деполитизира и смири масата, на крајот го разгорува гневот и популистичкиот бес што сакаше да ги потисне? Што неолиберализмот политизира или деполитизира, намерно или ненамерно, што дозволува таквиот бес да се појави како еден од неговите ненамерни потомци? Понатаму, како другите сили кои се вкрстуваат – како што се родовите и расните хиерархии на Западот, империјално-колонијалното имагинарно што го поткрепува западниот идентитет, нихилизмот, дерацинирањето и десублимацијата – комуницираат со неолибералната рационалност за да произведат формации од кои основачите неолиберални интелектуалци активно ги спречуваа нивните либерални интелектуалци и рефигурационизмот да се плашат?

Овие прашања ги откриваат сложеноста и противречностите на проектот на неолиберализмот. Иако имаше за цел да го деполитизира владеењето и да ги изолира пазарите од демократско мешање, неговата ерозија на колективните институции и нејзиното влошување на нееднаквоста создадоа услови за самите антидемократски сили што се обидуваа да ги избегне. Со поткопување на општествените и политичките основи на демократијата, неолиберализмот ненамерно го отвори патот за повторно оживување на авторитаризмот, популизмот и

поларизацијата, разоткривајќи ги границите и опасностите од неговата антиполитичка визија (Biebricher, 2018).

Неолиберализам

„Неолиберализам“ е незгоден, но важен термин за критичка анализа на социо–економските и политичките услови на современиот капитализам. Сепак, неговата корисност честопати е поткопана од неговото нејасно значење – или, како што тврдат некои критичари, неговиот недостаток на значење целосно. Оваа двосмисленост ги натера истражувачите кои ја проучуваат неолибералната теорија и практика да се потрудат да дадат јасни, јасни дефиниции за да избегнат обвинувања дека се потпираат на празен или нејасен концепт во фокусот на нивната работа. Како резултат на тоа, многу студии го дефинираат либерализмот на еден од два начини; или со идентификување конкретни мерки на политиката, како дерегулација и приватизација (Chomsky, 1999) (Mirowski, 2013), или со предлагање суштински теоретски принцип кој наводно ја доловува неговата фундаментална природа (Mudge, 2008). Сепак, овие пристапи се соочуваат со значителни предизвици. Списоците на политики често се појавуваат произволни, а различноста и внатрешните варијации на неолиберализмот – опишани како „разновиден“ и „полиморфен“ – се спротивставуваат на секој обид да се создаде универзална, трансисториска дефиниција (Biebricher, 2018). Оваа тешкотија се однесува не само на вистински постоечки неолиберализам, туку и на неговиот теоретски дискурс.

Научници како Бибрихер (2018) тврдат дека неолиберализмот мора да се сфати сериозно како посебен политички и интелектуален проект, преку испитување на неговото потекло и историските услови што го обликувале. Неолиберализмот не се појави во вакуум, туку настана како директен одговор на длабоката криза на класичниот либерализам предизвикана од Големата депресија, подемот на тоталитарните режими и растечката привлечност на кејнзијанската економија. Соочени со овие предизвици, раните неолиберални мислители се обидоа да дијагностицираат зошто класичниот либерализам не успеа да се одржи политички и економски. Нивниот одговор не беше целосно да се напушти либерализмот, туку да се рефинира и модернизира во модерна форма способна да опстане во ерата на масовна демократија и економска нестабилност.

Во својата анализа, Бибрихер (2018) го дестилира она што се нарекува неолиберална проблематика, што постигнува соодветна концептуална рамнотежа помеѓу единството и хетерогеноста на неолибералната мисла. Неолиберализмот, тврди Бибрихер, никогаш не бил монолитен ентитет, а историскиот пристап усвоен овде не е наменет да лоцира единствено потекло од кое би можела да се извлече суштината на неолиберализмот во чиста форма, бидејќи такво потекло не постои. И покрај непобитните тензии во неолибералниот дискурс кои беа присутни уште на неговиот почеток, она што ги обедини оние кои се идентификуваа како неолиберали беше заедничката проблематика што ги водеше нивните напори. Додека пазарот заземаше централна позиција во оваа проблематика, тој беше инхерентно политички по природа.

Историски развој на неолиберализмот

Бибрихер (2018) го испитува историскиот развој на неолиберализмот, идентификувајќи ги неговите корени во Колоквиумот на Волтер Липман од 1938 година на Парискиот институт за соработка со интелектуалци. Овој настан, сметан како клучен момент во формирањето на неолиберализмот, собра мислители кои се обидоа да го рedefинираат класичниот либерализам како одговор на политичките и економските кризи од 20 век. Сепак, важно е да се нагласи дека неолиберализмот не може да се сфати само како интелектуална традиција со дискретно потекло. Надвор од неговите теоретски основи, тој еволуираше во социјална и економска сила, обликувајќи ги политиките, институциите и глобалните пазари на начини кои ги надминаа првичните филозофски дебати. Така, додека Колоквиумот на Липман нуди корисна почетна точка за следење на идеолошката рамка на неолиберализмот, неговото целосно значење лежи во тоа како овие идеи беа подоцна мобилизирани за да се трансформираат политичките и економските системи низ светот.

Како што пишува Бибрихер (2018), Колоквиумот од 1938 година, свикан од Луј Ружие за да разговара за „Доброто општество“ (1937) на Валтер Липман, ги собра Липман и пет европски мислител во Париз. Иако терминот „неолиберализам“ првпат се појави во записите на Колоквиумот, останува оспорено дали учесниците формално го усвоиле за време на расправата или дали Ружие го вовел ретроактивно. Интелектуалното значење на Колоквиумот, вкоренето во неговиот обид да го рedefинира либерализмот во услови на меѓувоена криза, набрзо беше занемарено поради Втората светска војна, која ги попречи плановите за постојана истражувачка мрежа. Ова дополнително ја одложи институционалната консолидација на неолиберализмот до основањето на Друштвото Мон Пелерин (MPS) во 1947 година. Така, настанот претставува и пробна точка на интелектуалното потекло и основа меѓу епохите – неговите теоретски дебати ја предвидуваа подоцнежната еволуција на неолиберализмот во трансформативен политичко–економски проект, дури и кога неговите непосредни практични амбиции беа спречени од историски непредвидени ситуации. Оваа траекторија од фрагментирани меѓувоени дебати до повоена институционализација прикажува како интелектуалната кохерентност на неолиберализмот се појави постепено, дури и кога неговото евентуално општествено влијание растеше непропорционално со неговите скромни почетоци.

Кризата на либерализмот, која обезбеди заднина за почетокот на неолиберализмот, беше обележана со неколку клучни случувања. Прво, Првата светска војна го урна оптимистичкиот светоглед на класичниот либерализам, разоткривајќи ја кривката на напредокот и потенцијалот за варварство. Војната, исто така, ја покажа изводливоста на централизирано економско планирање, предизвикувајќи го либералниот аргумент дека социјализмот е инхерентно неостварлив.

Овој предизвик е дополнително е засилен со Големата депресија од 30-тите години на 20 век, која ја поткопува вербата во механизмите за самокоригирање на капитализмот и поттикнува барања за државна интервенција за справување со економските и социјалните кризи. Новиот договор во САД и подемот на кејнзијанизмот се пример за оваа промена, бидејќи владите усвоија активни улоги во управувањето со економиите и ублажувањето на социјалните нееднаквости. Теориите на Кејнс⁴ кои ја оправдаа државната интервенција за да се стимулира побарувачката и да се спротивстави на економската стагнација, станаа централна цел за неолибералните критичари.

Меѓувоената криза на либерализмот се расплетуваше зад зголемените антилиберални сили кои ги оспорија нејзините темели. На еден фронт, економијата на Советскиот Сојуз се чинеше дека ја издржа Големата депресија поефикасно од многу капиталистички системи, правејќи го економското планирање привлечна алтернатива дури и во демократските држави. Истовремено, ширењето на фашизмот, нациналсоцијализмот и другите авторитарни движења во Европа директно ги загрозија основните институции и вредности на либералната демократија. Фатени меѓу овие конкурентни закани, либералните мислители се соочија со она што тие го сметаа како егзистенцијална криза – нивната традиција изгледаше нападната и од левицата и од десницата.

Токму во тој контекст неолиберализмот се појави како двоен одговор. Прво, се обиде да дијагностицира зошто класичниот либерализам не успеа да ги спречи овие предизвици. Второ, предложи алтернативни рамки кои би можеле да ги зачуваат пазарните принципи додека се справуваат со политичките ранливости на либерализмот. Овој одговор го позиционираше неолиберализмот во опозиција не само на тоталитарното планирање и авторитаризмот, туку и на интервенционистичките политики на кејнзијанизмот и на државите на благосостојба кои многу неолиберали ги гледаа како компромитирачки пазарни механизми.

Поставувањето на неолиберализмот во овој оспорен историски момент нуди негово подобро разбирање како разновиден, но и кохерентен интелектуален проект. Тој претставува заеднички обид да се помири пазарната економија со политичката стабилност за време на очигледниот колапс на либерализмот. Оваа рамка избегнува прекумерно поедноставување на потеклото на неолиберализмот додека ја опфаќа неговата основна грижа – како да се оживее либералната мисла кога и неговите комунистички и фашистички алтернативи изгледаа, барем привремено, дека успеваат.

Примарниот интелектуален и политички противник на раниот неолиберализам беше она што неговите поборници го нарекоа „колективизам“, концепт што ги опфаќа и фашизмот и

---

⁴ Џон Мејнард Кејнс (1883 – 1946) бил британски економист чие основно дело „Општата теорија за вработување, камата и пари“ (1936) ја револуционизира економската политика тврдејќи дека владините трошоци и монетарните интервенции можат да ја ублажат рецесијата. Неговите идеи ја формираа основата на повоениот економски менаџмент до неолибералниот пресврт во 70-тите и 80-тите години на 20 век.

комунизмот. Ова врамување одразува стратешко позиционирање кое дава приоритет на разликата помеѓу тоталитаризмот и либерализмот, или колективизмот наспроти индивидуализмот, пред традиционалните лево–десни или комунистичко–фашистички поделби.

„Патот до ропството“ на Фридрих Хајек (1944) ја прикажува оваа перспектива, тврдејќи дека дури и добронамерните застапници на скромното планирање ризикуваат да го отворат патот кон тоталитаризмот. Хајек се обидува ја одбрани „индивидуалистичката цивилизација“ од законите што ги носат и фашизмот и комунизмот, став што го споделуваат и други личности на Колок Валтер Липман од 1938 година, како што се Валтер Липман и Александар Рустоу. Слично на тоа, разликата на Волтер Ојкен помеѓу централно администрираната економија (*Zwangsverwaltungswirtschaft*) и економијата на размена (*Verkehrswirtschaft*) ја нагласува неолибералната критика на колективистичките системи, без оглед на нивните идеолошки основи. Така, раниот неолиберализам се дефинираше себеси во опозиција на колективизмот во сите негови форми, вклучително и националсоцијализмот, фашизмот и комунизмот (Biebricher, 2018).

Раните неолиберални мислители, како Валтер Липман и Вилхелм Ропке, идентификуваа спектар на колективистички закани за либералното општество, почнувајќи од тоталитарните режими до поумерените политики на социјалната држава. Нивните критики привлекоа директни врски меѓу различните форми на државна интервенција, тврдејќи дека дури и демократските системи на благосостојба можат да ги нагризат либералните принципи. Анализата на Ропке за британскиот план Бевериџ од 1942 година – план за повоено социјално осигурување што воспостави бенефиции за невработеност, национална здравствена заштита и други безбедносни мрежи – ја покажа оваа загриженост. Тој предупреди дека таквите сеопфатни одредби за благосостојба, иако не се отворено тоталитарни, создаваат зависност од државата и ја намалуваат индивидуалната одговорност, со што се поставува општеството на она што тој го нарекува „еднонасочна улица на колективизација“. Оваа перспектива ја одразуваше основаната вознемиреност на неолиберализмот; прогресивните социјални политики, колку и да се добронамерни, може постепено да се акумулираат додека не ја реплицираат централизираната контрола на комунистичките или фашистичките системи (Biebricher, 2018).

Така, неолиберализмот се позиционираше против она што го гледаше како континуитет на колективистички закани. Додека комунизмот и фашизмот ги претставуваа најекстремните опасности, неолибералите ги гледаа кејнзијанските политики за управување како чекори кон истиот проблематичен правец, односно проширување на државната моќ на сметка на индивидуалната и пазарната автономија. Оваа широка концептуализација на она што Фуко (2010) го нарекува „поле на неволја“ им овозможи на неолибералите да го критикуваат и отворениот антилиберализам на авторитарните режими од 30-тите години на 20 век и посуптилните интервенции на демократските влади.

Сепак, раните неолиберали сфатија дека за падот на либерализмот не може да се обвинан само надворешните противници. И на Колоквиумот Липман од 1938 година и на основачкиот состанок на MPS во 1947 година, учесниците тврдеа дека класичниот либерализам не успеал да се приспособени на условите од 20 век. Неговиот догматски *laissez-faire* пристап, според нив, го остави неспособен ефективно да одговори на економските кризи или да артикулира позитивна социјална визија која може да се натпреварува со колективистичките сили. Како што нагласи Хајек во MPS, неолиберализмот требаше да се движи подалеку од претпоставките од 20 век, туку мора критички да се ангажира со спротивставените гледишта, да одговори на барањата за социјалната стабилност што поттикна поддршка за кејнзијанизмот и државите на благосостојба и да покаже како пазарните принципи можат да ги решат современите проблеми. Во оваа смисла, неолиберализмот се појави не како целосно отфрлање на либерализмот, туку како негово самокритичко обновување.

„Нео“ во неолиберализмот означува модернизационен напор, кој повлекува критичка ревизија на недостатоците на класичниот либерализам. Раните неолиберали идентификуваа неколку внатрешни фактори кои придонесуваат за падот на либерализмот, вклучувајќи го рационализмот, индивидуализмот и пренагласувањето на економската слобода. Вилхелм Ропке, на пример, го критикуваше хубристичниот рационализам на либерализмот, неговиот атомизирачки индивидуализам и неговиот тесен фокус на економските прашања, повикувајќи на подмладување на основните принципи на либерализмот, истовремено отфрлајќи ги овие отстапувања. Александар Рустов на сличен начин го припишува падот на либерализмот на неговото погрешно потпирање на економијата на *laissez-faire*, која ја следеше на квази-религиозното верување во саморегулирачкиот пазар. Рустов тврдеше дека оваа заблуда доведе до дегенерација на пазарната економија до крајот на 19 век, што бара прекин од *laissez-faire* идеологијата (Biebricher, 2018).

Милтон Фридман и Фридрих Хајек, исто така придонесоа за критиката на класичниот либерализам. Фридман го идентификуваше *laissez-faire* радикализмот од 19 век како негативна филозофија која индиректно го поттикна колективизмот со доделување на државата минимална улога. Хајек, кој често се поврзува со слободарската економија, на сличен начин го отфрли *laissez-faire* како штетен за либералната кауза, правејќи разлика помеѓу два правци на либерализмот: конвенционалистичка традиција, вкоренета во шкотското просветителство, и конструктивистичка традиција, склона да ја изгуби својата либерална насока. Хајек го обвини падот на либерализмот за раздвојување на овие традиции, со *laissez-faire* радикализам, од една страна, и квази-социјалдемократски „нов либерализам“, од друга страна.

Дефинирајќи се себеси против своите противници, неолиберализмот ги таргетираше и надворешните и внатрешните закани. Надворешно, тој се спротивстави на колективизмот во неговите различни форми, кејнзијанизмот и државата на благосостојба. Внатрешно, ги

критикуваше аберациите на *laissez-faire* либерализмот и конвергенцијата на либерализмот со социјалистичките или прогресивните идеи. Неолибералниот проект на тој начин се обиде да го ревитализира либерализмот преку модернизација, решавајќи ги и надворешните предизвици и внатрешните недостатоци за да создаде засилена интелектуална и политичка агенда.

Овој првичен преглед на неолибералниот проект може дополнително да се рафинира со испитување на неолибералната проблематика. Додека главниот противник на неолиберализмот е колективизмот, а неговата одбрана на капиталистичките пазари е централна, тој не може да се сведе на пазарен фундаментализам или *laissez-faire* идеологија. Раните неолиберали експлицитно се дистанцираа од поимот саморегуирачки пазари, отфрлајќи ја идејата дека пазарите можат да функционираат автономно без политичка или социјална интервенција. Наместо тоа, неолибералната проблематика се врти околу идентификување на политичките и социјалните услови неопходни за функционирање на пазарите, особено интегритетот на системот на цени. Оваа промена го одразува признанието дека пазарите не можат да работат во вакуум и бараат намерна институционална и инфраструктурна поддршка.

Според тоа, заедничката нишка меѓу неолибералите не е збир на фиксни доктрини, туку заедничка грижа за предусловите за функционални пазари. Оваа рамка овозможува разновидност на одговори и развојни перспективи во рамките на неолибералната мисла, приспособувајќи ја нејзината хетерогеност со текот на времето. Со фокусирање на инфраструктурната периферија на пазарите – социјалните, политичките и институционалните услови кои го овозможуваат нивното функционирање – неолиберализмот се јавува како дискурс во политичката економија, а не како чисто економска теорија. Додека пазарите остануваат централни, динамичните и спорните аспекти на неолибералната мисла лежат во нејзината анализа на неекономските фактори кои ги одржуваат (Biebricher, 2018).

Неолиберална држава

Улогата на државата во овозможување или поткопување на условите неопходни за функционирање на пазарите е централна грижа во неолибералната мисла. Ова покренува две меѓусебно поврзани прашања: Дали државата може да придонесе за создавање услови кои ги олеснуваат функционалните пазари, и ако е така, како и на кој начин? Спротивно на тоа, како и зошто државата може да ги поткопа овие услови и кои мерки може да се преземат за да се спречат ваквите исходи? Четири различни видови на неолиберална мисла ги решаваат овие прашања со фокусирање или на државниот аутпут (политики) или на реструктуирање на самата држава. Последниот пристап вклучува или дифузија на државната моќ преку аранжмани за управување на повеќе нивоа или нејзино централизирање во полуавторитарна рамка. Овие дивергентни стратегии ги истакнуваат значајните тензии што постојат помеѓу различните насоки на неолибералната мисла, особено во нивните визии за улогата и структурата на државата (Biebricher, 2018).

Прашањето на демократијата е тесно поврзано со она на државата, бидејќи неолибералните мислители се справуваат со тоа како демократските процеси би можеле да ги комплицираат задачите и ограничувањата доделени на државата. За неолибералите, современата демократија често се појавува како една од најзначајните пречки за решавање на неолибералната проблематика. Нивните критики на демократијата варираат, почнувајќи од загриженоста за себични политичари, до предупредувањата за незнаењето на масите. Овие критики водат до различни предложени правни лекови, кои вклучуваат застапување за „силна држава“ способна да се спротивстави на барањата на демократската јавност и плуралистичките партии, спроведување уставни правила за ограничување на дефицитите и долговите или создавање законодавна комора изолирана од обичната парламентарна политика, слична на врховен суд. Некои неолиберални списи дури ја истражуваат можноста за воведување подиректни демократски мерки за да се повикаат на одговорност политичките елити, одразувајќи ја сложеноста и различноста на неолибералната мисла за демократијата.

Науката, која не е во фокусот на оваа теза и ќе биде накратко допрена, е уште еден критичен елемент на неолибералната проблематика и е длабоко испреплетена со неолибералните погледи за државата и демократијата. Централните прашања овде се: Како општествените науки можат да придонесат за создавање услови неопходни за функционирање на пазарите и каква улога треба да има во обликувањето на државната политика и демократското општество? Спротивно на тоа, како може погрешното разбирање на научното расудување, неговите граници или неговата правилна улога да доведе до исходи што ги поткопуваат овие услови? Неолибералната мисла за науката може да се подели на две широки и често спротивставени нишки. Првата ја нагласува моќта на економската наука кога се води според соодветни методи, позиционирајќи го научно генерираното знаење против колективистичките предрасуди и идеологија. Оваа насока често промовира технократски модел на креирање политики, каде што научната експертиза ги води политичките одлуки.

Втората страна, сепак, е длабоко скептична кон „научноста“, предупредувајќи на опасностите од примената на природните научни методологии во економијата и критикувајќи ја прекумерната доверба во човечкиот разум. Оваа перспектива, примерот на мислители како Џејмс Бјукенан, ја отфрла идејата научниците да им служат на политичарите кои првенствено се занимаваат со реизбор, а наместо тоа се расправаат за повоздржан и критички пристап кон улогата на науката во политиката (Myers, 2021).

Конечно, самата политика е клучен елемент – како неолибералите ја концептуализираат политиката и, поконкретно, како ја замислуваат политиката на неолиберални реформи. Ова вклучува разбирање како неолибералните мислители гледаат на процесите на политичко одлучување, улогата на политичките институции и стратегиите за спроведување на неолибералните политики. Политичката димензија на неолиберализмот не е само додаток на

неговите економски теории, туку централна арена каде што се решава и оспорува неолибералната проблематика.

Истражувањето на неолибералната државна теорија започнува со стратегии кои се фокусираат на државниот аутпут, нагласувајќи ги конкретните цели што државата треба да ги следи преку одредени политики. Овие стратегии често се вرامي како идентификација на принципите на политиката, иако овие принципи не се секогаш толку ригидни или принципиелни како што може да сугерира терминот. Работата на Милтон Фридман дава илустративен пример за овој пристап (види повеќе Maki, 2009). Додека Фридман ретко го повторуваше ентузијастичкото одобрување на позитивните функции на државата, видно во неговите дела од 50-тите години на 20 век, тој тврдеше дека државата мора да извршува одредени функции, особено оние што пазарот не може сам да ги постигне, како што се одредување, арбитража и спроведување на правилата на играта. Сепак, Фридман сфатил дека метафората на државата како судија ја оставила нејзината агенда неодредена, што го поттикнало да ја оправда државната акција заснована на четири принципи. Првите два принципа – обезбедување внатрешна и надворешна безбедност и заштита на граѓаните од принуда – изгледаат јасни и непроблематични. Четвртиот принцип го оправдува татковското државно дејствување за оние кои се сметаат за неспособни за одговорно однесување. Третиот принцип, сепак, е најспорен, бидејќи се однесува на „ефектите од соседството“ или надворешните ефекти, кои бараат државна интервенција за да се поправат негативните влијанија врз поединци или јавноста. Овој принцип покренува прашања за границите на државното дејствување, особено во економските активности каде што екстерналиите се распространети. Експанзивното толкување на овој принцип би можело да оправда широка државна агенда, вклучувајќи ги социјалните политики и посеопфатна држава на благосостојба, за да се компензираат негативните надворешни ефекти.

Тензијата во неолибералната рамка на Милтон Фридман – помеѓу принципиелната минимална влада и утилитарниот интервенционизам – добива вознемирувачки димензии кога се испитува низ објективот на она што Наоми Клајн (2008) го нарекува „капитализам на катастрофи“. Додека Фридман навидум се залагаше за ограничена државна моќ, неговиот пристап на трошоци и придобивки кон надворешните ефекти создаде теоретски дупки кои во пракса овозможиле експанзивна владина акција кога им служеше на пазарните цели. Оваа концептуална „еластичност“ се покажа како катастрофална кога ја примениле неговите соработници од Школата во Чикаго, особено „Момците од Чикаго“ кои спровеле терапија со економски шок под дуктатурата на Пиноче во Чиле.

Идејата за искористување на кризите за радикална економска трансформација, која Фридман ја артикулираше во неговиот предговор за „Капитализам и слобода“ од 1982 година, стана операционализирана како форма на политичко насилство. Клајн повлекува вознемирувачки

паралели меѓу макроекономските експерименти на Фридман и експериментите на психијатарот Евен Камерон финансирани од ЦИА со електрошокови – и двата пристапа го делат верувањето дека општествата може насилно да се преправат преку оркестрирани шокови. Кога економијата на Чиле пропадна според политиките на Школата во Чикаго, при што инфлацијата достигна 375 %, а невработеноста достигна 20 %, Фридман го советуваше Пиноче да ја интензивира наместо да ја ублажи терапијата со економски шок, демонстрирајќи како неолибералната теорија може да го оправда човечкото страдање во служба на чистотата на пазарот.

Оваа историска имплементација го открива основниот морален банкрот на утилитарната пресметка на Фридман. Додека неговата рамка теоретски дозволуваше државна интервенција кога придобивките ги надминуваа трошоците, во пракса оваа логика функционираше само во една насока – оправдувајќи ја репресијата за зачувување на пазарите, но никогаш не дозволувајќи интервенција за заштита на ранливи популации. Резултатите беа поразителни; до 1988 година, 45 % од Чилеанците живеаа во сиромаштија, иако земјата се сметаше за успешна неолиберална приказна. Како што документира Клајн (2008), евентуалната стабилизација на Чиле дојде само по напуштање на најекстремните доктрини на Школата во Чикаго, иако наследството на нееднаквост опстојува.

Наследството на Фридман на тој начин ги отелотворува опасните противречности на неолиберализмот – неговата теоретска флексибилност за државна моќ, иако вrameна како прагматична, стана алатка за авторитаризам кога се разведе од демократската одговорност. Доктрината на шокот демонстрира како неолибералните принципи би можеле да се вооружат, трансформирајќи го она што се тврди дека е филозофија на слобода, во двигател на нееднаквост.

Друг пример за позитивна државна агенда заснована на принципи е политиката на конкурентен поредок, кој ја позиционира државата како креатор и чувар на конкурентните пазари. Овој концепт, централен за ордолибералната мисла, особено во делата на Волтер Еукен (Biebricher, 2018), ја нагласува потребата државата да воспостави и да одржува правно–политичка рамка која обезбедува ефективна конкуренција. Конкурентниот поредок на Еукен се заснова на шест конститутивни принципи: функционален систем на цени, здрави пари, отворени пазари, приватна сопственост, слобода на договори и неограничена лична одговорност. Улогата на државата се протега надвор од создавањето на оваа рамка до активно нејзино одржување, бидејќи пазарите не се самоодржливи, туку подложни на постојана корозија. Ова ја префрла улогата на државата од одвоен судија на активен спроведувач, кој постојано ја следи конкуренцијата и интервенира за да спречи монополи и други нарушувања.

Пристапот на Еукен, исто така, вклучува и регулаторни принципи кои се однесуваат на екстерналиите, фискалната прераспределба и аномалиите на пазарот на трудот, како што е потребата за минимална плата за време на економски кризи. Овие принципи значително ја

прошируваат агендата на државата, барајќи интервенции кои го надминуваат спроведувањето на пазарните правила до директно влијание врз динамиката на пазарот.

Рамката на Еукен, иако е принципиелна, на крајот е ориентирана кон целта, со одржување на конкурентниот поредок како нејзина централна цел. Овој телеолошки пристап ги подредува другите грижи на сеопфатната цел за зачувување на конкуренцијата, оправдувајќи широк опсег на државни акции. Слично на тоа, Вилхелм Ропке (1992) и Александар Рустоу (Röpke & Rüstow, 1942) се залагаат за „либерален интервенционизам“ кој ги олеснува структурните приспособувања наместо зачувување на статус кво. Овој пристап, кој потсетува на модерните политики за „флексигурност“ на пазарот на трудот, има за цел да ги ублажи социјалните тешкотии на економските промени, а истовремено да ја забрза капиталистичката динамика. Сепак, тоа покренува прашања за капацитетот на државата да ги предвиди и да ги насочува структурните промени, предизвикувајќи го неолибералниот акцент на резултатите водени од пазарот.

Ропке и Рустов, исто така, предлагаат политика на демасификација или „органска политика“ (Vitalpolitik), која се стреми да се спротивстави на атомизацијата и пролетеризацијата предизвикани од индустријализацијата и урбанизацијата. Тие тврдат дека масовното општество, кое се карактеризира со недоволна интеграција и ранливост на колективистичките движења, ја поткопува и индивидуалната благосостојба и стабилноста на пазарот. За да го решат ова, тие се залагаат за децентрализација низ станбените, економските, културните и социјалните политики, охрабрувајќи го враќањето во заедниците од мали размери каде што поединците можат да го вратат чувството на припадност и одговорност. Овој пристап одразува поширока грижа за социјалните и духовните димензии на масовизацијата, што се протега надвор од чисто економските размислувања.

Неолибералната интелектуална традиција долго време се справува со прашањето како ефективно да се ограничи државната акција за зачувување на индивидуалните слободи и ефикасноста на пазарот. Централно место во овој потфат се три клучни идеи: владеење на правото, избалансирани буџетски амандмани и разлика помеѓу компатибилни и некомпатибилни државни интервенции. Ропке (1950) прави разлика помеѓу „компатибилни“ и „некомпатибилни“ интервенции, предлагајќи два критериума за оценување на политиките. Прво, компатибилната интервенција минимално ги нарушува пазарните механизми, особено системот на цени, фаворизирајќи ги индиректните мерки. Второ, некомпатибилна интервенција предизвикува верижна реакција, што бара дополнителни интервенции и доведува до системско влошување. Иако оваа рамка изгледа јасна, нејзината примена е помалку јасна. Вториот критериум претпоставува неизбежна интервенционистичка спирала, но, сепак, одлуката да се интервенира често зависи од политичката целесходност, а не од објективната неопходност. Слично на тоа, акцентот на првиот критериум на минимално нарушување не воспоставува дефинитивен праг за

недозволен интервенции. Примерите на Ропке, како што се претпочитање девалвација на валутата пред контролите на менувачот или критикување на плафоните за изнајмување, сугерираат дека само директното поставување на цените или забраните се некомпатибилни.

Сепак, оваа интерпретација, споделена од Еукен и Фуко (2010), е оспорена. На делото на Еукен му недостига експлицитно упатување на оваа дистинкција, а неговата поддршка за политики како минималните плати, кои Ропке ги смета за некомпатибилни, ја комплицира рамката. Згора на тоа, вклучувањето на фискалната прераспределба и државните претпријатија од страна на Ропке како компатибилни интервенции покренува прашања за кохерентноста на неговите критериуми (1950). Дистинкцијата не успева да обезбеди аналитичка алатка за категоризирање на интервенциите, а нејзиниот широк опсег на дозволена државна акција ја поткопува нејзината корисност.

Пристапот на Хајек за ограничување на државната акција се фокусира на владеењето на правото, кое тој го разликува од конституционализмот. За Хајек, владеењето на правото е „мета-правна доктрина“ која диктира што треба да биде законот, нагласувајќи ги формалните карактеристики, како што се: општоста, јасноста, неретроактивноста и еднаквоста (1978). Тој ги спротивставува *nomos* – законите на правично однесување, со тезата – организациските правила, тврдејќи дека мешањето на двете го нагризувало владеењето на правото (Наук, 1966).

Рамката на Хајек ги ограничува присилните овластувања на државата, но дава дискреција на „државата на услуги“, која обезбедува јавни добра без принудна власт. Оваа разлика, сепак, ја остава врската помеѓу *nomos* и тезата недоволно теоретизирана, особено во однос на улогата на државата во оданочувањето и обезбедувањето јавни услуги. На инсистирањето на Хајек на непрогресивно оданочување, засновано на општоста и еднаквоста на законите, му недостасува цврсто оправдување, оставајќи простор за дебата.

Бјукенан го критикува овој пристап, предлагајќи измена на уставниот балансиран буџет како процедурално ограничување на државното дејствување. Тој прави разлика помеѓу „заштитната држава“, која спроведува правила, и „продуктивната држава“, која обезбедува јавни добра, нагласувајќи ја потребата од фискална дисциплина (Buchanan, 1997). Сепак, потпирањето на Бјукенан на процедуралните правила, иако стратешки привлечно, ја занемарува потребата за флексибилност во примената на правилата, особено во кризи.

Неолиберална политика

Политиката на неолиберализмот претставува значаен теоретски предизвик за неолибералните мислители, бидејќи ги соочува со дилема што се чини дека не можат да ја решат. Оваа дилема произлегува од тензијата помеѓу нивната критика на статус кво и нивната неспособност да артикулираат веродостоен пат за реформи. Неолибералите претставуваат остра критика на современите политички, научни и демократски системи, дијагностицирајќи ги како длабоко

патолошки и затворени во самоооковечен циклус на дисфункционалност. Оваа критика ја стекнува својата сила од мрачноста на дијагнозата, но попушта кога станува збор за теоретизирање како да се премине од сегашната состојба на криза (А) во реформирано општество (Б или Ц) кое се усогласува со неолибералните идеали.

Иако постои широка согласност меѓу неолибералите за „моќта на идеите“ – нагласувајќи ја долгорочната важност на развивањето алтернативни идеи, дискурси, па дури и утопии како предуслов за преовладување во „големата борба на идеите“ (Науек, 1978) – практичната имплементација на овие идеи претставува значителен предизвик. Оваа дилема се манифестира во различни форми, почнувајќи од очигледен молк за изводливоста на реформите до очигледни недоследности помеѓу неолибералната критика на статус кво и визијата на неолибералниот реформатор. Вториот често прибегнува кон исклучителни политички стратегии или речиси есхатолошка надеж за извонредни политички промени за да се објасни можноста за значајни реформи.

Понекогаш, Еукен признава дека парадоксот на надминување на плурализмот и воспоставување конкурентен поредок е нерешлив во неговата теоретска рамка. Тој наведува: „Без конкурентен поредок, не може да се појави држава способна за дејствување, и, обратно, без држава способна за дејствување, не може да се појави конкурентен поредок.“ Ова сугерира дека агендата на Еукен е заробена во парадокс каде што самите трансформации потребни за воспоставување конкурентен поредок претпоставуваат постоење на таков поредок – интересните групи и политичките партии во анализата на Еукен веројатно нема да ги развијат интересите или мотивите неопходни за надминување на неуспесите на плурализмот.

Еукен ги идентификува научниците како потенцијална „потенција за нарачување“, заедно со државата и црквите, поради нивниот недостаток на посебни економски интереси и нивната посветеност на објективната вистина. Сепак, иако се очекува науката да обезбеди стручни совети за политиката, ова останува неостварена аспирација, бидејќи самиот Еукен признава дека науката досега не успеала да ја исполни оваа улога.

Имплицитно, делата на Еукен може да се однесуваат и на друга група актери кои потсетуваат на Хегеловата „универзална класа“ – државната бирократија. Еукен замислува силен одлучувач посветен на општото добро, способен да ги надмине одредените интереси и да го спроведе конкурентниот поредок. Оваа визија се усогласува со потребата за просветлен чувар на класата за следење на технократската политика на неолибералната агенда, поим што привлече критики од теоретичарите на јавниот избор кои се симпатични кон ордолибералните идеи (Biebricher, 2018).

Спротивно на тоа, Ропке (1950) експлицитно ја идентификува класата на актери кои треба да бидат примарни адресати на неговите реформски планови. Понекогаш, тој тврди дека квалификуваната државна служба со висока професионална етика и силен дух на корпус е од

суштинско значење за зајакнување на државниот авторитет. Во други моменти, тој гестикулира понејасно кон поединци кои „чувствуваат одговорност за целината“. Најобемната карактеризација на Ропке за овие актери се наоѓа во неговите размислувања за *nobilitas naturalis*, кои тој ги опишува како „аристократи на јавниот дух“. Иако извештајот на Ропке ја има предноста што експлицитно ги идентификува потенцијалните трансформативни агенси, тој, исто така, ја нагласува неверојатноста таквите актери да се појават или да продолжат. Тој повикува на „секуларизирани светци“ или „вистински свештеници“, ретка сорта на индивидуи чие постоење изгледа речиси туѓо со оглед на преовладувачките услови на колективистичка тиранија.

Меѓу ордолибералите, Рустов нуди поинаков пристап кон загатката на реформската политика. Во предавање од 1929 година „Диктатура во границите на демократијата“ (Biebricher, 2018), Рустов предложил временски ограничена диктатура како решение за недостатоците на вајмарскиот политички систем. Потпирајќи се на анализата на Карл Шмит, Рустов тврдеше дека распространетата „политика на избегнување обвинување“ меѓу демократски избраните актери доведе до политичка дезинтеграција. За да се поправи ова, тој се залагаше за зголемување на овластувањата на канцеларката, овозможувајќи спроведување политики без парламентарно мнозинство, иако привремено. Овој исклучителен модел на демократија, според Рустов, ќе ѝ овозможи на владата да воведо реформи, кои, иако првично се штетни за одредени интереси, на крајот ќе му служат на општото добро. Сепак, Рустов го призна парадоксот својствен во неговиот предлог – уставните промени потребни за спроведување на таков систем ќе треба да бидат одобрени од самите актери кои немаат интерес да се откажат од својата моќ.

Стратегијата на Рустов за трансформирање на политичкиот систем во плебисцитарна „диктатографија“ се соочува со значителни пречки, особено со тешкотијата за постигнување уставни реформи во постојните рамки. И покрај овие предизвици, Рустов инсистираше на неопходноста од надминување на системската парализа, повикувајќи ја својата публика да го олесни појавувањето на силен лидер способен да ги спроведе бараните промени. Овој повик носи застрашувачка иронија, со оглед на последователниот подем на Адолф Хитлер и колапсот на Вајмарската Република.

Рустов не е сам меѓу неолибералите во забавниот поим за транзициска диктатура како средство за надминување на предизвиците на плуралистичката демократија. Хајек, на пример, ја бранеше идејата за либерален авторитаризам како претпочитан од неограничена демократија. Според него, транзициските диктатури би можеле да послужат како неопходен механизам за премостување на јазот помеѓу постоечките прототалитарни демократии и идеалот за деплурализирана демократија управувана од владеењето на правото (Hayek, 2024).

Одбраната на Хајек на транзиционите диктатури покренува итна нормативна загриженост и открива длабоки недоследности во неговата мисла. Во „Патот кон ропството“, Хајек (1944)

предупреди дека неконтролираната моќ неизбежно води кон тоталитаризам, но, сепак, се чини дека прави исклучок за транзициските диктатури. Оваа контрадикторност ја поткопува кохерентноста на неговата поширока критика и ја истакнува тензијата помеѓу неолибералната дијагноза на статус кво и изводливоста на нејзината реформска агенда. Привлечната природа на неолибералната критика доаѓа на сметка на конзистентна и веродостојна визија за остварување на нејзините политички идеали. Спротивно на тоа, секој обид да се артикулира таква визија бара намалување на сериозноста на критиката.

Контроверзното одобрување на транзиционата диктатура на Хајек како средство за справување со недостатоците на неограничената демократија, заедно со вродените недоследности што ова ги воведува во неговата поширока теоретска рамка, ја претставуваат само површината на една подлабока и пофундаментална тензија во неговата политичка мисла. Оваа тензија, која го разликува Хајек од другите неолиберални мислители, како Џејмс Бјукенан, Милтон Фридман и германските ордолиберали, произлегува од неговата амбициозна реформска агенда.

Централно место во оваа агенда е неговиот модел на устав, за кој претходно беше дискутирано во однос на демократијата. Активистичките тенденции на Хајек се дополнително видливи во неговите бројни авторски дела, каде што тој често се залага за опсежни реформи, како и во неговата кореспонденција со личности како Маргарет Тачер (Најек, 1991). Меѓутоа, надвор од спорната одбрана на минливите диктатури како веродостојно бегство од вкоренетите неограничени демократии, подлабоко прашање произлегува од повиците на Хајек за радикални реформи. Ова прашање станува сè поизразено бидејќи неговото подоцнежено дело станува подлабоко вкоренето во еволутивната теорија, особено како што е елаборирано во „Сензорниот ред“ (Најек, 1952).

Сржта на проблемот лежи во концептот на Хајек за групна селекција и неговите импликации за културната еволуција, што го предиспонира за функционалистичка перспектива на општествениот живот. Ако културната еволуција функционира преку опстанокот на одредени групи и падот на другите, постои примарен случај да се сметаат институциите, традициите и конвенциите на преживеаните групи како супериорни во однос на оние на групите или општествата кои не успеваат да издржат. Колку подолго опстојуваат овие институции и традиции, толку е посилен аргументот за нивно зачувување и признавање како вредни достигнувања во процесот на културната еволуција. Хајек ги гледа институциите и традициите како складишта на акумулираната мудрост и знаење, при што традициите играат особено клучна улога во пренесувањето на премолченото, имплицитно знаење кое тој го смета за незаменливо.

Реформските предлози на Хајек, сепак, се далеку од ограничени по обем, и тие често наликуваат на апстрактните планови за социјална реформа што тој ги критикува под етикетата на конструктивистички рационализам. Иако тој тврди дека неговиот модел на устав не претставува радикално раскинување со статус кво, туку повеќе се обидува да го врати системот на владеење

на правото каков што постоел некогаш, неговиот повик за развој на неолиберални „утопии“ сугерира многу поамбициозна агенда отколку само враќање на претходната состојба на работите. Оваа фундаментална двосмисленост, ако не и јасна противречност, ја проникнува подоцнежната работа на Хајек и тој ретко се осврнува на тензијата помеѓу неговото застапување за спонтани наредби и неговите обемни предлози за реформи (Hayek, 2013).

Џејмс Бјукенан, наспроти тоа, беше длабоко скептичен за свртувањето на Хајек кон еволутивната теорија. Бјукенан тврдеше дека нема вродена причина да се претпостави институциите кои опстојуваат и просперираат преку културната еволуција се оние кои го максимизираат човечкиот потенцијал. Како што забележа тој, „Еволуцијата може да предизвика социјална дилема исто толку лесно како и социјалниот рај“ (Buchanan, 1975). Бјукенан ја сметаше осцилацијата на Хајек помеѓу еволутивниот фатализам и реформистичкиот активизам како проблематична, критикувајќи го она што тој го нарече „екстремен конституционализам“ на Хајек за неговата тенденција да го осветува статус кво (Buchanan, 1986).

Бјукенан цврсто се позиционираше на страната на намерна реформа, залагајќи се за изработка на устав и спроведување реформи за да се постигне неговата визија за слободно општество. Сепак, пристапот на Бјукенан не е без свои тензии. Неговиот иновативен потег беше да го примени моделот на *хомо економикус на политичарите и бирократите, тврдејќи дека во демократски услови, политичарите првенствено се мотивирани од желбата за реизбор, што доведува до некохерентни државни политики, краткорочни, инфлација и акумулација на јавен долг. Предложеното решение на Бјукенан беше спроведување на уставните правила, особено измена на балансиран буџет. Сепак, ова покренува критично прашање: зошто рационалните политичари кои ја максимизираат корисноста, кои имаат корист од отсуството на такви правила, некогаш би ги донеле? Оваа дилема ја отсликува ордолибералната загатка, иако фокусот на Бјукенан на хомо економикус го издвојува од ордолибералите, кои генерално го отфрлија овој концепт (Buchanan, 1975).

Борбите на Бјукенан да ја усогласи неговата критика на демократијата со неговите реформистички амбиции се особено поучни. Едно потенцијално решение што го истражуваше беше употребата на референдуми за воведување амандман со избалансиран буџет, инспириран од успехот на Предлогот 13 во Калифорнија. Сепак, Бјукенан наскоро стана скептичен за овој пристап, признавајќи дека граѓаните, како и политичарите, се мотивирани од личниот интерес. Ова го доведе до понијансиран поглед на политичките актери, признавајќи ги двојните улоги на барател на кирија и конституционалист во секој поединец (Boettke & Marciano, 2020).

Визијата на Бјукенан за реформи на крајот бараше длабока трансформација на ставовите и однесувањата, привлекувајќи не на краткорочен личен интерес, туку на подлабока, речиси квази–религиозна посветеност на идеалите на класичниот либерализам (Buchanan, 2007). Оваа евангелистичка димензија на мислата на Бјукенан е очигледна во неговиот повик за „уставна

револуција“ и во неговата окарактеризација на неолибералните реформи како политика на извонредното, способна да го постигне она што некогаш се сметаше за невозможно. Оваа визија се усогласува со аспирациите на другите неолиберални мислители, како што е Фридман, кои на сличен начин сонуваа за „голема политика“ која може да ги надмине ограничувањата на статус кво и да донесе длабоки општествени промени (Friedman & Friedman, 1990).

Пресекот помеѓу неолиберализмот, популизмот и демократијата

Како што пишува Браун (2019), неолибералните интелектуалци покажаа заеднички антагонизам кон политичката сфера, особено во нивните напори да го реконфигурираат односот помеѓу државата и економијата и да ги ограничат демократските практики. Сепак, тие се разликуваа во нивните специфични пристапи и акценти. Милтон Фридман и Фридрих Хајек го концептуализираа политичкото како домен склон кон опасна експанзија, барајќи строги ограничувања за да се усогласи со неолибералните цели. Спротивно на тоа, ордолибералите, под влијание на Карл Шмит, се залагаа за силна држава способна да обезбеди економски поредок и стабилност. Тие се обидоа да ја надополнат државата со технократски карактер додека ја изолираа од демократските притисоци. Она што ги обединува овие мислители е нивната заедничка перцепција дека индивидуалните слободи, пазари и традиционалниот морал се загрозени од принудните, непослушните и произволни сили својствени на политичката област.

Понатаму, тие колективно се спротивставија на политичката платформа како простор кој ги олеснува интересите што ги нарушуваат пазарот, без разлика дали овие интереси произлегуваат од големиот капитал, демократските мнозинства, сиромашните или застапниците на општото добро. Следствено, тие ги отфрлија политички дизајнираните општества, заедно со повеќето форми на јавна политика и јавни добра. Нивната главна цел беше радикално да ја ограничат политичката моќ со подредување на политиката на економски рамки и метрика, од една страна, и со врзување на императивите на пазарите, од друга страна. Оваа двојна стратегија на економизирање на политичкото ткиво и потчинување на нејзините овластувања на економијата имаше за цел да ги неутрализира нејзините согледани опасности.

Централна обединувачка карактеристика на неолибералната мисла беше нејзиното спротивставување на моќна демократија, вклучувајќи ги социјалните движења, директното политичко учество и демократските барања од државата, кои неолибералите често ги поистоветуваа со тоталитаризам, фашизам или владеење на толпата. Фридрих Хајек, на пример, ја оспори кохерентноста на народниот суверенитет и сметаше дека концептот на политички суверенитет е некомпатибилен со слободните општества. Џејмс Бјукенан, истакната фигура во неолиберализмот на Јавниот избор на училиштето во Вирџинија, ги критикуваше јавните добра, особено јавното високо образование, за поттикнување на, како што рече, „премногу демократија“. Бјукенан се обиде да ги зајакне правата на државите, особено во јужниот дел на САД, како противтежа на федералните мандати кои промовираат еднаквост и антидискриминација.

Тој, исто така, предложи уставни амандмани за спроведување на балансиран буџет, со што трајно ќе се скратат демократските барања за социјална држава. Бјукенан отворено се залагаше за ограничување на „демократските ексцеси“, ја препозна користа од измама и потиснување на гласачите и ја усогласи својата визија за слободно претпријатие со идеологиите на белата надмоќ. Во меѓувреме, ордолибералите имаа за цел да ја заменат демократијата со технократија и силна, автономна држава. Неколку насоки на неолиберализмот дури го поддржаа концептот на „либерална диктатура“ како легитимен преоден режим од она што тие го нарекоа „тоталитарната демократија“ (поистоветувана со социјалдемократијата) до состојба на слобода. Меѓутоа, неолибералната критика на демократијата често функционира на посуптилни начини, како што е рedefинирање на демократијата како обичен „метод“ за воспоставување правила, а не форма на владеење, стеснување на нејзиниот опсег или нејзино одвојување од чинот на владеење (MacLean, 2017).

Потиснувањето на демократијата не беше случајно, туку фундаментално за поширокиот неолиберален проект. Неолибералите тврдеа дека демократските енергии инхерентно ја надуваат политичката сфера, а со тоа ги загрозуваат слободата, спонтаниот поредок и развојот, и потенцијално доведувајќи до државен деспотизам или тоталитаризам. Дури и обичното демократско владеење од страна на мнозинството се сметаше за поттикнување на редистрибутивна, административна и преголема држава, додека енергичниот демократски активизам се сметаше за поткопување на моралниот авторитет и нарушување на општествениот поредок одоздола.

Следствено, неолибералната концепција на демократијата е исклучително тесна, одвоена од поимите за политичка слобода, политичка еднаквост и учество на граѓаните во поделбата на власта. Тоа го избегнува законодавството насочено кон општото добро, отфрла секој поим за јавен интерес надвор од заштитата на индивидуалните слободи и безбедност и ги отфрла партиципативните култури (Foucault, 2010).

Важно е да се напомене дека ниту еден неолиберален интелектуалец не се залагал за слаба држава. Наместо тоа, нивната двојна цел беше да го ограничат опсегот на државата и да го заострат нејзиниот фокус. За разлика од класичниот либерален модел на државата, кој ја прифати економијата на *laissez-faire* и политичката рамка „ноќен чувар“, неолибералите се обидоа да конструираат, консолидираат и ограничат обединета и силна држава. Тие веруваа дека политичкиот суверенитет ја дестабилизира државата, демократијата ја дезориентира и подели, а бирократијата ја исцрпува нејзината ефикасност. Неолибералната држава беше замислена како слаба, несuverена и тесно фокусирана, изолирана од сопствени интереси, плуралистички компромиси и масовни барања (Vogelmann, 2017).

Репрезентативната демократија, сепак, е во голема мера некомпатибилна со таква држава. Иако прашањата, како што се логирањето и барањето кирија од моќни интереси се евидентни,

најзначајниот предизвик произлегува од работничките класи и сиромашните, чии барања за решавање на социјалните прашања преку социјална држава се неизбежни. И покрај нивните разлики, неолибералите се приближија кон признавањето дека претставничката демократија заснована на универзално право на глас во големите капиталистички нации–држави неизбежно ќе биде доминирана од бројчено најголемата класа, правејќи ја социјалдемократијата – со нејзините воочени тоталитарни тенденции – неизбежна. Освен ако работничката класа и сиромашните не бидат измамени, условени или обесправени, тие секогаш ќе се спротивставуваат на пазарите како неправедни во нивната распределба на можности и награди.

Овој отпор може да се ублажи преку апели кон други оски на привилегии, како што се белината или мажественоста, особено затоа што неолибералната слобода, наместо еднаквоста, ги репродуцира и обезбедува овие хиерархии. Дополнително, работничката класа може да биде условена да ја прифати доктрината на ТИНА („нема алтернатива“) како непроменлива реалност, што ги прави неолибералните политики неприкосновени. Обесправеноста може да се постигне и преку сузбивање на гласачите, измама, комодификација на изборите и законодавството и други механизми кои ја изолираат законодавната моќ од демократската волја или одговорност. Распространетоста на овие тактики во американскиот политички пејзаж за време на неолибералната ера помага да се објасни како неолибералната рационалност толку ефикасно се зацврстила без отворено разбивање на претставничката демократија (MacLean, 2017).

И во неолибералната теорија и практика, критиката на демократијата и политичката сфера често се маскирани како одбрана на индивидуалната слобода, особено од личности како Фридман и Хајек. Ограничувањето на досегот на политичката моќ во име на слободата служи за оправдување на демонтажата на регулаторната држава (притоа парадоксално подложна на самата држава на регулација) и ограничување на политичкиот глас на населението. Фридман ја артикулира оваа агенда во слободарска рамка, додека Хајек ја нагласува комплексноста на ограничувањето на политичката моќ. Претходно дискутираните ордолиберали, од своја страна, се експлицитни во нивните напори да ја разделат демократијата од држава управувана од, како што тие го нарекуваат, „економски устав“. Секоја од овие правци се задоволува со сведување на демократијата на избирачки права и лични слободи, и секоја, имплицитно или експлицитно, поддржува форма на авторитарен либерализам – недемократска политичка моќ што ги поткрепува приватните слободи.

Меѓу основачките неолиберални интелектуалци, Милтон Фридман се издвојува по неговиот уникатен обид да ја усогласи неолибералната економија со лабаво дефинираниот поим за „демократија“, кој тој го поистоветува со „политичка слобода“ или „индивидуална слобода“. Во своето значајно дело „Капитализам и слобода“ (1962), Фридман посветува значителни напори за разбивање на кохерентноста на демократскиот социјализам и социјалдемократијата. Тој тврди дека постои суштинска врска помеѓу економските и политичките системи, тврдејќи дека „само

одредени комбинации на политички и економски аранжмани се можни“ и дека „општеството кое е социјалистичко не може да биде и демократско, во смисла на гарантирање на индивидуалната слобода“.

Тезата на Фридман зависи од меѓузависноста на економската и политичката слобода, која тој ја вградува во смисла на историска синергија и концептуална сличност. Историски, тврди тој, вистинската политичка слобода се појавила заедно со капитализмот, а двете речиси секогаш биле испреплетени. Понатаму, тој тврди дека ако едно општество поседува само една форма на слобода – економска или политичка – на крајот ќе ја инспирира или обезбеди другата. Логично, неговиот аргумент почива на премисата дека слободните пазари, или „конкурентниот капитализам“, бараат ограничена влада и строга поделба на економската и политичката моќ. Оваа поделба, тврди Фридман, дозволува секоја форма на моќ да ја спротивстави другата, со што ја спречува концентрацијата на авторитетот. Според ова гледиште, капитализмот ненамерно ја промовира слободата со ограничување и ограничување на владината моќ.

Сепак, загриженоста на Фридман се протега надвор од големината и опсегот на владата. За него, практикувањето на политичката моќ, вклучително и онаа на демократските мнозинства, инхерентно ја загрозува слободата и во економскиот и во политичкиот домен. Следствено, тој се противи на речиси сите форми на демократски донесени закони. Оваа спротивставеност произлегува од неговото верување дека политичката моќ претставува двојна опасност: прво, таа има тенденција да го концентрира авторитетот (за разлика од пазарите, кои природно ја растураат моќта), и второ, таа фундаментално се потпира на принуда (додека пазарите функционираат преку доброволен избор).

Дополнително, политичката моќ често наметнува усогласеност, додека пазарите, според мислењето на Фридман, ја дозволуваат, па дури и ја слават различноста. Тој ја илустрира оваа поента со спротивставување на политичка мајоризација со пазарниот избор: на пазарот „секој човек може да гласа, како и да е, за бојата на вратоврската што ја сака и да ја добие“, наместо да се потчинува на преференциите на мнозинството.

Фридман признава дека одреден степен на политичка моќ е неопходен за да се одржи општествениот поредок, да се воспостават „правилата на игра“ и да се обезбеди институционална рамка за пазарите, како што се правото на сопственост и договори, монетарната политика и други регулаторни механизми. Сепак, тој инсистира дека сите политички мандати инхерентно ја намалуваат слободата. Тој тврди дека „фундаменталната закана за слободата е моќта да се присилува, било да е тоа во рацете на монарх, диктатор, олигархија или моментално мнозинство“. Дури и демократското законодавство, според него, ја компромитира слободата со наметнување на волјата на мнозинството врз малцинствата. Спротивно на тоа, пазарите дозволуваат индивидуалните преференции да преовладуваат, ефикасно давајќи им на поединците способност да „гласаат“ за и да го добијат она што го сакаат.

Згора на тоа, пазарите „ја отстрануваат организацијата на економската активност од контролата на политичкиот авторитет“, со што ѝ овозможуваат на економската сила да дејствува како контрола на политичката моќ наместо да ја зајакнува.

Позицијата на Фридман е поблиску усогласена со чистиот либертаријанизам отколку онаа на другите основачки неолиберали. Сепак, тој артикулира заеднички неолиберален идеал: поделба на економската и политичката моќ, заедно со афирмација на улогата на државата во создавањето на условите неопходни за функционалност на пазарот. Како и неговите неолиберални колеги, Фридман го поистоветува политичкиот живот со принуда и ја дефинира слободата тесно како отсуство на принуда. Оваа перспектива ја дискредитира не само социјалдемократијата туку и секоја форма на робусна демократија. Во исто време, Фридман, како и другите неолиберали, го легитимизира политичкиот авторитаризам кога служи за воспоставување или стабилизирање на либерализираните пазари, што е потврдено од неговата поддршка за режимите во Чиле по Аљенде и пост-Садамски Ирак (Klein, 2008).

Поврзувајќи ја демократијата со принудното наметнување на мнозинското владеење, од една страна, и разликувајќи ја улогата на државната моќ во стабилизацијата на пазарот од прашањето за личната слобода, од друга страна, Фридман, слично како Фридрих Хајек, ефективно ја отфрла вредноста на демократизираната политичка моќ. Овој пристап ја одразува пошироката неолиберална тенденција да се даде приоритет на економската слобода пред политичката еднаквост и да се гледа на демократското владеење како на потенцијална закана за стабилноста и ефикасноста на пазарите.

Гледајќи наназад на Хајек, тој го поддржува она што тој го нарекува „емпириска и несистематска британска традиција“ на политичка мисла, која вклучува личности како Едмунд Бурк, Џон Лок и шкотското просветителство. Тој ја пофалува оваа традиција за нејзиниот фокус на толкување на традициите и институциите кои еволуирале органски, додека ја осудува континенталната традиција како шпекулативна, рационалистичка, романтична и утопистичка. Во времето на Хајек, тој ја врамува оваа опозиција како конфликт меѓу „либералната демократија“ и „социјалната или тоталитарната демократија“. Тој го цитира Џејкоб Талмон, кој се спротивставува на две традиции: едната, која слободата ја наоѓа во спонтаноста и отсуството на принуда, и другата, која слободата ја поистоветува со потрагата по апсолутна колективна цел. Хајек го гледа акцентот на континенталната традиција на доктринализмот, рационализмот и наметнувањето на колективните планови како антитетички на органскиот раст, спонтаниот развој, традицијата и индивидуалната слобода. Пред сè, тој го критикува прифаќањето на народниот суверенитет на континенталната традиција, што го отфрла како опасен и бесмислен концепт (Hayek, 2024).

За Хајек, народниот суверенитет претставува сериозна закана за индивидуалната слобода, ја легитимира неограничената влада и го овластува политичкиот домен, за кој тој верува дека мора

да биде строго ограничен. Дозволува законодавната моќ да ја надмине нејзината соодветна улога на формулирање универзални правила на правдата, неизбежно проширување на административната држава. Кога законодавните тела работат под наметката на народниот суверенитет, тие често го земаат „јавниот интерес“ како свој мандат, концепт што Хајек, исто така, го исмева како бесмислен. Овој фокус на јавниот интерес, според него, ја наддува државата и негува култура на корупција и склучување договори со посебни интереси. Така, демократскиот идеал на избраниот законодавен дом се превртува во спротивното, станувајќи средство за управување со посебни интереси, а не од општото добро. Понатаму, како што законодавните практики ја прошируваат државната моќ и ја ограничуваат слободата, концептот на правда станува искривен. Хајек тврди дека правдата треба да биде резервирана за старогрчкиот концепт на „еднаков закон за сите“ наместо да се применува на она што го прават законодавците или она што луѓето веруваат дека треба да го прават.

Популарниот суверенитет, според Хајек, доведува негативни последици: ги отстранува ограничувањата на законодавната моќ, ја проширува државната власт и поттикнува корупција. За да се спречи ова, Хајек се залага за радикални ограничувања на политичката сфера, особено со целосно одземање на суверенитетот на либералната демократија. Тој тврди дека грешката на народниот суверенитет не лежи во верувањето оти моќта треба да живее кај народот, туку во идејата дека оваа моќ мора да биде неограничена. Суверенитетот, по својата природа, е некомпатибилен со ограничената влада и „симнувањето од тронот на политиката“, и двете работи Хајек ги гледа како суштински за процутот на економскиот и моралниот поредок.

Критиката на Хајек на суверенитетот се протега на неговите теоретски основи. Тој тврди дека суверенитетот е секуларизиран теолошки концепт, вкоренет во лажното верување дека човечките институции се производ на намерен дизајн, а не на органска еволуција. Тој тврди дека политичките институции не произлегуваат од акти на волја, туку од заедничките мислења и морални принципи на еден народ. Суверенитетот, според него, е погрешна конструкција која лажно ја припишува креативната моќ на државата или на други централизирани власти. За Хајек, вистинскиот креативен капацитет органски и спонтано произлегува одоздола, додека политичката сфера, која тој ја поврзува со принуда и репресија, функционира одозгора.

Суверенитетот, како теолошки концепт, ја овековечува заблудата дека општествата треба да се обликуваат од политичката моќ, што доведува до постојано проширување на државата и погрешниот идеал за народен суверенитет. Хајек го следи концептот на политички суверенитет до подемот на апсолутизмот во 16 век, тврдејќи дека демократиите го наследиле овој апсолутизам кога ги собориле монархиите. Народната согласност, која требаше да ја провери политичката моќ, наместо тоа, стана нејзин единствен извор, легитимизирајќи ја неограничената власт. Хајек појаснува дека тој не го гледа апсолутизмот како својствен за демократијата, туку како историско наследство што демократијата не успеа да го отфрли. Тој ја критикува бајката

дека народниот суверенитет го претставува колективното морално дејствување на народот, тврдејќи дека тој само го легитимира апсолутизмот под демократска маска.

Разликата на Хајек помеѓу либерализмот и демократијата дополнително ја нагласува неговата критика на народниот суверенитет. Во „Уставот на слободата“ (1978), тој тврди дека либерализмот и демократијата делат само еден принцип: еднаквост пред законот. Надвор од ова, либерализмот се занимава со тоа што треба да биде законот, додека демократијата е метод за одредување на законот преку владеење на мнозинството. Либерализмот се обидува да ја ограничи принудната моќ на владата, додека демократијата ја ограничува владата само според мислењето на мнозинството. Хајек нагласува дека либерализмот го прифаќа мнозинското владеење како метод на одлучување, но не како авторитет за тоа каква треба да биде одлуката.

За Хајек, спротивностите на демократијата и либерализмот ги откриваат нивните фундаментални тензии: спротивно на демократијата е авторитаризмот, додека спротивно на либерализмот е тоталитаризмот. Оваа дистинкција овозможува можност за авторитарен либерализам, каде што е концентрирана политичката моќ, но се заштитени индивидуалните слободи и традиционалниот морал. Спротивно на тоа, тоталитаризмот може да биде администриран од демократските мнозинства. Оваа рамка го оправдува прифаќањето на авторитарните режими од страна на Хајек, како оние на Пиноче во Чиле или Бремер во Ирак, како легитимни преодни мерки кон либерализмот.

Отфрлањето на народниот суверенитет од страна на Хајек и неговото симнување од тронот на политиката оди подалеку од критикување на социјалдемократијата или заштита на пазарите. За Хајек, слободата не е вкоренета во правото или политиката, туку во еволуираните, често неартикулирани принципи на однесување и мислење што ја врзуваат заедницата. Политичката моќ, концентрирана и управувана одозгора, ја негира оваа слобода преку принуда и ги нарушува овие органски принципи со вештачки рационализам.

Демократијата ги влошува овие проблеми со тоа што овозможува владеење на мнозинството и посебни интереси. Така, Хајек заклучува дека политичката сфера, а особено демократијата, мора да бидат ограничени од општоприфатените принципи кои ја формираат основата на животот во заедницата. Оваа логика го поткрепува неолибералното усогласување на индивидуалните слободи со традиционалните вредности, овозможувајќи политики кои се спротивставуваат на федералните мандати за расна еднаквост, промовираат верски слободи и ги приватизираат јавните услуги. Визијата на Хајек за дедемократизирана држава, одвоена од стремежот за социјална правда и општото добро, остава малку простор за значајно демократско владеење (MacLean, 2017).

Популизам

Драматичниот пораст на десничарските популистички сили низ Европа во последниве години не одразува само циклична политичка флукуација, туку фундаментална реконфигурација на политичкиот поредок на континентот. Оваа трансформација, иако го достигна својот највидлив израз на изборите за Европскиот парламент во 2024, во изминатата деценија постојано се гради низ националните политички арени. Традиционалниот повоеан консензус – врзан со социјалдемократите на центар–лево, демохристијаните и либералите – еродира асиметрично, при што десничарските сили остваруваат значително поголеми придобивки од нивните левичарски колеги.

Оваа промена најпрво се манифестираше на национално ниво, каде десничарските популистички партии постигнаа невиден изборен успех и владејачка моќ. До 2024 година, пред европските избори, десничарските популистички партии или добија или ја споделија политичката моќ во неколку земји, вклучувајќи ги: Унгарија (Фидес)⁵, Италија (Браќата на Италија)⁶, Шведска (Шведски демократи)⁷, Финска (Партија на Финците)⁸, Словачка (Словачка национална партија)⁹ и Хрватска (Движење за татковината)¹⁰. Европските избори во 2024 послужија и како кулминација и како забрзување на популистичкиот тренд, со три особено последователни настани. Прво, Европската народна партија (ЕПП), традиционално центар–десно и проевропска, започна отворено да флертува со сојузи на крајна десница – особено со групата Европски конзервативци и реформисти (ЕЦР) предводена од Мелони (The Economist, 2024). Ова се

---

⁵ За време на периодот на истражување, обидите за пристап до меѓународната веб–страница на Фидес (www.fidesz.eu/int) беа неуспешни. Серверот ја врати следнава порака за грешка: „Немате дозвола за пристап до /int на овој сервер. Дополнително, наиде на грешка 503 Service Unavailable при обидот да се користи ErrorDocument за да се справи со барањето“. Ова сугерира или технички ограничувања или намерни ограничувања на пристапот до меѓународните содржини на партијата. Онаму каде што е можно, користени се алтернативни извори (на пр., архивирани верзии преку Wayback Machine) за да се компензира оваа празнина. Дополнително, беа консултирани алтернативни извори, вклучувајќи партиски манифести, преводи од трети страни и секундарна литература за да се ублажат овие празнини во примарната документација.

⁶ <https://www.fratelli-italia.it/>
https://ecrgroup.eu/ecr/party/brothers_of_italy

⁷ <https://www.sd.se/english/>

⁸ <https://www.perussuomalaiset.fi/kielisivu/in-english/>

⁹ Словачката национална партија (sns.sk) не одржува официјална меѓународна веб–страница, има содржина достапна исклучиво на словачки јазик. Како што е спомната само периферно во оваа анализа, не беше спроведен систематски превод на партиски материјали. Онаму каде што е наведено, информациите произлегуваат од утврдени секундарни извори и извештаи од меѓународните медиуми, наместо од директна партиска документација.

¹⁰ Движењето за татковина (dp.hr) не одржува меѓународна веб–страница, има содржина достапна само на хрватски јазик. Додека јазичната близина на хрватскиот и македонскиот помогна во основното разбирање, партијата се појавува само тангенцијално во оваа анализа. Со оглед на нејзината мала улога во оваа студија, не беше преземен систематски превод на нејзините материјали. Онаму каде што се повикува, информациите доаѓаат од воспоставени меѓународни медиумски извештаи, а не од директни партиски извори.

закануваше да ја прекине децениската традиција на „големи коалиции“ со централно–левичарските Социјалисти и Демократи (СиД) и либералната Renew група. Второ, екстремно десничарските партии постигнаа пробивни резултати во неколку клучни земји – најдраматично во Франција, каде Националниот митинг на Марин ле Пен освои таква одлучувачка победа што претседателот Макрон беше принуден да распише предвремени национални избори (Marsi, 2024). Трето, изборите открија длабоки поделби во европскиот политички естаблишмент на оваа промена надесно, што е пример за двосмислениот страв на претседателката на Европската комисија, Урсула фон дер Лајен – истовремено ветувајќи дека ќе се спротивстави на „екстремите“ додека ја одржуваше отворена можноста за соработка со ЕЦП на Мелони (Marsi, 2024).

Она што ја прави оваа политичка трансформација особено значајна е нејзината фундаментална природа од-долу-нагоре. За разлика од претходните политички промени во ЕУ кои потекнуваат од Брисел или главните европски градови, ова десно движење се појави првенствено од националните политички контексти – поттикнати од фактори како економска вознемиреност, културната реакција против имиграција и прогресивни вредности и разочарувањето од традиционалните партии. Институциите на ЕУ во голема мера реагираа, наместо да ја обликуваат оваа трансформација. Ваквата динамика создава длабоки предизвици за европското владеење, бидејќи националните политички сили кои сè повеќе се во спротивност со традиционалните вредности и методи на ЕУ добиваат поголемо влијание врз траекторијата на Унијата (Marsi, 2024).

Екстремно десничарските партии постигнаа силно претставување низ Европа, при што учеството на Националниот митинг од 31,5 отсто во Франција се издвојува како особено значајно, што ја удвојува поддршката за ренесансата партија на Макрон. Ле Пен го врами овој исход како дел од поширокиот светски тренд кој ги фаворизира националистичките движења. Слично на тоа, групата „Идентитет и демократија“ (ИД), која го вклучува Националниот митинг, ја зголеми својата застапеност на 58 места, што претставува пораст од 8,1 отсто од изборите во 2019 година. Успехот на групата ИД беше дополнително зајакнат со Партијата на слободата на Австрија, која обезбеди над 25 отсто од гласовите и Холандската партија за слобода, која постигна повеќе од 17 отсто. Во Белгија, премиерот Александар де Кро поднесе оставка по лошиот настап на неговата Фламанска партија либерали и демократи, која заостанува зад фламанската националистичка партија Влаамс Беланг (Marsi, 2024).

Во Германија, АфД, и покрај тоа што беше заплеткана во скандали, се појави како втора по големина партија со 16 отсто од гласовите, надминувајќи ги социјалдемократите на канцеларот Олаф Шолц и бележи зголемување од 5 процентни поени од 2019 година. АфД беше исклучена од групата ИД откако нејзиниот водечки кандидат даде спорни забелешки за нацистичката СС, а нејзините членови се соочија со обвинувања за шпионажа и поткуп.

Унгарската партија Фидес, предводена од премиерот Виктор Орбан, донесе еден од најизненадувачките резултати на изборите. И покрај поширокиот тренд на придобивки на крајната десница, Фидес го постигна својот најлош резултат досега на изборите за Европскиот парламент, обезбедувајќи 44 отсто од гласовите, додека новооснованата партија Тиса собра 30 отсто. Аналитичарите забележаа дека ако екстремно десничарските и тешко десничарските партии се обединат, тие би можеле да ја формираат најголемата политичка сила во Европа по ЕПП. Сепак, ваквото обединување се чинеше малку веројатно поради идеолошките поделби, особено во однос на војната во Украина, која создаде јаз меѓу Атлантистичката ЕЦР и групата ИД наклонета кон Русија. Наместо тоа, аналитичарите предвидуваа зголемена соработка и координација меѓу екстремно десничарските и тврдодесничарските членови на Европскиот парламент (ЕП) за заедничките приоритети, како што се построгите миграциски политики и противењето на еколошките регулативи (Marsi, 2024).

Популизмот долго време се карактеризира како „суштински оспорен концепт“ (Gallie 1956), како одраз на неговата вродена сложеност и недостатокот на универзално прифатена дефиниција. До средината на 2010-тите, научниците често ги признаваа двосмислените граници на популизмот, честопати започнувајќи ги своите анализи со препознавање на оваа концептуална неодреденост. Дефинирањето на популизмот – и уште поважно, идентификувањето кој или што се квалификува како популист – остана централна точка на расправа во литературата (Moffitt, 2017). Додека се појави растечки консензус околу основната идеја за популизмот како антагонистичка опозиција меѓу „народот“ и „елитата“, две главни дебати опстојуваат (Katsambekis, 2020).

Останувајќи како еден од најспорните концепти во политичките науки, популизмот е често опишан како стил, стратегија или идеологија. Во својата основа, тој поставува антагонизам меѓу „чистиот народ“ и „корумпираната елита“, претставувајќи ја политиката како морална битка за враќање на народниот суверенитет од силите на естаблишментот. Концептуализацијата се појави постепено; додека терминот настана кон крајот на 19 век за да ги опише аграрните движења како Народната партија на САД, тој доби аналитичка привлечност во 50-тите години на 20 век преку работата на научници како Едвард Шилс и Хелио Жагуарибе. Во следните децении концептот еволуираше преку конкуренти толкувања – од погледот на Хофштатер за популизмот како ирационална статусна вознемиреност до анализите на латиноамерикански научници за него како стратегија за модернизација.

Теоретската основа за ова разбирање доаѓа од морфолошката анализа на политички идеологии, која прави разлика помеѓу сеопфатни „дебели“ идеологии и поограничени „тенки“ идеологии. Дебелите идеологии, како либерализмот или социјализмот, нудат обемни и меѓусебно поврзани рамки кои решаваат широк спектар на политички, економски и социјални прашања. Спротивно на тоа, слабите идеологии, како што е популизмот, се фокусираат на единствен суштински

концепт – на пример, поделба народ наспроти елита – и мора да се комбинираат со други идеологии за да развијат целосни политички програми.

Оваа структурна карактеристика ја објаснува забележливата идеолошка флексибилност и приспособливост на популизмот во различни идеолошки домаќини низ политичкиот спектар, од социјалистички економски платформи до националистичка политика на идентитет. Последователната работа на Мад, како и Калтвасер, ја разви оваа анализа дополнително со идентификување на различни обрасци во овие идеолошки комбинации. Исклучувачката варијанта вообичаено се комбинира со „народот“ во тесни етно–културни термини додека ги маргинализира малцинските групи. Спротивно на тоа, инклузивната варијанта често се усогласува со социјалистичките традиции, нагласувајќи ја класната солидарност и економската прераспределба, додека истовремено го одржува основното популистичко отфрлање на плуралистичкиот компромис и институционалното посредување (Mudde & Kaltwasser, 2017).

Вториот пристап, особено влијателен во стипендијата во Латинска Америка, го вградува популизмот како политичка стратегија. Вејланд (Rovira Kaltwasser, 2017) го дефинира популизмот како „политичка стратегија преку која персоналистички лидер бара или практикува владина моќ заснована на директна, непосредувана и неинституционализирана поддршка од голем број главно неорганизирани следбеници“. Додека другите научници го делат ставот дека популизмот е практика наместо идеологија, дефинирачка карактеристика на популизмот е персоналистичкиот однос помеѓу лидерот и нивните следбеници, наместо неговата идеолошка содржина.

Со оглед на неговите корени во латиноамериканското проучување, каде што популизмот се манифестира под различни идеолошки знамиња (на пример, национализам, неолиберализам, социјализам), овој пристап е скептичен за припишување фиксна идеациона содржина на популизмот. Наместо тоа, се фокусира на дејствијата на популистичките лидери и нивните директни, непосредни врски со гласачите. Овој акцент на директноста е клучна карактеристика на стратешкиот пристап, кој ја нагласува улогата на персоналистичките страни и директните комуникациски канали, како што се социјалните медиуми, во заобиколувањето на традиционалните институционални структури.

За разлика од идејниот пристап кој често го третира популизмот како бинарен концепт, стратешкиот пристап овозможува поградациско разбирање. Вејланд ја признава „нејасноста“ на популизмот, признавајќи дека лидерите ги приспособуваат своите стратегии на контекстуалните можности и ограничувања. Оваа перспектива им дава поголема агенција на политичките лидери, прикажувајќи ги како активни актери кои стратешки мобилизираат ресурси за да ги унапредат нивните агенди.

Сепак, стратешкиот пристап има ограничувања, особено неговата применливост надвор од земјите во развој. Неговиот фокус на неинституционализирани контексти имплицира дека

популизмот е првенствено феномен на демократиите во развој, исклучувајќи многу европски случаи. На пример, династијата Ле Пен во Франција, и покрај тоа што ги исполнува критериумите на другите пристапи, не би се квалификувала како популистичка според оваа рамка. Дополнително, акцентот на стратешкиот пристап на персоналистичкото лидерство ризикува да го поврзе популизмот со други форми на политика на моќен човек и може да ги превиди пошироките идеолошки и дискурзивни димензии на популизмот. Конечно, неговиот ексклузивен фокус на материјалните фактори ги занемарува културните и симболичките аспекти кои се централни за другите толкувања на популизмот.

Иако популизмот изгуби сила како концепт во поголемиот дел од средината на 20 век, неговите суштински карактеристики – антиелитизмот и присуството на харизматични лидери – останаа централни за неговото повторно оживување во втората половина на векот. Овие елементи ги поврзаа раните примери како булангизмот со новиот бран на популистички движења и политичари во Латинска Америка, почнувајќи од 50-тите години на 20 век.

Интересот за популизмот значително порасна од 90-тите години на 20 век наваму (Rovira Kaltwasser, 2017), поттикнат од последователните бранови на популистички движења и лидери во Латинска Америка и Западна Европа. Во Латинска Америка, појавата на личности како Алберто Фуџимори во Перу и Карлос Менем во Аргентина вовеле „неолиберален популизам“, карактеризиран со промена кон неолиберални економски политики, спротивно на етатизмот на претходните класични популисти. На почетокот на 2000-тите години се појави подемот на „розовата плима“, бранот на радикално–левичарски лидери како Ево Моралес во Боливија, Рафаел Корреа во Еквадор и Хуго Чавез во Венецуела, често опишани како „радикален популизам“. Неодамна, изборот на Жаир Болсонаро во Бразил во 2018 година, со неговата реакционерна и ксенофобна платформа, покренала прашања за појавата на екстремно десничарскиот популизам во регионот (Gontijo, 2020).

Во Западна Европа, истражувањата за популизмот се фокусираа на издржливоста и растечката прифатливост на радикално-десничарските партии, како што се: Националниот фронт (ФН) во Франција, АФД во Германија и Партијата за слобода (ПВВ) во Холандија, со истакнати поединечни лидери како Силвио Берлускони или Марин ле Пен.

Политички претстави на моќ

Компаративната студија на Тео Ајолфи (2025) за претседателските кампањи на Доналд Трамп и Марин ле Пен во 2016 и 2017 година го истражува пресекот на екстремно десничарската идеологија и популизмот. Користејќи интердисциплинарен пристап кој ги спојува политичките науки и студиите за изведба, книгата го дефинира популизмот како стил — репертоар на политички перформанси обликувани од идеолошки содржини.

Клучната разлика лежи во хронотопот на изведбата наспроти реалниот животен контекст на публиката. Уметничките изведби се потпираат на имплицитно разбирање на извештаченоста: публиката знае дека актерите играат улоги, настаните се напишани и на дејствијата им недостасуваат последици од реалниот свет. Дури и авангардните изведби, кои ги предизвикуваат овие граници, зависат од нивното постоење за да ја дефинираат уметничката специфичност. Спротивно на тоа, социјалните претстави ја замаглуваат границата помеѓу реалноста и фикцијата, правејќи ја автентичноста централна грижа. Гофман (1959) нагласува како поединците постојано ги извршуваат своите идентитети, стратешки приспособувајќи се на општествените контексти додека ја одржуваат илузијата за „вистинско јас“. Овој натурализам е модерен општествен императив, вкоренет во „антитеатрални предрасуди“, иако еволуирачката публика која знае за медиумите може да ја предизвика оваа динамика (Grobe, 2020).

За јавните личности како политичарите, изведената автентичност е клучна. Савард (2010) тврди дека успешните политички перформанси мора да изгледаат природно, избегнувајќи очигледни знаци на вештачење. Слично на тоа, Александар (2010) забележува дека политичките претстави успеваат само кога ја прикриваат својата конструирана природа. Овој натурализам се протега надвор од политиката до општествените конструкции како што е родот, како што објаснува Батлер (1990), каде што перформативната природа на родот е заматена од неговата перципирана веродостојност. Раи (2014) додава дека автентичните претстави добиваат легитимитет преку сигурност, усогласеност со нормите и чувство на право на културниот пејзаж.

Актери

Политиката е инхерентно отелотворена од поединци кои оживуваат апстрактни идеологии, симболи и текстови. Политичките актери се централната врска помеѓу публиката, колективните симболи за заднина и сценаријата во преден план. Гофман (1959) истакна дека општествениот живот вклучува постојани перформанси за управување со впечатоците, а политиката не е исклучок. Лидерите, мора да поседуваат актерски вештини за ефективно да владеат, замаглувајќи ја границата помеѓу метафоричните и театарските улоги. Меѓутоа, за разлика од уметничките претстави, каде што актерите отворено играат различни улоги, политичките актери мора да ја прикријат својата перформативна природа за да изгледаат автентични, придржувајќи се до „антитеатарската норма“ на натурализмот. Ова значи дека политичарите мора беспрекорно да ја спојат својата јавна личност со нивното приватно јас, предизвик што се влошува со недостатокот на формална „бекстејџ“ во ерата на социјалните медиуми.

Актерите се мостот помеѓу публиката и културните значења вградени во претставите. Александар (2012) идентификува две клучни функции: психолошка идентификација (емоционална поврзаност со публиката) и културна екстензија (проектирање на културно значење од претстава до публика). Ова ги прави актерите фокусна точка на политичките претстави, бидејќи тие ги пренесуваат симболите на задната во следните димензии (Rai, 2015):

1. Акустична димензија – Гласот, тонот, дикцијата и интонацијата на актерот се критични. Техниките како темпо, паузи и ритам можат да пренесат контрола или итност.
2. Визуелна димензија – Изразите на лицето, погледот и изборот на облека се клучни. Облеката, на пример, може да сигнализира политичка верност (на пример, црвена за левица, сина за десничарска) или премостување на социјалната дистанца преку неформалност. Родот, класата и културните норми, исто така, влијаат на облеката и визуелната презентација.
3. Кинетичка димензија – Говорот на телото, гестовите и држењето на телото пренесуваат самодоверба, намера и стил. Како актерот го зазема просторот – без разлика дали седи, стои или се движи – додава слоеви на значење на претставата.

Публика

Во срцето на секоја претстава лежи односот помеѓу актерот и гледачот. Во политичките претстави, оваа динамика станува посложена како што публиката се шири и вклучува големи, често фрагментирани групи луѓе. За разлика од традиционалните театарски претстави, каде што публиката е физички присутна и обединета, политичките претстави мора да се движат низ публиката која е и физички и идеолошки поделена. Ова покренува значителни предизвици во разбирањето на приемот на публиката и процесот на претставување, особено во демократски контексти каде што влогот е голем.

Концептот на Савард (2010) за репрезентативното барање обезбедува вредна рамка за распакување на овие сложености. Надвор од традиционалните погледи на претставувањето како статичен феномен, Савард го рedefинира како перформативен чин. Политичките актери тврдат дека претставуваат не само специфични групи на луѓе туку и апстрактни концепти, како суштината на нацијата, идните генерации, па дури и околината. Овие тврдења се насочени кон публиката, која може да се преклопува со изборните единици – групите за кои актерот тврди дека зборува – но концептуално се различни. Оваа дистинкција е клучна за анализа на политичките претстави, бидејќи ја истакнува двојната улога на публиката и како примател на претставата и како субјекти на претставување.

Политичките претстави се разликуваат од театарските по тоа што нивната публика се протега надвор од физичките присутни. Раи (2015) ги опишува овие како „духотна публика“, која е отсутна, но сè уште е вмешана во изведбата. Оваа поширока концепција на публиката налага да се направи разлика помеѓу наменетата и вистинската публика и изборна единица. Целната публика е групата на која актерот има за цел да ѝ се обрати, додека наменетата конституенца е групата која актерот тврди дека ја претставува. Од друга страна, вистинската публика се состои од оние кои ја примаат и интерпретираат претставата, а вистинската изборна единица ги опфаќа оние кои го препознаваат тврдењето како релевантно за нивните интереси. Оваа разлика ја

отсликува двојната природа на претставите: продукција, која е водена од актерот, и рецепција, која е управувана од примачот.

Изборните единици не се пасивни приматели на застапеност. Тие можат да прифатат, да се спротивстават или да ги отфрлат тврдењата преку различни средства, како што се нарушување на изведбите, субверзија на наративи или користење хумор. Спротивно на тоа, „настаните за прифаќање“, како изборите, ги потврдуваат претставничките тврдења. Иако оваа димензија е порелевантна за студиите за рецепција, таа ја нагласува дијалектичката врска меѓу актерите и публиката, обликувајќи како се одвиваат претставите во реално време. Реакциите на публиката, без разлика дали се ентузијастички или рамнодушни, влијаат на изведбата на актерот, создавајќи динамична интеракција која е централна за политичкиот процес.

Мизансцена

Терминот, изведен од француски и значи „ставување на сцена“ или „сцена“, се однесува на естетските и драматуршките избори што ја оживуваат претставата во одредено време и место. Опфаќа сè, од ангажманот на актерот со публиката до ситниците на сценското осветлување, а сето тоа придонесува за инстанција на текстот на сценарио во уникатни околности. Во уметничките претстави, како што се театарот или филмот, мизансцената обично е одговорност на режисер или тим од специјалисти. Во политичките претстави, сепак, процесот е покомплексен и често децентрализиран.

Политичките претстави ретко вклучуваат еден надворешен режисер. Наместо тоа, одговорноста за мизансцената паѓа во континуитет. На едниот крај, политичките актери можат лично да го надгледуваат секој детаљ, додека на другиот, тие можат да ги делегираат овие одлуки на тим од советници, консултанти и специјалисти. Подемот на телевизијата како доминантен медиум за политичка комуникација дополнително го професионализира овој процес, при што надворешните директори често играат клучна улога во телевизиските дебати или рекламите за кампањи (Alexander, 2012).

Мизансцената вклучува елементи директно поврзани со актерот, како што се актерски стил, гестови, облека и шминка, сè додека овие избори се намерни. Во оваа смисла, мизансцената е аспектот на претставата најмногу управуван од актерот, што ги одразува стратешките одлуки на изведувачот. Сепак, политичките актери ретко имаат целосна контрола врз секој елемент од мизансцената. Многу претстави, како што се изборните дебати или институционални церемонии, се регулирани со воспоставени традиции или правни правила, ограничувајќи ја агенцијата на политичарот. Клучните одлуки, како што се распоредот на просторијата или осветлувањето, често се управувани од надворешни субјекти како медиумски корпорации или административни институции. Овие ограничувања се дизајнирани да обезбедат правичност и да спречат пристрасност, иако некои аспекти, како што се употребата на говорници или

поставувањето на заднината, може да бидат отворени за преговори меѓу изведувачот и организаторите.

Дизајнот на звукот, вклучително и употребата на ритам и тишина, исто така, игра клучна улога во обликувањето на реакциите на публиката. Физичкото поставување на претставата е подеднакво значајно. Подигната платформа создава растојание помеѓу актерот и публиката, додека состаноците во градското собрание ја поттикнуваат близината. Изборот да настапува во толпа, наместо на традиционална сцена, може да ја симболизира врската на актерот со изборната единица за која тие тврдат дека ја претставуваат.

Реквизитите и додатоците се уште еден важен елемент на мизансцената, кои често служат како иконични претстави на мотивите и моралот на актерот. Иконите се визуелни артефакти кои предизвикуваат силни емоционални реакции и се широко репродуцирани низ медиумите. Употребата на скромна, рачно изработена облека од страна на Махатма Ганди е главен пример за тоа како реквизитите можат да станат моќни симболи во една изведба. Неговиот одговор на прашањето дали се чувствува недоволно облечен во Бакингемската палата – „Кралот облече доволно за нас двајцата“ – ја зацементира неговата облека како иконска претстава на неговата борба против колонијализмот. Ваквите избори не само што го привлекуваат вниманието на публиката, туку и допираат до пошироки културни и историски наративи.

Видео-изведбите внесуваат дополнителни слоеви на сложеност на мизансцената. За разлика од изведбите во живо, тие се претходно снимени и продуцирани од тим специјалисти, што ги доближува по природа до филмот. Елементите како што се музиката, монтажата и кинематографските техники – како употребата на долги снимки, блиски кадри или погледи од воздух – играат централна улога во обликувањето на тонот и влијанието на изведбата.

Трамп и претстава на идентитет

Во проучувањето на популизмот, антагонистичката дихотомија помеѓу „народот“ и „елитата“ е широко препознаена како дефинирачка карактеристика, при што повеќето научници се согласуваат за неговата централност (Katsambekis, 2020). Иако природата на оваа дихотомија останува предмет на дебата, ретко се случува научниците целосно да ги изостават овие категории во нивните анализи.

Во популистичкиот дискурс, „народот“ е конструиран како место на неисполнети политички барања, отелотворувајќи обединувачко чувство на заедништво што нуди контра-хегмон наратив. Овој наратив резонира со поединци кои се чувствуваат изолирани и немоќни, овозможувајќи им да се поистоветат со колективен ентитет кој ја враќа нивната автономија. Спротивно на тоа, „елитата“ е прикажана како моќен колектив одговорен за неуспесите на политичкиот систем, претставувајќи ги нефункционалните аспекти на демократијата кои бараат промени. Така, „народот“ и „елитата“ меѓусебно се конституираат како ексклузивни, но меѓусебно поврзани ентитети, дефинирани со асиметрија на моќ што ја фаворизира елитата на сметка на народот. На овие апстрактни конструкции им се дава конкретна форма преку изведбите на политичките актери, кои ги надополнуваат овие колективни означувачи со имплицитни и експлицитни значења.

Во случајот со претседателската кампања на Доналд Трамп во 2016 година, како што анализира Аиофли (2025), нејасноста околу концептот „народ“ е впечатлива. И покрај широчината на корпусот, експлицитните референци за „народот“ се релативно ретки. На пример, во првата претседателска дебата, Трамп воопшто не го употреби терминот, додека неговата противкандидатка Хилари Клинтон го референцираше повеќе пати. Ова сугерира дека додека буквалните референци на „народот“ можат да послужат како почетна точка, тесна анализа ограничена на такви експлицитни спомнувања нема да успее да ги опфати пошироките перформативни артикулации на концептот од политичките актери. Затоа, неопходно е да се разгледаат и експлицитните референци и поимплицитните начини на кои Трамп го артикулирал „народот“.

Кога се испитуваат експлицитни референци за „народот“ во дискурсот на Трамп, се појавуваат два клучни обрасци. Прво, таквите референци се значително почести во изведби по сценарио, како што се говори и реклами, отколку во полу-импровизирани контексти како дебати. На пример, во една од неговите предизборни реклами Трамп започна со класична популистичка артикулација: „Нашето движење е за замена на неуспешниот и корумпиран политички естаблишмент со нова влада контролирана од вас, американскиот народ.“ Тој ја заврши рекламата со сличен популистички рефрен: „Единствените луѓе доволно храбри да гласаат против овој корумпиран естаблишмент сте вие, американскиот народ“ (Trump, 2016). Оваа

стратешка употреба на јазикот во скриптирани контексти ја нагласува свесноста за рамката „луѓе–центрична“, која се користи тактички наместо спонтано. Намерното поставување на овие референци на почетокот и на крајот на рекламата ја нагласува нивната важност како уреди за кадрирање, дизајнирани да резонираат со публиката и да го зајакнат популистичкиот наратив.

Второ, директните референци на „луѓето“ често се поврзуваат со други концепти или се користат наизменично со нив. Во дискурсот на Трамп се издвојуваат два истакнати изрази. Првиот е поврзаноста на „народот“ со термини како „голем“ и „најголем“. На пример, за време на втората дебата, Трамп изјави: „Мораме да ги користиме нашите големи луѓе“ и ги нарече Американците како „најголемите луѓе на Земјата“. Оваа употреба на суперлативи е во согласност со реторичкиот стил на Трамп, кој го нагласува претерувањето и величественоста. Како што призна во „Уметноста на договорот“, луѓето се привлечени кон тврдењата дека нешто е „најголемото и најголемото и најспектакуларното“ (Trump & Schwartz, 1987). Оваа реторичка стратегија беше централна за неговиот слоган на кампањата, „Направи ја Америка повторно голема“, со кој американскиот народ ја изгуби својата големина и има потреба од реставрација. Слоганот содржи наратив за опаѓање и искупување, привлекувајќи чувство на носталгија и национална гордост.

Второто истакнато семантичко поле во дискурсот на Трамп е она на „презрените“ или „заборавените“ луѓе. На еден митинг, Трамп се вклучи себеси меѓу „заборавените луѓе, луѓе кои се толку големи, но заборавените мажи и заборавените жени“. Тој, исто така, го наведе описот на Хилари Клинтон за неговите поддржувачи како „жалосен“, враќајќи го терминот за да го нагласи презирот што тој тврдеше дека политичката елита го има за неговите гласачи. Претставувајќи се себеси како единствениот политичар кој ја призна и ја прифати оваа маргинализирана група, Трамп се позиционираше како различен од естаблишментот. Оваа стратегија за враќање погрдни термини и нивно претворање во „значки на честа“ е вообичаена популистичка тактика, дизајнирана да ја зајакне врската меѓу лидерот и неговите поддржувачи, додека дополнително да ја отуѓи елитата.

Изградбата на Трамп на „народот“ вклучуваше и исклучување на одредени групи, особено имигранти и малцинства. Тој често ги изолирал имигрантите, особено Мексиканците, од американскиот народ, нарекувајќи ги „лоши хомбри“ и обвинувајќи ги за општествени проблеми како што е трговијата со дрога. Оваа исклучувачка реторика не беше ограничена само на имигрантите, туку се прошири и на другите малцински групи. Додека Трамп правеше површни напори да изгледа инклузивен, како што се прикажување на различни поединци во рекламите за неговата кампања, неговиот дискурс често ги маргинализираше малцинските групи. Муслиманите беа постојано поврзани со тероризмот, додека етничките малцинства беа поврзани со криминал и насилство. Оваа исклучувачка реторика го одразува она што Пуар (2007) го опишува како „хомонационализам“, каде што квир–пријателската реторика е

инструментализирана за расистички и исламофобични цели. На пример, минливите референци на Трамп за прашањата на ЛГБТК+ честопати беа врани во контекст на критикување на исламските земји, наместо да се однесуваат на правата и грижите на ЛГБТК+ поединците во САД.

Покрај тоа, неподготвеноста на Трамп да ги реши прашањата за расата, религијата и полот на суштински начин дополнително ја подвлече исклучувачката природа на неговиот популизам. Додека тој повремено правеше симболични гестови за инклузивност, како што е тврдењето дека „развиј многу, многу добри односи во последно време со афроамериканската заедница“, овие изјави често беа површни и немаа длабочина. Во реалноста, неговиот дискурс постојано ги вратуваше малцинските групи како периферни за американскиот народ, честопати поврзувајќи ги со криза и дисфункција. Ова имплицитно исклучување беше особено видно во неговиот третман кон жените, кои тој ги спомна првенствено во контекст на одбраната од наводите за сексизам, наместо да се однесува на системските родови нееднаквости.

Покрај неговата исклучувачка реторика, популизмот на Трамп се карактеризираше со трансакциски пристап кон политиката, како што го опишаа Краниш и Фишер (2017). За разлика од идеолошки конзистентните популисти, посветеноста на Трамп на популистичката реторика изгледаше опортунистичка, скроена да им служи на неговите непосредни политички и деловни интереси. Овој трансакциски пристап беше очигледен во неговите чести промени во политичката верност и неговото потпирање на хиперперсоналните перформанси на лидерството, усовершени за време на неговиот мандат како домаќин на *The Apprentice*. Реториката на Трамп често се фокусираше на неговата индивидуална личност како успешен бизнисмен и политички аутсајдер, наместо на колективните поими за идентитетт. Овој фокус на индивидуалните перформанси го разликуваше од повеќе идеолошки втемелени популисти, кои имаат тенденција да ги потенцираат колективните идентитети и заедничките борби.

Еден од највпечатливите елементи на перформансите на Трамп за идентитетот е нивната севкупна валентност или тоналност. Ако ги поставиме овие претстави на спектар помеѓу позитивно и негативно, станува јасно дека негативните портрети доминираа во реториката на Трамп. Поточно, неговиот дискурс се карактеризираше со посилен акцент на реториката против естаблишментот отколку на позитивните прикази на „народот“. Со други зборови, Трамп потроши повеќе време за вратување на елитата во негативни термини – како корумпирана, неспособна и самослужбена – отколку позитивно да ги артикулира доблестите или силните страни на „народот“. Овој фокус на негативноста е конзистентен со пошироката популистичка стратегија за конструирање на манихејска поделба помеѓу „народот“ и „елитата“, каде што елитата се прикажува како извор на општествените проблеми, а луѓето како жртви на нивните злодела.

Сепак, дури и кога Трамп го спомна „народот“, овие портрети не беа рамномерно позитивни. Иако имаше повремени позитивни референци за издржливоста, потенцијалот и големината на американскиот народ, повеќе од половина од референците на Трамп за „народот“ беа негативни, нагласувајќи ја неговата немоќ, виктимизација и заборавен статус. На пример, Трамп често ги опишуваше своите поддржувачи како „заборавените мажи и жени“, фраза што предизвикува чувство на запоставување и маргинализација. Оваа негативна рамка служеше да го зајакне популистичкиот наратив за народот предаден од елитата, а истовремено го позиционираше Трамп како единствен лидер кој може да ги врати нивната моќ и достоинство. Вреди да се напомене дека оваа тенденција кон негативни прикази можеби не е единствена само за Трамп, па дури и за популизмот пошироко; исто така, може да го одрази фокусот на екстремната десница на алтеритетот и нејзиниот акцент на заканите за националниот идентитет (Coles James, 2020).

Друг значаен елемент на популистичката реторика на Трамп е стратешката употреба на рамката „луѓе-центрична“. За разлика од концептот на нацијата, кој е силно конотиран со десничарската идеологија и честопати поврзан со исклучувачкиот национализам, означителот на „народот“ носи помал идеолошки багаж и нуди пофлексибилна реторичка алатка. За екстремно десничарските политичари како Трамп, „народот“ служи како атрактивна алтернатива на поидеолошки наполнетиот концепт на нацијата, дозволувајќи им да ги претстават своите идеи на начин што изгледа поинклузивен и подемократски. Привлечноста на „народот“ лежи во неговата поврзаност со народната волја и демократскиот легитимитет, што им дава авторитет на политичките актери кои тврдат дека го претставуваат. Вертикалноста на популистичката рамка – која го позиционира „народот“ како аутсајдер во борбата против елитата – ја надополнува хоризонталноста на национализмот, кој ја нагласува одбраната на националниот идентитет од надворешни закани. Оваа комплементарност им овозможува на екстремно десничарските популисти како Трамп да комбинираат популистички апел до немоќните со националистичка одбрана на нацијата, создавајќи моќна реторичка синтеза која одекнува со нивната база (De Cleen, 2017).

Во случајот на Трамп, ова беше очигледно во неговото често спојување на „народот“ со елитата, особено во неговите напади врз глобалните и локалните елити. Дискурсот на Трамп често ја обликуваше елитата како небулозна, меѓусебно поврзана мрежа на моќни актери кои го предадоа американскиот народ. На пример, тој често ги критикуваше „глобалните посебни интереси“ и „структурата на глобалната моќ“ за која тврдеше дека ја одземала земјата од нејзиното богатство и го поткопува нејзиниот суверенитет (Chokshi, 2016). Овие референци за глобалните елити честопати беа нејасни и отворени за конспиративни толкувања, што му дозволија на Трамп да се жали на својата база, додека одржуваше веродостојно негирање. Во исто време, Трамп ги таргетираше и локалните елити, особено политичките и економските актери, кои ги обвини за

неспособност, корупција и соучесништво во падот на нацијата. Неговото ветување дека ќе го „исцеди мочуриштето“ во Вашингтон стана собирен крик за неговите поддржувачи, опфаќајќи ја неговата порака против естаблишментот и неговото ветување да ја врати власта на „народот“ (Meyer, 2017).

И покрај неговите чести референци на „народот“, дискурсот на Трамп откри површна посветеност на инклузивноста. Додека тој повремено правеше гестови за инклузивност, како што се прикажување на различни поединци во рекламните на неговата кампања или тврдејќи дека има добри односи со малцинските заедници, овие напори беа често површни и немаа суштински ангажман со грижите на маргинализираните групи. На пример, референците на Трамп за Афроамериканците и Латиноамериканците честопати беа врамени во контекст на криза или дисфункција, нагласувајќи прашања како криминалот и невработеноста наместо да се однесуваат на системските нееднаквости (Reilly, 2016) (Saletan, 2018). Слично на тоа, неговата реторика за имиграцијата и исламот често ги исклучуваше овие групи од неговата визија за „народот“, вграмувајќи ги како закани за националниот идентитет наместо како интегрални членови на американската заедница (ABC News, 2018). Оваа исклучувачка визија за „народот“ ја нагласува тензијата помеѓу популистичката реторика на Трамп и неговата крајнодесничарска идеологија, која дава приоритет на одбраната на тесната, исклучувачка концепција на националниот идентитет.

Покрај неговата исклучувачка реторика, популизмот на Трамп се карактеризираше со трансакциски пристап кон политиката. За разлика од идеолошки конзистентните популисти, посветеноста на Трамп на популистичката реторика изгледаше опортunistичка, скроена да им служи на неговите непосредни политички и деловни интереси. Овој трансакциски пристап беше очигледен во неговите чести промени во политичката верност и неговото потпирање на хиперперсоналните перформанси на лидерството, усовершени за време на неговиот мандат како домаќин на *The Apprentice*. Реториката на Трамп често се фокусираше на неговата индивидуална личност како успешен бизнисмен и политички аутсајдер, наместо на колективните поими за идентитетот. Овој фокус на индивидуалните перформанси го разликуваше од повеќе идеолошки втемелени популисти, кои имаат тенденција да ги потенцираат колективните идентитети и заедничките борби (Kranish & Fisher, 2017).

Доминантната слика за елитата проектирана од Доналд Трамп во неговиот политички дискурс беше огромно негативна, одразувајќи ја централната улога на антагонизмот во популистичките претстави на идентитетот. Додека портретите на Трамп за „луѓето“ инкорпорираа мешавина на позитивни и негативни елементи — нагласувајќи ја нивната издржливост и потенцијал, истовремено истакнувајќи ја нивната виктимизација и заборавен статус — неговите претстави за елитата беа униформно негативни. Овој остар контраст ја нагласува важноста од конструирање негативна фолија во популистичката реторика, која служи за зајакнување на

дихотомијата меѓу „народот“ и „елитата“. Во случајот на Трамп, оваа негативна рамка беше длабоко испреплетена со екстремно десничарската идеологија, која го обликуваше неговото прикажување на елитата како активна соучесничка или пасивно самозадоволна во лицето на заканите за националниот идентитет, како што се имиграцијата, исламскиот фундаментализам и тероризмот. Додека реториката на Трамп често го нагласуваше самозадоволството на елитата, а не активното соучесништво, основната порака беше конзистентна: елитата не успеа да го заштити „луѓето“ од овие воочени закани, со што ја предаде нивната доверба и ги влоши општествените кризи.

Една од дефинирачките карактеристики на перформансите на Трамп за елитата беше нивната екстремна хетерогеност. Празното означување на „елитата“ се покажа како многу флексибилно, опфаќајќи широк опсег на актери и институции во различни сфери на јавниот живот. Во дискурсот на Трамп, елитата вклучуваше не само политички фигури, туку и деловни лидери, новинари, судии и други влијателни групи. Оваа широка и честопати контрадикторна конструкција на елитата му овозможи на Трамп да ги спои различните форми на опозиција во единствен, обединет наратив. На пример, тој често ги спојуваше глобалните финансиски елити со локалните политички елити, вградувајќи ги како дел од корумпираниот и самослужбен „систем“ што го предаде американскиот народ. Оваа стратегија на здружување на различни групи под чадорот на „елитата“ послужи за кристализирање на анти–естаблишмент пораката на Трамп, претставувајќи го како единствен лидер способен да ја разбие оваа вкоренета структура на моќ (Kruse et al., 2018).

Настапите на Трамп за елитата беа забележителни по нивната специфичност и конкретност. За разлика од некои популистички лидери кои се потпираат на апстрактни или генерализирани прикази на елитата, Трамп често им даваше човечки лик на своите цели, синекдохално поистоветувајќи ја елитата со конкретни поединци. На пример, Хилари Клинтон, Барак Обама, Бил Клинтон и Џорџ Сорос често беа издвоени како олицетворение на елитата во говорите и рекламите на Трамп. Во неговата предизборна реклама, имаше повеќе снимки од овие личности отколку од самиот Трамп, што ја нагласи неговата стратегија за персонализирање на елитата како начин да ја направи неговата критика поопиплива и емотивно позвучна. Овој пристап го одразува претпочитањето на Трамп за конкретни примери во однос на апстрактните концепти, белег на неговиот реторички стил кој резонираше со неговата публика.

И покрај бруталноста на неговите критики, нападите на Трамп врз елитата не имплицираа радикална трансформација на политичкиот систем. Наместо тоа, неговиот популистички наратив сугерираше реконфигурација на елитата, при што тој и неговите сојузници ќе ја заменат постојната структура на моќ. Оваа динамика е конзистентна со она што Крус (2018) го опишува како „елита за замена“, концепт кој ја нагласува парадоксалната природа на популистичките проекти. Додека популистичките лидери како Трамп тврдат дека го претставуваат „народот“

против елитата, нивната крајна цел често не е да ги уништат елитните структури, туку да ги реконфигурираат според нивниот имиџ. Оваа тензија помеѓу антиелитизмот и замената на елитата е дефинирачка карактеристика на популизмот на Трамп, одразувајќи ја и неговата реторичка моќ и нејзините идеолошки ограничувања.

Впечатлив парадокс во популистичката реторика на Трамп е тензијата помеѓу неговото тврдење дека го претставува „народот“ и неговиот сопствен статус на елита. Овој феномен, кој Де Клин (2024) го нарекува „популизам од привилегираните“, е вообичаен меѓу популистичките лидери кои произлегуваат од доминантните општествени позиции. Потеклото на Трамп како богат бизнисмен и телевизиска звезда на реалноста го стави цврсто во економската и социјалната елита, но, сепак, тој успешно се позиционираше како аутсајдер кој се бори против естаблишментот. Овој парадокс ја нагласува перформативната природа на популизмот, каде што идентитетот на лидерот се конструира преку комбинација на обичност и извонредност. За да го усогласи својот елитен статус со неговиот популистички наратив, Трамп се потпира на стратегија која вклучува нагласување на одредени аспекти од идентитетот на лидерот како претставник на „народот“, истовремено истакнувајќи ги нивните исклучителни квалитети како лидер.

Друг клучен аспект – вградувајќи се себеси како аутсајдер, Трамп се позиционираше како фигура која преминала за да му се придружи на „народот“ во неговата борба против естаблишментот (Gillin, 2015). Овој наратив за трансформација беше централен за неговата популистичка привлечност, дозволувајќи му да се претстави и како член на „народот“ и како негов шампион против елитата. Во исто време, Трамп повремено се повикуваше на неговиот личен живот, како што се неговото семејство и деловните искуства, за дополнително да се хуманизира и да ја зајакне својата врска со обичните Американци. На пример, неговата анегдота за владеењето на неговиот син со компјутери, иако разединето, послужи за да ја нагласи неговата улога како татко и неговото разбирање за современите прашања (Daileida, 2016).

Иако обичните перформанси на Трамп беа клучни за неговата популистичка привлечност, тие беа избалансирани со неговиот акцент на извонредноста. Како лидер, Трамп требаше да проектира слика на сила, решителност и исклучителност за да го оправда своето тврдење дека го претставува „народот“. Оваа двојност – истовремено олицетворувајќи ја обичноста и извонредноста – е белег на популистичкото лидерство, кое бара внимателен чин на балансирање помеѓу релативбилноста и авторитетот.

Идеите на Трамп за извонредност беа најочигледни во неговиот акцент на неговата деловна острината и лидерски вештини. Во текот на неговата кампања, тој се обликуваше себеси како успешен бизнисмен кој може да ја донесе својата експертиза на политичката арена, спротивставувајќи го неговото практично искуство со воочената неспособност на политичарите од кариера. Овој наратив за исклучителноста беше зајакнат со неговата употреба на хипербола

и суперлативи, кои станаа потписна карактеристика на неговата реторика. Претставувајќи се себеси како врвен договарач и решавач на проблеми, Трамп се позиционираше како единствен лидер способен да ја врати големината на Америка (Weigel, 2016).

Иако демонстрирањето заедништво со „народот“ е од суштинско значење за легитимирање на претставништвото на популистичкиот лидер, тоа што се чини премногу обично може да го поткопа нивниот увиден авторитет и лидерски квалитети. За да ја решат оваа тензија, популистичките лидери како Доналд Трамп, исто така, мора да ја нагласат нивната посебност – оние исклучителни особини што ги издвојуваат од остатокот од „народот“. Оваа рамнотежа помеѓу обичноста и извонредноста е клучна, бидејќи лидерот мора да остане доволно поврзан за да поттикне симболична идентификација, а истовремено да проектира слика на супериорност и авторитет. Популистичкиот лидер функционира и како „татко“ и како „постар брат“ – некој што е „како мене, но подобар од мене“. Оваа двојност му овозможува на лидерот да ги отелотвори и релативбилноста и авторитетот, овозможувајќи им да служи како фигура на престап и еманципација додека одржува блиска, емоционално резонантна врска со своите следбеници (Ostiguy et al., 2021). Кампањите на Трамп беа длабоко вкоренети во хипермажествени тропи, како одраз на неговото прифаќање на традиционалните машки кодови на моќ, мобилизирани преку три клучни оски – телесна доминација, сексуална агресија и позиционирање на другите мажи како сексуално неадекватни. Надвор од овие отворено агресивни прикази, Трамп, исто така, се самопрогласи во својот имиџ на самоуверен, паметен и агресивен бизнисмен – суштинска икона на американската машкост (Dignam, 2021).

Негувајќи личност за време на неговата кариера како реалити телевизиска звезда и бизнисмен, тој често се вرامуваше како паметен и успешен претприемач, користејќи хиперболичен јазик за да ги нагласи своите достигнувања. На пример, за време на дебатите, тој се фалеше дека „изградил неверојатна компанија“ и дека поседува „некои од најголемите средства, насекаде во светот“. Ова спојување на неговиот личен идентитет со неговиот корпоративен бренд беше белег на перформативниот стил на Трамп, како што забележува Гроуб (2020): „Долго пред да се кандидира за претседател, [Трамп] го направи своето име спојувајќи два начини на изведба: културниот и корпоративниот“. Со замаглување на границите меѓу неговиот личен идентитет и неговата деловна империја, Трамп го зајакна својот имиџ како извонреден лидер чиј успех во приватниот сектор го квалификуваше да ја води нацијата.

Тврдењата на Трамп за извонредност, исто така, ја истакнаа неговата физичка моќ и издржливост, клучни компоненти на хегемонистичката машкост. Во текот на неговата кампања, тој често ја спротивставуваше својата виталност со она што го прикажуваше како физичка слабост на неговите противници. На пример, тој ја доведе во прашање издржливоста и способноста на Хилари Клинтон да остане во чекор со барањата на претседателството, што имплицираше дека неговата физичка подготвеност и енергија го направија уникатно погоден за

улогата. Овој фокус на физичката сила и мажественоста рефлектира пошироки културни норми кои ја поврзуваат здравата, работоспособна мажественост со лидерството. Позиционирајќи се себеси како физички доминантна фигура, Трамп го зајакна својот имиџ на извонреден лидер способен да ги издржи строгостите на политичката функција (Peetz, 2021).

Како што тврдат Остигуј и Мофит (2021), популистичкиот лидер не е празен лист, туку „преплавен означител“ – фигура чиј идентитет е обликуван од огромен број конкурентни значења и асоцијации. Во случајот на Трамп, неговата личност како милијардер, телевизиска звезда и самопрогласен дилер обезбеди богат резервоар на симболичен капитал, кој тој би можел да го искористи за да ги зајакне своите претензии за лидерство. Највпечатлив аспект на Трамп е начинот на кој неговата кампања ја одразува релациската и контингентната природа на популистичкото лидерство. За разлика од апстрактните конструкции на „народот“ и „елитата“, кои се обликувани од идеолошката содржина и перформативната артикулација, идентитетот на популистичкиот лидер е длабоко вграден во нивната веќе постоечка личност и во очекувањата на нивната публика. Идентитетот на лидерот е „поврзан со повеќекратните интерпретации на лидерот кои се вложени во таа личност од страна на „народот“. Во случајот на Трамп, неговиот идентитет како „преплавен означител“ беше обликуван од перцепциите на неговата публика за него како успешен бизнисмен, телевизиска реалити звезда и политички аутсајдер.

Оваа релационалност ја нагласува важноста на контекстот во обликувањето на популистичките претстави на идентитетот. Способноста на Трамп да проектира и обичност и извонредност не беше само производ на неговата реторичка вештина, туку и одраз на културниот и политичкиот контекст во кој тој дејствуваше. Неговите хипермашки изведби резонираа со основа која ги вреднуваше традиционалните поими за сила и доминација, додека неговиот акцент на деловната острината ги привлече гласачите разочарани од политичарите од кариера. Користејќи ја својата претходно постоечка личност и адаптирајќи ја на барањата на популистичката реторика, Трамп можеше да конструира убедлив наратив за лидерство што ја балансира поврзаноста со авторитетот.

Трајната привлечност на популистичките претстави на идентитетот лежи во нивната едноставност и антагонистичко врамување. За разлика од другите политички стратегии кои може да се потпираат на сложени наративи или градење консензус, популизмот нуди интуитивно јасна рамка што го премостува јазот помеѓу претставникот и претставеното. Во неговото јадро, популизмот обединува повеќе „социјални барања“ во обединета борба против заедничкиот непријател, создавајќи моќно чувство за колективна цел. Оваа антагонистичка визија е во целосна спротивност со либералните претстави на идентитетот, кои често ја нагласуваат хармонијата и консензусот. Наместо тоа, популизмот е вкоренет во длабоко конфликтната концепција на демократската политика каде општеството е поделено на спротивставени колективи. Оваа бинарна рамка споделува афинитети со марксистичкиот концепт на класна

борба, поради што многу социјалистички политичари ја прифаќаат популистичката реторика за да ја прошират својата идеолошка привлечност надвор од традиционалните класни наративи. Меѓутоа, ова, исто така, може ефективно да се комбинира со националистичките идеологии (Moffitt, 2020). Во овој контекст, екстремно десничарските политичари како Доналд Трамп ја користат двосмисленоста на означителот „народот“ за да ги исклучат граѓаните што не се домородни, исцртувајќи имплицитни културни и расни граници без прибегнување кон отворена ксенофобија. Оваа стратегија ја брише разликата помеѓу *demos* (политичката заедница) и *ethnos* (етничката заедница), трансформирајќи го „народот“ во хомогена манифестација на исклучувачка нација.

Популистичката рамка е изградена на две основни компоненти: народ-центризам и антиелитизам. Народ центризмот вклучува конструирање на „народот“ како обединет колектив, често дефиниран во опозиција на корумпирана или самослужбена елита. Антиелитизмот, од друга страна, ја нагласува асиметријата на моќ помеѓу „народот“ и елитата, врамувајќи ја втората како рамнодушна или активно непријателска кон интересите на првата. Бидејќи и „народот“ и „елитата“ се празни означувачи, нивните значења се многу флексибилни и можат да се приспособат за да одговараат на различни идеолошки контексти. На пример, марксистичката перспектива може да ја усогласи „елитата“ со капиталистичките структури или буржоазијата, додека екстремно десничарските популисти како Трамп го користат терминот за да опфатат широк опсег на актери, вклучувајќи политички противници, технократи, интелектуалци, новинари, па дури и судии. Во дискурсот на Трамп, овие различни групи се споени во хомогена „елита“ која го поткопува националниот идентитет преку олеснување на масовната миграција и другите согледани закани.

Европа

Финска и нордискиот контекст на популизам

Финска, и покрај нејзините силни перформанси во меѓународните споредби на социјалната кохезија, го доживеа вториот најсилниот пад на довербата во владата меѓу сите земји на ОЕЦД (OECD, 2024). Овој пад на довербата се совпадна со порастот на десничарската популистичка реторика и воспоставувањето популистички движења во политичкиот спектар. На пример, партијата Вистински Финци, основана во 1995 година како конзервативно и христијанско–социјалистичко движење критичко кон ЕУ, првично се позиционираше во политичкиот центар. Сепак, нејзиниот избран успех во 2011 годиназначи пресвртница, бидејќи партијата се насочи кон националистички десничарски популизам, а централна тема стана критичкиот дискурс за имиграцијата. Оваа промена ги одразува пошироките трендови во финската политика, каде растечката нееднаквост и поларизација ги продлабочија поделбите во политичкото учество.

Во нордискиот контекст, популизмот често се манифестира како разводнета форма во споредба со екстремно десничарските или авторитарните движења во другите региони. Нордискиот популизам се карактеризира со посветеност на демократските вредности, иако со растечко незадоволство од тоа како функционира демократијата и зголемен скептицизам кон малцинствата и имигрантите (Widfeldt, 2023). Во Финска, подемот на партијата Вистински Финци беше фокусна точка на истражување, при што научниците ја испитуваат нејзината реторика и перформативните стратегии. На пример, Лаура Паркинен (2020) ги анализираше пишувањата на Тимо Соини, долгогодишен лидер на партијата, забележувајќи го црно–белиот јазик на популизмот за кој не може да се преговара. Реториката на Соини често се потпираше на морални и религиозни теми, вградувајќи го „народот“ како доблесен и морално праведен, истовремено предупредувајќи за конечна битка помеѓу доброто и злото доколку не се направат општествени промени. Овој моралистички тон ги повторува претходните фински популистички движења, како што е Финската рурална партија (SMP), која, исто така, се повика на религиозни слики за да го прикаже „народот“ како страда и има потреба од спасување (Palonen, 2020). Овие реторички стратегии ги истакнуваат емоционалните и моралните димензии на популизмот, кои резонираат кај гласачите што се чувствуваат отуѓени од мејнстрим политиката.

Една од дефинирачките карактеристики на популизмот е неговата способност да ја искористи и да ја засили недовербата во политичкиот естаблишмент. Популистичките лидери се позиционираат како автентичен глас на „народот“, спротивставувајќи го нивниот легитимитет со оној на „корумпираната елита“ (Hawkins et al., 2019). Овој наратив напредува на перцепцијата дека главните политички институции не реагираат или се рамнодушни кон грижите на обичните

граѓани. За да се спротивстави на ова, делиберативната демократија нуди потенцијален противотров со нагласување на рационална аргументација и инклузивна јавна дебата. Културната основа на делиберативната демократија лежи во способноста на граѓаните да се вклучат во критички и рационален дискурс за заедничките работи (Sharon, 2018). Зајакнувањето на политичките способности на граѓаните и нивната верба во нивната способност да влијаат врз донесувањето одлуки е од клучно значење за да се спротивставиме на измамничките апели на популизмот. Во Финска, напорите за промовирање на делберативната демократија вклучија законски права за граѓаните да бидат сослушани и го охрабрија учеството во јавна дебата и на локално и на национално ниво.

И покрај неговите ирационални и демагошки карактеристики, популизмот го одразува и вистинското незадоволство и отуѓеност кај одредени сегменти од населението. Подемот на популизмот е поврзан со вознемиреноста на оние кои се чувствуваат оставени од глобализацијата, вклучително и постарите, помалку образованите и поединците од работничката класа (de Vries, 2016). Додека на популистичката реторика може да ѝ недостасуваат рационални решенија засновани на знаење, таа обезбедува канал за изразување незадоволство од статус кво. Ова ја нагласува важноста од решавање на основните причини за незадоволство, наместо да се отфрлаат популистичките поддржувачи како ирационални или дезинформирани. Делиберативната демократија, со својот акцент на инклузивна и рационална дебата, нуди рамка за конструктивно вклучување со овие грижи. Во Финска, традицијата на советодавна демократија е длабоко вкоренета, при што граѓаните уживаат широки граѓански и политички права. Групите за застапување се систематски вклучени во подготвувањето закони, а локалните власти се законски обврзани да го промовираат учеството на граѓаните во креирањето политики. Успехот на Финска во комбинирањето на индивидуалната слобода со социјалното осигурување ѝ донесе високо рангирање во меѓународните споредби, вклучувајќи мерки за стабилност, безбедност, среќа и управување (World Happiness Report, 2024) (World Justice Project, 2024). Сепак, и покрај овие достигнувања, постојат случаи на незадоволство и дупки во системот што популистичките политичари ги користат за да ја поткопаат довербата во финското општество. На пример, додека Финска одржува високи нивоа на социјална доверба во однос на другите земји на ОЕЦД, политичката доверба значително се намали, особено во националниот парламент (OECD, 2024). Овој пад се припишува на фактори како што се економски пресврт, скандали за финансирање на кампањите и продлабочување на идеолошките поделби меѓу политичките партии. Односот помеѓу социјалната и политичката доверба е комплексен, при што политичката доверба често го одразува капацитетот на граѓаните да го разберат и да се вклучат во политичкиот систем. Во ера на глобализација, меритократија и технократија, многу поединци се чувствуваат немоќни да влијаат на политичкиот систем, создавајќи плодна почва за популистички апели.

Подемот на популизмот во Финска и на други места ги истакнува предизвиците со кои се соочува либералната демократија во одржувањето на кредибилитетот кај обичните граѓани. Популизмот напредува на перцепцијата дека либералните демократски институции не одговараат на потребите на „народот“, особено на оние кои се чувствуваат маргинализирани од глобалните економски и социјални промени. Во Финска, напорите да се спротивстави на популизмот се фокусираа на зајакнување на советодавните демократски практики и поттикнување на активно граѓанство. Сепак, долгогодишните корени на популизмот во нордиските консензуални демократии сугерираат дека тој не може лесно да се искорени. Популистичките движења често ја искористуваат отвореноста на демократските општества за да го оспорат легитимитетот на елитите и институциите, дури и во земји со високо ниво на социјална доверба и политичка стабилност.

Историјата на популизмот во Финска е длабоко испреплетена со ликот на Веико Венамо. Партијата на Финците, порано позната како Вистински Финци, се појави како една од највлијателните политички сили во Финска од нејзиното основање во 1995 година. Родена од распаѓањето на Финската рурална партија, Финската партија првично се позиционираше како глас за „заборавените луѓе“ од рурална Финска, спротивставувајќи се на урбаната елита и застапувајќи се за традиционалните вредности. Со текот на времето, партијата еволуираше во десничарско популистичко движење, привлекувајќи внимание со справување со економската несигурност, културните нервози и јавното незадоволство од воспоставените политички институции. Нејзиниот подем ги одразува пошироките трендови во европската политика, каде што популистичките партии капитализираа од глобализацијата, имиграцијата и согледаните неуспеси на мејнстрим политиката (Bergmann, 2016).

Првиот голем изборен пробив на партијата дојде на парламентарните избори во Финска во 2011 година, каде што освои 19,1 % од гласовите, станувајќи трета по големина партија во Парламентот (International Foundation for Electoral Systems, 2011). Овој успех означил пресвртница, бидејќи Финската партија почнала да се позиционира како глас на „обичните Финци“ против политичката елита. Нејзината платформа, која комбинираше антиимиграциска реторика, евроскептицизам и критика на глобализацијата, одекна кај гласачите кои се чувствуваа оставени од економските и социјалните промени (Bergmann, 2016). Импулсот на партијата продолжи на парламентарните избори во 2015 година, каде што обезбеди 17,7 % од гласовите, што ја прави втора по големина партија во Парламентот. За прв пат во својата историја, партијата на Финците се приклучи на коалициската влада под премиерот Јуха Сипила, сигнализирајќи ја нејзината транзиција од протестна партија во учесник во националното управување (International Foundation for Electoral Systems, 2015).

Траекторијата на партијата е обликувана од нејзиното лидерство и внатрешната динамика. Тимо Соини, основачот и долгогодишен лидер на партијата, одигра клучна улога во воспоставувањето

на нејзиниот популистички и антиелитистички идентитет. Соини, кој отворено ја прифати популистичката етикета, ја позиционираше партијата како бранител на традиционалните фински вредности и критичар на глобализацијата и имиграцијата. Неговиот стил на лидерство, кој се карактеризира со мешавина на хумор, моралистичка реторика и релативна личност, одекна кај многу гласачи. Во 2017 година Соини се повлече од функцијата лидер на партијата, а Јуси Хала-ахо, тврдокорна антиимиграциска личност, беше избран за негов наследник (YLE, 2017). Раководството на Хала-ахо означи промена кон понационалистичка и евроскептична агенда, што отуѓи некои членови на партијата (YLE, 2017). По неговиот избор, дваесет пратеници, вклучувајќи ги Соини и Сампо Терхо, пребегнаа за да ја формираат Сината реформа, која продолжи да ја поддржува владината коалиција (YLE, 2017). Оваа поделба го намали парламентарното претставување на Финската партија на 17 места, но партијата брзо ја врати својата основа, зголемувајќи ги своите места на 39 на изборите во 2019 година. Во 2021 година, Хала-ахо го објави своето пензионирање како лидер на партијата и беше наследен од Риика Пура, која продолжи да ја насочува партијата кон националистичка и социјално конзервативна агенда (YLE, 2021).

Партијата на Финците, исто така, беше вмешана во бројни контроверзии, особено во однос на нејзиниот став за имиграцијата и нејзините асоцијации со екстремно десничарските групи. Неколку членови на партијата, вклучително и поранешниот лидер Јуси Хала-ахо, се осудени за поттикнување етничка омраза или за давање потпалувачки изјави за имигрантите и малцинствата (Mac Dougall, 2023). Хала-ахо, на пример, се соочи со критики за коментарите што ги даде на неговиот блог, вклучително и навредливи забелешки за Сомалијците и муслиманите. Врските на партијата со екстремно десничарските организации, како што се Нордиското движење на отпорот (НРМ) и Војниците од Один, исто така, беа под лупа (Bridge Initiative Team, 2020). Некои членови на партијата на Финците присуствуваа на настани организирани од овие групи, а младинското крило на партијата беше обвинето за промовирање антимуслиманска реторика. Во 2020 година, партијата го отпушти заменик-лидерот на нејзиното младинско крило, Тони Јалонен, откако тој се прогласи себеси за фашист на конференција во Естонија (YLE, 2020). Тимо Тоивонен ги испита структурните и политичките фактори зад изборната поддршка за Вистинските Финци. Клучно откритие беше значителниот пораст на излезноста на гласачите, особено кај мажите кои ги поддржуваа Вистинските Финци. Структурните фактори, како што се стапките на невработеност, беа во силна корелација со зголемувањето на поддршката за партијата. Исто така, беа пронајдени статистички значајни корелации со процентот на работници во градежништвото и индустријата, нивоата на приходи и уделот на лицата со средно образование. Во суштина, поддршката за Вистинските Финци порасна најмногу во градовите каде невработеноста несразмерно влијаеше на индустриските (машки) работници со релативно добри примања, но пониски нивоа на образование. Овој демографски профил ја истакнува

привлечноста на партијата кон оние кои се чувствуваа економски маргинализирани и разочарани од мејнстрим политиката (Arter, 2010).

Харизматичен популистички лидер мора да постигне деликатна рамнотежа помеѓу релативбилноста и исклучителноста. Тимо Соини го покажа ова опишувајќи се себеси како *maisterisjätkä* (пријател со магистерски студии). Оваа самопонижувачка, но пристапна личност го позиционираше како приземна, фер и хумористична фигура, додека неговото образовно потекло му даваше кредибилитет. Полурелигиозната реторика на Соини, која често предизвикуваше носталгија за „старите добри времиња“ и стабилност, одекна кај гласачите кои се чувствуваа отуѓени од полираното, деловно однесување на другите партиски лидери. Спротивно на тоа, Јуси Хала–Ахо, претставува поинаква слика. Тивок академик со докторат, Хала–Ахо има осуда од највисокиот фински суд за поттикнување етничка омраза и богохулење. И покрај нивните различни личности и стратегии, и двајцата лидери успешно се обратија до помалку образованите машки гласачи, користејќи теми на патриотизам, социјален конзерватизам и културно непријателство. На пример, акцентот на Вистинските Финци на националната одбрана, религиозните вредности и хетеронормативноста особено привлече машки поддржувачи (Kovalu & Palonen, 2018).

Вистинските Финци се позиционираа како патриотска алтернатива на космополитските и мултикултурните агенди промовирани од другите фински партии. Со тоа што се врамени како глас на „обичниот народ“, тие го искористија незадоволството од либералните политики за имиграција и европска интеграција. Многу од нивните поддржувачи, особено гласачите од работничката класа, им даваат приоритет на националните вредности и благосостојбата на финските граѓани пред она што тие го гледаат како прекумерна поддршка за имигрантите и меѓународните обврски. Партиската реторика често ја прикажува либералната елита како арогантна и без допир со грижите на обичните граѓани. Овој наратив се здоби со влечење во контекст на економски предизвици, вклучително и структурна невработеност и скептицизам кон политиките насочени кон ЕУ. За многу гласачи, идејата за трошење милиони евра на спасувачки пакети за Грција или други паневропски одговорности се судира со нивното чувство за национална правда, особено кога домашните потреби остануваат незадоволени.

Популизмот може да послужи и како механизам за политичко активирање и како извор на политичка недоверба. Од една страна, гласањето за популистичките партии може да се гледа како форма на политички ангажман – начин маргинализираните групи да го изразат своето незадоволство (хиршманска алтернатива „глас“). Од друга страна, тоа може да доведе и до повлекување од поширокото политичко учество (алтернативата „излез“). Во најдобар случај, популизмот го привлече вниманието на недоволно застапените сегменти на општеството и го отвори јавниот дискурс за претходно табу теми, како што се нивоата на имиграција и критиките на ЕУ. Со предизвикување статус кво, популистичките движења како Вистинските Финци ги

принудија главните партии да се занимаваат со прашања кои инаку би можеле да се игнорираат. Сепак, ова доаѓа по цена на продлабочување на поларизацијата и поттикнување наративи за исклучување кои ја поткопуваат социјалната кохезија.

Подемот на Вистинските Финци ги одразува пошироките трендови во финската и европската политика, каде што економската несигурност, културните промени и незадоволството од глобализацијата ја поттикнаа поддршката за популистичките движења. Со комбинирање на антиелитистичката реторика со националистичките и социјално конзервативните вредности, партијата издлаби значајна ниша во политичкиот пејзаж на Финска. Иако неговиот успех ги истакна поплаките на одредени сегменти од општеството, тој, исто така, покренува прашања за долгорочното влијание на популизмот врз демократското владеење и социјалната доверба. Додека Финска продолжува да се движи кон овие предизвици, улогата на популистичките партии како Вистинските Финци ќе остане критична област на проучување за разбирање на динамиката на политичкото претставување и јавното незадоволство.

Унгарија и политичката теорија на Орбан

Во анализата на Антал (2019) за режимот на Орбан, политичката теорија која го поткрепува сојузот на владејачката партија на Фидес–КДНП во Унгарија е вкоренета во пет централни столбови кои колективно ја обликуваат идеолошката и практичната рамка на режимот. Првиот столб е втемелен во концептот на Карл Шмит (1932) за политичкото, кој ги критикува тенденциите на деполитизација својствени за либералните демократии. Шмит тврди дека либерализмот со својата бирократска природа, дава приоритет на правните рамки пред вистинскиот политички ангажман, а со тоа ја поткопува суштината на политиката. Оваа критика формира основен елемент на идеолошкиот став на режимот, нагласувајќи ја потребата за враќање на политичката сфера од деполитизирачките сили на либерализмот.

Вториот столб е теоријата за лидерска демократија, која ја нагласува централноста на харизматичен и креативен политички лидер кој презема значајна политичка одговорност. Овој концепт, артикулиран од унгарскиот теоретичар Андраш Коросењи (2005), се потпира на делата на Макс Вебер, Џозеф Шумпетер, Карл Шмит, Бертранд де Жувенел и Мајкл Окешот. Лидерската демократија, како минималистички и описно–објаснувачки модел на демократска политика се разликува од моделите за разгледување или собирање интереси. Тој не се стреми кон усовршување на демократијата, туку повеќе се фокусира на улогата на политичките лидери како активни претставници кои дејствуваат во контингентни политички ситуации. Коросењи нагласува дека лидерската демократија ги комбинира демократските елементи со лидерството, создавајќи форма на претставничка влада каде политичките лидери се одговорни пред народот. Сепак, овој модел ризикува да го поврзе политичкото претставување со лидерството, што потенцијално ќе доведе до ерозија на парламентарната застапеност и концентрирање на моќта во рацете на еден лидер.

Третиот столб е хибрид на политички и популистички конституционализам, кој стои во опозиција на правниот или либералниот конституционализам. Овој пристап тврди дека правните институции, вклучително и уставните судови и судиите, не треба да го ограничуваат авторитетот на политичките институции како што се парламентите и владите. Политичкиот конституционализам, како што е артикулиран од Белами (2007), ја нагласува важноста на политичките методи за решавање на несогласувањата на начин кој ја почитува политичката еднаквост. Тој го критикува правниот конституционализам за неговата тенденција да ги деполитизира основните уставни принципи, тврдејќи дека судската ревизија ги поткопува демократските процеси. Во Унгарија, ова се манифестира со реструктурирање на уставната рамка за ограничување на моќта на Уставниот суд и зајакнување на доминацијата на извршната власт. Со текот на времето режимот се префрли од политички конституционализам кон популистички конституционализам, кој се обидува да ги конституционализира популистичките политички и правни теории, нагласувајќи го народниот суверенитет и националниот идентитет.

Четвртиот столб е оправдувањето на уставниот проект на режимот, кој го потврдува правото на националните држави да го дефинираат својот национален идентитет и уставна форма. Овој столб ја критикува интернационализацијата на режимите за човекови права, за кои смета дека создаваат антидемократски правен систем наречен „јурискратија“. Интелектуалните поддржувачи на режимот, како што е Бела Покол, тврдат дека проширувањето на судската моќ, особено преку уставните судови, го поткопува демократскиот легитимитет ставајќи ги неизбраните судии над демократски избраните политички одлуки. Оваа критика се усогласува со поширокото отфрлање на транснационалните правни структури од страна на режимот и неговиот акцент на националниот суверенитет.

Петтиот столб е изведен од Тило Шаберт (2010), кој служи како некритичко извинување за политичкото лидерство. Теоријата на Шаберт ја нагласува креативноста на политичките лидери во навигацијата во хаосот и генерирањето политички иновации. Овој концепт е приспособен на унгарскиот контекст, каде што политичкиот лидер Виктор Орбан се смета за централна фигура во системот што го спојува лидерството со демократските елементи. Интелектуалните архитекти на режимот, вклучително и Андраш Ланци, се потпираат на идеите на Шаберт за рехабилитација на класичниот концепт на принцот и нагласување на централноста на одлучувањето во управувањето.

Политичката теорија на режимот дополнително се карактеризира со нејзиниот акцент на реполитизацијата, која се обидува да се спротивстави на деполитизирачките тенденции на либерализмот. Според мислители како Џорџ Агамбен (1998), модерните општества доживеале длабока деполитизација, каде јавната сфера е распуштена во приватна, а државјанството е сведено на пасивен правен статус. Популистичкото ветување на режимот за реполитизација има за цел да изгради нов политички поредок заснован на гласот на народот, ослободен од идеолошки дебати. Ова ветување резонира со поширокиот тренд на авторитарен популизам, кој се појавува како одговор на кризата на политичкото претставување и деполитизацијата на либералните демократии.

Во пракса, политичката теорија на режимот доведе до концентрација на моќ во рацете на извршната власт, ерозија на контролите и рамнотежата и потчинување на правните институции на политичките власти. Преминот од политички кон популистички конституционализам го одразува зголемениот авторитаризам на режимот, бидејќи се обидува да ги конституционализира своите идеолошки заложби и да го потврди народниот суверенитет против другите гранки на моќ. Флексибилноста на режимот во адаптацијата и примената на различните теоретски концепти го покажува неговиот прагматичен пристап кон консолидирање на моќта.

Режимот на Орбан во Унгарија претставува повеќеслојна форма на автократија, комбинирајќи неолиберални и популистички авторитарни елементи (Krekó & Enyedi, 2018). Една од неговите најпрепознатливи карактеристики е неговата конституционализирана природа, што го разликува

од традиционалните автократски системи. Режимот не само што воспостави нова уставна рамка, туку во неа вгради и експлицитно неуставни елементи (Scheppelle, 2022). Оваа конституционализирана автократија претставува значајна иновација, што му дозволува на режимот да ги легитимира своите постапки преку правни и уставни средства, што им отежнува на западните критичари и противници ефективно да го оспорат неговиот авторитет. Пристапот на режимот кон владеењето се карактеризира со два примарни домени — олигархиската структура на унгарскиот партиски систем и широката мрежа на олигархиски интереси центрирани околу Виктор Орбан, финансирани главно од јавни средства (Buckley & Byrne, 2017).

Формалното започнување на режимот може да се следи на парламентарните избори одржани на 11 и 25 април 2010 година, кои резултираа со двотретинско мнозинство за сојузот Фидес–КДНП. Ова супермнозинство ѝ овозможи на владата да донесе значајни уставни и законски измени без да бара поддршка од опозицијата. Иако усвојувањето на новиот устав првично не беше дел од изборната платформа на Фидес, партиското раководство тврдеше дека Уставот од 1949 година, честопати наречен „сталинистички устав“ од Орбан, треба да се замени (Antal, 2019). Новиот фундаментален закон усвоен во 2011 година, го замени Уставот од 1989 година, но не пред режимот да воведо 12 амандмани на постоечкиот устав во периодот од 2010 до 2011 година. Овие амандмани, кои ја одбележаа фазата на претконституционализација на режимот, фундаментално го реструктурираа уставниот поредок. Клучните промени вклучуваат намалување на бројот на членови на парламентот, менување на процесот за назначување судии на Уставниот суд за да се обезбеди доминација на Фидес–КДНП, зголемување на бројот на судии од 11 на 15 и значително ограничување на овластувањата на Судот. Овие мерки ефективно ја поткопаа автономијата на Уставниот суд и ја консолидираа контролата на режимот врз судството (Dempsey, 2011).

Формалната конституционализација на режимот беше завршена со усвојувањето на Основниот закон на 18 април 2011 година. Овој документ, одобрен единствено од претставниците на Фидес–КДНП го прогласи Уставот од 1949 година за неважечки и воспостави нова правна рамка која ги одразува идеолошките приоритети на режимот. Основниот закон инкорпорираше неколку одредби од фазата на претконституционализација, вклучително и ограничувања на овластувањата на Уставниот суд и укинувањето на механизмот за популарна акција за уставна ревизија. Таа, исто така, воведо нови мерки, како што е дефинирање на семејството како заедница меѓу маж и жена и давање ексклузивно овластување на парламентот да ги признава верските организации. Овие промени ја одразуваа посветеноста на режимот кон конзервативните општествени вредности и неговата желба да ја централизира моќта (Antal, 2018).

Уставните реформи на режимот предизвикаа значителни критики од меѓународните тела, вклучително и Европската Унија и Венецијанската комисија. Извештајот Таварес, усвоен од Европскиот парламент во 2013 година, истакна бројни прекршувања на демократските принципи и владеењето на правото во Унгарија. Ги критикуваше ограничувањата на овластувањата на Уставниот суд, ерозијата на контролите и рамнотежата и употребата на уставните амандмани од страна на режимот за да се зацврсти неговиот авторитет. Извештајот повика на враќање на прерогативите на Судот и отстранување на ограничувањата на неговата способност за ревизија на уставните измени. Последователните напори, како што е Извештајот Саргентини, дополнително ја нагласија системската закана од режимот на Орбан за европските вредности, што доведе до повици за активирање на член 7 од Договорот за ЕУ за да се одговори на демократското назадување на Унгарија (Köves, 2018).

Алијансата Фидес-КДНП обезбеди двотретинско мнозинство во Националното собрание и на изборите во 2014 и 2018 година, освојувајќи по 133 места во секоја пригода (BBC News, 2014) (Than, 2018). Овој изборен успех беше олеснет со низа стратешки реформи на изборниот систем, донесени во 2011 година. Овие реформи вклучуваа намалување на бројот на пратенички места, елиминирање на вториот круг на гласање и прекројување на изборните единици преку препишување. Новиот систем им овозможи на кандидатите да победат со релативно мнозинство гласови во поединечни области, истовремено воведувајќи „фрагментарни гласови“ од победничките кандидати за зајакнување на националната листа на партијата. Дополнително, проширувањето на избирачките права на унгарските граѓани кои живеат во странство, особено на приближно 2,5 милиони етнички Унгарци во соседните земји, дополнително ја консолидираше изборната предност на Фидес-КДНП. Овие промени создадоа доминантен партиски систем во кој сојузот Фидес-КДНП може постојано да обезбедува супермнозинства, ефективно маргинализирајќи ги опозициските партии и поткопувајќи ја плуралистичката природа на унгарската демократија (Antal, 2019).

Унгарскиот партиски систем стана високо централизиран, а сојузот Фидес-КДНП доминира во политичкиот пејзаж. Опозициските партии ослабени и политички и економски, често се манипулирани и ограничени од владејачката партија која ја одржува својата хегемонија преку комбинација на правни, институционални и економски мерки. Оваа централизација на моќта му овозможи на режимот да воспостави и да одржи олигархиска мрежа која работи на пресекот на политиката и економијата. Теориите како што е „мафијашката држава“ се користени за да се опише корумпираната природа на режимот, но тие не го доловуваат целосно степенот до кој системот е вграден во поширока неолиберална капиталистичка рамка. Режимот ефективно ја усогласи својата националистичка реторика со неолибералните економски практики, создавајќи систем во кој јавните ресурси се канализираат во приватни раце за да се консолидира политичката моќ (Tóth & Hajdu, 2018).

Визијата на Орбан за политичка империја поддржана од мрежа на национални олигарси е евидентна уште од раните денови на неговата политичка кариера. Тој отворено го критикуваше конзервативниот премиер Јожеф Антал за неуспехот да негува класа на големи претприемачи кои би можеле да послужат како столб на економијата на Унгарија. Режимот на Орбан ја реализираше оваа визија со создавање систем во кој избрана група на национални капиталисти, често нарекувани национални олигарси, акумулираат богатство преку пристап до јавните фондови и политички врски. Овој систем не е само нуспроизвод на корупцијата, туку намерна политика насочена кон градење домашна претприемачка класа која се усогласува со политичките и економските цели на режимот. Како што изјави Андраш Ланци, близок советник на Орбан, создавањето национална капиталистичка класа е централна цел на политиката на владата на Фидес, вrameна како мисија за национална правда (Lanczi, 2017).

Олигархискиот систем на режимот на Орбан функционира како неофеудална структура, со Орбан и неговото семејство во неговиот центар. Животниот циклус на поединечни олигарси во овој систем е одреден од нивната близина до Орбан, создавајќи хиерархиска мрежа на моќ и покровителство. Овој систем не е воден од посветеноста на јавниот интерес или националниот напредок, туку од стремежот кон профит и консолидацијата на политичката моќ. Националните капиталисти кои имаат корист од овој систем не се независни актери, туку се длабоко вградени во авторитарна неолиберална рамка. Тие соработуваат со мултинационални корпорации, создавајќи меѓузависна врска во која глобалните капиталистички играчи добиваат значителни јавни субвенции додека ја поддржуваат политичката агенда на режимот (Scheiring, 2018).

Потпирањето на режимот на европските и унгарските јавни пари за одржување на оваа олигархиска мрежа го нагласува степенот до кој тој ги трансформирал јавните ресурси во приватни средства. Оваа трансформација е вrameна како форма на национална правда, насочена кон смирување на унгарското општество преку клиентелистички систем кој дистрибуира економски придобивки на лојалните поддржувачи. Меѓутоа, овој систем продолжува со значителни социјални нееднакости и ги поткопува принципите на демократското владеење. Способноста на режимот на Орбан да го одржува овој систем и покрај широките критики и меѓународната контрола, ја нагласува неговата издржливост и приспособливост. Преку мешање на националистичката реторика со неолибералните економски практики, режимот создаде уникатна форма на авторитарен капитализам кој дава приоритет на консолидацијата на моќта над благосостојбата на унгарскиот народ (Antal, 2019).

Пред да дојде Фидес на власт во 2010 година, Виктор Орбан, како лидер на опозицијата, беше многу критичен кон капиталистичкиот систем, особено по финансиската криза во 2008 година. Тој ги осуди неуспехите на глобалниот капитализам и неолибералните политики за кои тврдеше дека ја влошиле економската нестабилност. Сепак, откако обезбеди победа на изборите во 2010 година, реториката на Орбан се смени. Додека тој продолжи да го критикува капитализмот од

западен стил ја оквалификуваше кризата како морален неуспех на шпекулативниот капитализам, за кој тврдеше дека приоритет имаат финансиски шпекулации пред продуктивна работа и создавање вредност. Во говор одржан во 2010 година, Орбан тврдеше дека моралните основи на капитализмот се нагризани и повика на враќање на етички позаснован економски систем. Тој нагласи дека пазарите не само што треба да бидат ефикасни, туку и морално здрави, сигнализирајќи ја неговата намера да продолжи со алтернативен економски модел што се оддалечува од неолибералната ортодоксија на глобалните финансиски институции (Martin, 2020).

Кога Виктор Орбан се врати на власт во 2010 година, по осум години во опозиција, тој наследи земја која се опоравува од глобалната финансиска криза, која наложуваше помош од ММФ. Интервенцијата на ММФ следеше позната шема: обезбедување финансиска помош во замена за строго придржување кон надворешно мандатното економско реструктурирање. Сепак, Орбан избра поинаков пат, отфрлајќи ги рецептите на ММФ и наместо тоа, спроведува серија неортодоксни економски политики насочени кон враќање на политичкиот и економскиот суверенитет на Унгарија (Tasconi, 2018). Овој пристап, кој често се нарекува „Орбаномија“ (Byrne, 2015), стана дефинирачка карактеристика на неговиот режим, мешајќи ја националистичката реторика со прагматични економски мерки.

Сржта на Орбаномија е концептот на економски суверенитет, кој се стреми да ја намали зависноста на Унгарија од странски капитал и повторно да воспостави контрола врз клучните сектори на економијата. Орбан долго ја критикуваше економската транзиција по 1989 година, за која верува дека несразмерно ги фаворизира странските инвеститори на сметка на домашните интереси. За да се справи со оваа нерамнотежа, неговата влада воведо така наречени „мега–даноци“ за секторите како што се банкарството, телекомуникациите, енергетиката и големата трговија на мало, кои беа претежно контролирани од странски компании. Овие даноци служеа за двојна цел: зајакнување на јавните финансии за да се намали товарот на долгот на Унгарија и охрабрување на странските инвеститори да ги продаваат своите средства на домашните оператори. Со текот на времето, оваа стратегија му овозможи на унгарскиот капитал и јавниот и приватниот, повторно да заземе значајна основа во овие сектори. На пример, владата сега контролира приближно 20 % од банкарскиот сектор, што означува забележителна промена од ерата на странска доминација пред 2010 година (Byrne, 2015).

Друг камен–темелник на Орбаномија е национализацијата на приватните пензиски фондови. Во 2010 година, владата наложи трансфер на придонеси од приватни пензиски фондови во национален фонд, ефикасно консолидирајќи ги овие ресурси под државна контрола. Овој потег создаде критична маса на средства кои ја поддржаа пошироката економска агенда на Орбан, вклучително и напорите да се намали зависноста на Унгарија од странски капитал и да се финансираат програми за јавни работи. Иако е контроверзна, оваа политика е вrameна како

неопходен чекор за враќање на економскиот суверенитет и финансирање иницијативи кои се усогласуваат со националистичката и нелибералната визија на режимот, како што е изградбата на гранична ограда за да се запре протокот на бегалци по балканската рута (Byrne, 2015).

Другите аспекти на пристапот на Орбан вклучуваат и мерки насочени кон стимулирање на домашната потрошувачка и справување со невработеноста. Владата спроведе историски ниски каматни стапки за да ги поттикне трошењето и инвестициите, додека огромната програма за работа обезбеди вработување на стотици илјади Унгарци во проекти за јавни работи. Овие проекти се движат од градежништво и земјоделство до чистење улици и безбедност на границите. Иако учесниците во програмата за работа заработуваат скромна месечна плата од околу 200 евра, овој приход е значителен во руралните области, каде што економските можности се ограничени. Критичарите, сепак, тврдат дека програмата не успева да обезбеди значајна обука или патишта до примарниот пазар на труд, оставајќи многу учесници заробени на работни места со ниски плати и ниски вештини (Tassoni, 2018).

Демографските грижи се уште еден клучен фокус, со што владата воведе политики за поддршка на семејството, вклучително и финансиски стимулации за паровите кои имаат деца и купуваат домови, како дел од пошироките напори за борба против опаѓачката стапка на наталитет во Унгарија. Орбан експлицитно ги постави овие политики како алтернатива на имиграцијата, која ја смета за закана за културниот и националниот идентитет на Унгарија. Иако стапката на наталитет е скромно зголемена од 2010 година, зголемувајќи се од 1,25 на 1,49 деца по жена до 2019 година, долгорочната ефективност на овие мерки останува неизвесна (SPLC, 2022).

И покрај првичниот скептицизам од инвеститорите и рејтинг агенциите, Орбаномија постигна некои макроекономски успеси. Унгарија доживеа одржлив економски раст, со стапки на раст на БДП над 4 % во 2017 година, додека невработеноста падна од 11,4 % во 2010 година на 3,8 % во последните години. Овие достигнувања наведоа некои во суверените кругови да ја гледаат Орбаномиката како модел што вреди да се имитира. На пример, полската влада усвои слични мерки, а личности како што е италијанскиот Матео Салвини изразија восхит за економската политика на Унгарија.

Сепак, националниот долг на Унгарија продолжи да расте, приближувајќи се до 100 % од БДП, предизвикувајќи загриженост за долгорочната фискална одржливост. Дополнително, потпирањето на програмите за јавни работи направи малку за да се решат структурните прашања на пазарот на трудот, како што се недостатокот на стручна обука и недоволното финансирање на високото образование. Понатаму, Унгарија доживеа негативна нето миграција од 2013 година, при што квалификувани работници ја напуштаат земјата во потрага по подобри можности во странство (Kingsley, 2018).

Економското заживување на Унгарија, исто така, во голема мера зависи од странските инвестиции и фондовите на ЕУ, кои сочинуваат приближно 80 % од државните инвестиции.

Иако овие ресурси го поттикнаа растот, тие, исто така, ги истакнуваат границите на агендата за суверенитет на Орбан. Нелибералниот пресврт на режимот и неговите судири со институциите на ЕУ ја зголемија можноста за намалено финансирање од Брисел, што може да ги поткопа клучните економски иницијативи. Покрај тоа, фондовите на ЕУ беа инструментални за збогатување на олигархиската класа што се појави под владеењето на Орбан. Истрагите, како што е извештајот на Фајненшл тајмс за 2018 година, открија дека значителен дел од државните договори доделени на олигарси блиски до Орбан биле финансирани со пари на ЕУ, што ја нагласува зависноста на режимот на надворешни ресурси за да го одржи својот политички и економски систем. (Buckley & Byrne, 2017)

И покрај реториката на Орбан за предизвикување мултинационални корпорации и прикажување себеси како „модерен Робин Худ“, неговиот режим постојано им служи на интересите и на унгарската елита и на меѓународните корпорации. Намалувањето на корпоративните и персоналните даноци на доход, заедно со значителните државни субвенции за мултинационалните компании, ја нагласува усогласеноста на режимот со неолибералниот капитализам. На пример, помеѓу 2010 и 2018 година, владата на Орбан додели 288 милијарди евра неповратни грантови за компаниите, а германските мултинационални компании во автомобилскиот сектор добија над 100 милијарди евра. Овој тренд ја одразува улогата на Унгарија како „добра провинција“ во рамките на неолибералната империја, каде што ниските корпоративни даноци и државните субвенции привлекуваат странски инвестиции додека ја зајакнуваат економската и политичката стабилност на режимот (Antal, 2019).

Компромисот на режимот на Орбан со неолибералниот капитализам е дополнително евидентен во неговите договори за стратешко партнерство со мултинационалните корпорации. Овие договори, на кои им недостасува транспарентност и правен надзор, ѝ дозволуваат на владата да обезбеди директна и индиректна државна поддршка на главните корпоративни играчи. Иако таквите партнерства не се единствени за Унгарија, обемот и нетранспарентноста на овие аранжмани под владеењето на Орбан се без преседан. Потпирањето на режимот на овие договори ја нагласува неговата интеграција во глобалниот капиталистички систем, дури и кога промовира националистичка и антиглобалистичка реторика. Овој двоен пристап му овозможи на режимот да го задржи својот авторитарен популизам, а истовремено да има корист од економските предности на неолибералниот капитализам.

Унгарскиот случај претставува единствен пример на авторитарен неолиберализам во ЕУ, каде режимот успешно го комбинира авторитарниот етатизам со неолибералните економски политики. За разлика од Грција, која се обиде, но не успеа да се спротивстави на неолибералното штедење, Унгарија ја изгради својата автократија во неолиберална рамка. Ова создаде систем каде политичката стабилност на режимот се одржува преку комбинација на клиентелизам, државни субвенции и ниски корпоративни даноци, од кои сите имаат корист и за националните

олигарси и за мултинационалните корпорации. Резултатот е длабоко нееднакво општество каде што јавните ресурси се префрлаат во приватни раце, зајакнувајќи ја моќта на режимот, истовремено поткопувајќи ја демократската одговорност и социјалната правда. Способноста на режимот на Орбан да се движи низ тензиите помеѓу неговата националистичка реторика и неговото потпирање на глобалниот капитализам ја нагласува сложената и контрадикторна природа на неговиот политички и економски проект.

Крајно десничарскиот демагог во Австрија

Односот помеѓу десничарскиот популизам и фашизмот или неофашизмот беше предмет на опсежна научна дебата, особено во Италија, каде личности како Пјетро Игнаци (2006) ги истражуваа овие врски. Пјетро Игнаци, италијански политиколог, предложи проучувањето на десничарскиот националистички популизам да се фокусира на идеолошките основи на политичките партии наместо на нивните организациски структури, стилови на лидерство или изборни основи. Игнаци тврдеше дека екстремната десница може да се дефинира со нејзиното усвојување на фашистички или нацистички идеологии, нагласувајќи го континуитетот на таквите идеологии во современите движења. Спротивно на тоа, Марко Тарчи (2015) тврдеше дека иако има елементи на континуитет, национал–популизмот не е директно оживување на фашизмот или националсоцијализмот, туку посебен феномен кој вклучува одредени аспекти на овие идеологии додека ги прикажува во „повкусна“ форма. Тарчи го опиша популизмот како често да се меша со екстремната десница, иако тој го гледаше како модернизирана и општествено поприватлива варијанта на традиционалните екстремно десничарски идеологии. Дебатата за континуитетите и дисконтинуитетите меѓу фашизмот и современиот десничарски популизам ја покренала бројни европски научници. Британскиот историчар Роџер Грифин (1993), на пример, ја карактеризира идеологијата на екстремната десница како „палингенетска форма на популистички ултранационализам“, која го зазема идеолошкиот простор каде што фашизмот служи како основна референца. Оваа идеологија е обележана со нејзиното противење на демократските системи, често изразено преку антипарламентаризмот и антиплурализмот.

Врските помеѓу популизмот и неофашизмот се истражени и од научници како Хауард Виарда (2004), кој го теоретизира постоењето на два вкрстувачки тренда: неофашизам и „нов популизам“. Сепак, Андреа Мамоне (2015) го критикуваше овој пристап, тврдејќи дека со тоа што не го смета фашизмот како поширок, транснационален феномен, термините „популизам“ и „национален популизам“ дојдоа да ги заменат „фашизмот“ и „неофашизмот“ во академскиот дискурс. Работата на Мамон го нагласува континуитетот на десничарскиот екстремизам во одредени европски земји, сугерирајќи дека современите популистички движења често се потпираат на историските фашистички традиции, дури и ако тие експлицитно не се идентификуваат со нив.

Историскиот контекст на Австрија обезбедува особено просветлувачка студија на случај за разбирање на односот помеѓу десничарскиот популизам и фашизмот. По Аншлусот во 1938 година, Австрија беше анектирана од нацистичка Германија, потег што следуваше по периодот на граѓанска војна и воспоставување встрофашистички режим од 1933 до 1938 година. По Втората светска војна, Австрија се претстави како „првата невинна жртва“ на нацистичка Германија, наратив што овозможи релативно благ процес на денацификација. Многу поранешни нацисти ги задржаа позициите во јавната служба, а реваншистичките организации, како што се

братствата во дуели и групите на ветерани, продолжија да работат. *Verbotsgesetz*, закон донесен во 1945 година за забрана на нацистичките организации, беше само делумно спроведен, а до 1948 година, на многу „помалку оптоварени“ нацисти им беше дадена амнестија, враќајќи ги своите политички права и формирајќи значајна база на гласачи (Luther, 2000).

Оваа историска задина го олесни појавувањето на Партијата на слободата на Австрија (FPÖ), основана во 1956 година како наследник на *Verband der Unabhängigen* (VdU), партија која служеше како политички резервоар за поранешните нацисти и германски националисти. FPÖ првично се бореше да придобие привлечност, останувајќи маргинална „гето партија“ со ниска изборна поддршка поради нејзината идеолошка усогласеност со германскиот национализам, антиклерикализам и антисоцијализам. Сепак, судбината на партијата се промени во 80-тите години на 20 век под водство на Јорг Хајдер, кој ја трансформираше во значајна политичка сила. Подемот на Хајдер беше обележан со неговата способност да им се допадне на Австријците на кои им беше непријатно со пресметувањето на земјата со нејзиното нацистичко минато, особено по скандалот Валдхајм во средината на 80-тите години на 20 век. Овој скандал, кој откри дека претседателот Курт Валдхајм ги сокрил своите воени активности во нацистичката армија, ја принуди Австрија да се соочи со своето историско соучесништво во националсоцијализмот, реалност што многу Австријци долго време го негираа (Wilsford, 1995).

Во својата анализа, Беренд (2020) ја изложува прогресијата на наследството на Хајдер. Хајдер ја искористи оваа непријатност, позиционирајќи се како глас за оние кои го отфрлија преовладувачкиот наратив за Австрија како жртва на нацистичка Германија. Тој често го бранеше нацистичкото минато, пофалувајќи ги Вафен-СС и другите елементи на Третиот Рајх, а, исто така, даваше и чувани антисемитски забелешки. Неговата реторика особено силно одекна во руралните области, каде што конзервативните и националистичките чувства беа подлабоко вкоренети. Раководството на Хајдер во FPÖ означи поместување од претходните обиди на партијата за либерализација, наместо тоа, прифаќајќи поочигледно националистичка и популистичка агенда. Оваа трансформација беше олеснета од австриската консоцијална демократија, која со децении го маргинализираше FPÖ, но, исто така создаде можности за популистичка мобилизација како одговор на перцепираниот елитизам и корупција во етаблираните политички партии.

Успехот на FPÖ под Хајдер беше поврзан и со нејзината способност да ги искористи пошироките европски трендови на десничарскиот популизам, кои се појавија како одговор на економската глобализација, имиграцијата и перцепираната ерозија на националниот суверенитет. Додека историските корени на FPÖ во неофашизмот ја издвојуваат од некои други популистички партии, неговата идеолошка еволуција одразува поширок модел на континуитет и адаптација во рамките на европската крајна десница. Способноста на партијата да се дистанцира од нејзиното неонацистичко потекло додека одржува националистичка и антиестаблишмент платформа ѝ

овозвозможи да остане значајна сила во австриската политика, дури и по смртта на Хајдер во 2008 година.

Подемот на Јорг Хајдер како лидер на австриската Партија на слободата означи значителна промена во европската политика, мешајќи го радикалниот национализам со модерниот десничарски популизам. Додека неговата гордост во нацистичкото минато првично не успеа да го постигне политичкиот пробив што го бараше, Хајдер ја препозна потребата да ја приспособи својата реторика и агенда за да привлече поширока публика. По преземањето на раководството на Партијата на слободата во 1986 година, тој почна да го усовршува нејзиниот политички јазик, оддалечувајќи се од отворената нацистичка носталгија и наместо тоа нагласувајќи ја културната и националната посебност. Оваа промена, како што забележа Џовани Матео Квер, му овозможи на Хајдер да ја ребрендира идеологијата на партијата, заменувајќи ги застарените концепти на *Volk* (луѓе) и *Rasse* (раса) со *Kultur* (култура). Овој нов фокус ја позиционираше партијата во опозиција на мултикултурализмот, врамувајќи го културното мешање (*Kulturmischung*) како закана за националниот идентитет на Австрија (Berend, 2020).

Раководството на Хајдер ја трансформираше партијата во мејнстрим сила, комбинирајќи го радикалниот национализам со антиимиграциските, антиестаблишментот, а подоцна и анти Европската Унија. Неговата способност да ги искористи вознемиреноста на јавноста за имиграцијата и глобализацијата одекна кај растечкиот сегмент од населението. До крајот на 80-тите и почетокот на 90-тите години на 20 век, овие популистички идеологии почнаа да добиваат на сила низ цела Европа, со Хајдер во првите редови на ова движење. Во октомври 1989 година, Партијата на слободата ја издаде Декларацијата за Сент Лоренцен, нејзиниот прв експлицитно антистрански и антиимиграциски манифест. Декларацијата предупреди на *Überfremdung* (странско мочуриште) и повика на исклучување на странците, особено црните имигранти, од австриското општество. Ова значи пресвртница во реториката на партијата, бидејќи таа почна да ја обликува имиграцијата како закана за културното и општественото ткиво на Австрија.

На почетокот на 1993 година, Хајдер дополнително го зацврсти својот анти-имиграциски став со лансирање на референдумот „Прво Австрија“. Референдумот постави дванаесет прашања до гласачите, од кои првото предложи уставен амандман со кој се прогласува дека „Австрија не е земја на имиграција“. Други прашања ја поврзуваа имиграцијата со организираниот криминал и повикаа на дискриминаторски политики, како што е ограничување на бројот на ученици со странски мајчин јазик на 30 проценти во училиштата. Оваа демагошка стратегија, која ги поистоветувааше имигрантите со криминалот и социјалните проблеми, се покажа како многу ефикасна. Помеѓу 1990 и 1994 година, јавната поддршка за способноста на Партијата на слободата да се справи со имиграциските прашања се зголеми од 11 проценти на 36 проценти (Heinisch, 2014).

Платформата на партијата од 1993 година дополнително ја нагласи нејзината анти–имиграциска агенда со слогани како „Прво Австрија“ и „Право на татковина“. Отфрлајќи го мултикултурализмот како извор на социјален конфликт, платформата го подели австриското население на автохтони национални групи (*Volksgruppe*), тврдејќи дека мнозинството Австријци припаѓаат на германската автохтона група. Оваа реторика го засили чувството на културна супериорност и ексклузивност, доближувајќи им се на оние кои се чувствуваа загрозени од променливата демографија на австриското општество (Heinisch, 2014).

Популистичката тактика на Хајдер се прошири и надвор од имиграцијата. Црпејќи инспирација од Њут Гингрич, тој го воведо „Договорот со Австрија“, кој вклучуваше дваесет ветувања кои ветуваат штедење, демократија, слобода, правда и слаба влада. Тој вети дека ќе ги намали даноците, ќе ги намали привилегиите, ќе ја заштити здравствената заштита и ќе ја ограничи имиграцијата. На своите митинзи, Хајдер привлече големи толпи правејќи разлика помеѓу „чисти и угледни“ Австријци и „непожелни“, често користејќи погрден и расистички јазик за да ги обезличи имигрантите. На пример, во 1998 година тој неславно се запраша дали „на кој било бушман (бушнегер)“ треба да му се дозволи да обезбеди медицински третман на Австријците, изјава што ја нагласи неговата подготвеност да употреби отворено расистичка реторика за да поттикне страв и незадоволство. Хајдер, исто така, ги обвини имигрантите за економските проблеми, особено за невработеноста. Тој тврди дека странските работници крадат работни места од Австријците, цитирајќи статистика според која 100 отсто од новите работни места во источниот регион на Австрија помеѓу 1984 и 1992 година биле пополнети со евтини странски работници, додека Австријците изгубиле 1.300 работни места. Овој наратив, кој ги жртвуваше имигрантите поради економските тешкотии, стана камен–темелник на неговата популистичка привлечност.

Покрај неговата анти–имиграциска реторика, Хајдер редовно го осудуваше австрискиот политички естаблишмент, обвинувајќи го за морален пад и неактивност. Тој ја прикажа владејачката елита како „псевдоелита“ која ги напуштила традиционалните вредности и го прифатила хедонистичкиот, мултикултурен светоглед. На изборниот митинг во 1999 година, тој се потсмевааше на медиумското покривање за смртта на илегален имигрант дилер на дрога, тврдејќи дека Австријците треба да се фокусираат на заштитата на жртвите, а не на сторителите. Тој повика на протерување на илегалните имигранти кои извршиле злосторства, врамувајќи го својот став како одбрана на австриските вредности и безбедност. Критиките на Хајдер за естаблишментот се проширија на пошироки културни и филозофски прашања. Тој ги осуди либерализмот, идеалите на просветителството и мултикултурализмот како извори на општествено распаѓање, обвинувајќи ги за поттикнување егоизам, социјална фрагментација и духовен банкрот. Тој предупреди дека Австрија станува „бесмислено западно индустриско

општество“ лишено од вредности и традиции и повика на враќање на морално кохерентно, културно хомогено општество (Berend, 2020).

Политичката траекторија на Јорг Хајдер во Австрија во текот на 90-тите години на 20 век беше обележана со флукуирачки став за членството во Европската Унија, што ја одразува стратешката адаптација на воочените промени во чувствата на неговите поддржувачи. Првично, Хајдер, заедно со неговата Партија на слободата (FPÖ), изрази ентузијастичка поддршка за пристапот на Австрија во ЕУ, артикулирајќи ја визијата за „Соединетите Американски Држави на Европа“ како гарант на мирот. Сепак, оваа позиција претрпе значителен пресврт, бидејќи Хајдер препозна растечки евроскептицизам во неговата база. Тој потоа се залагаше за националната држава, осудувајќи ја „апстрактната“ природа на наднационален европски ентитет и прикажувајќи го членството во ЕУ, особено Договорот од Мастрихт, како закана за националниот суверенитет и културниот идентитет. Неговата реторика го нагласи зачувувањето на националното наследство против, како што тој ги карактеризираше хомогенизирачките сили на „бриселската бирократија“ (Meret, 2010).

Критиката на Хајдер за ЕУ се прошири и на економските размислувања, пресликувајќи ги подоцнежните аргументи употребени од поборниците за Брежит. Тој тврди дека австриските даночни обврзници биле оптоварени со прекумерни придонеси во ЕУ, тврдејќи за широко распространета измама и лошо управување со средствата. Овој наратив намерно ги исфрли значителните финансиски придобивки што Австрија ги извлече од членството во ЕУ, особено по проширувањето кон исток, што значително го зајакна австрискиот финансиски сектор.

И покрај неговите напори да ја мобилизира опозицијата, референдумот во 1994 година резултираше со одлучувачко гласање за пристап во ЕУ. Понатамошната политичка стратегија на Хајдер вклучуваше позиционирање себеси како шампион на маргинализираните сегменти на австриското општество, примена на популистички апели до граѓаните од работничката класа и промовирање конзервативни семејни вредности. Тој се залагаше за директна демократија, врамувајќи го своето движење како „културна револуција“ чија цел е да ја разбие воспоставената политичка и интелектуална елита (Berend, 2020).

Политичкиот успех на Хајдер се припишува на комбинацијата на неговата харизматична личност и неговата вешта манипулација со јавното чувство. Неговата способност да ја приспособи својата реторика на разновидна публика, заедно со неговиот театарски политички стил, придонесоа за неговата широка популарност. Сепак, неговата политичка флексибилност, често окарактеризирана како идеолошка недоследност, предизвика критики. Тој беше опишан како популист чии позиции опортunistички се сменија. **FPÖ**, под водство на Хајдер, доживеа значителни изборни придобивки, што кулминираше со учеството во коалициската влада во 2000 година. Неговата смрт во 2008 година, под околности кои го истакнаа неговото непочитување на прописите, стави крај на неговата влијателна, иако поделувачка, политичка кариера. Неговото

наследство се карактеризира со неговиот популистички пристап и неговите променливи политички позиции, оставајќи сложено и спорно влијание врз австриската политика.

Трансформацијата на **FPÖ** под водство на Јорг Хајдер се карактеризираше со стратешка промена од традиционална десничарска партија во десно популистичко движење, капитализирајќи го социо–политичкиот контекст на Австрија од крајот на 20 век. Падот на воспоставеното социјално партнерство и систем на пропорционална застапеност, заедно со спроведувањето на неолибералните мерки за штедење од страна на австриските влади, создадоа плодна почва за популистичките апели на Хајдер. Тој се позиционираше како шампион на „малиот човек“, ветувајќи социјални бенефиции додека истовремено го модернизирал имидот на партијата (Heinisch, 2014).

Стратегијата на Хајдер вклучува двоен пристап: модернизација на **FPÖ** во популистичка партија „Нова десница“ и воспоставување поделба на работата со екстремистичките групи. Додека одржуваше јавна фасада која избегнуваше отворен реваншизам и антисемитизам, Хајдер негуваше врски со неонацистичките и ветеранските организации, дозволувајќи им да работат на маргините. И покрај ова јавно дистанцирање, *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstands (DÖW)* ја класифицираше **FPÖ** како примарна сила на десничарскиот екстремизам во Австрија, повикувајќи се на сопственото потекло на Хајдер и повремени изјави. На пример, во 1991 година, Хајдер јавно ја пофали „компетентната политика за вработување на националсоцијализмот“, што доведе до негова оставка како гувернер на Корушка. Тој, исто така, користел кодиран јазик, како што е метафората „источниот брег“, за да алудира на наводното еврејско влијание во глобалните финансии и политика. Понатаму, младинскиот огранок на **FPÖ**, *Ring Freiheitlicher Jugendlicher (RFJ)*, усвои изменето мото на СС, демонстрирајќи го континуираното присуство на неонацистичка идеологија во редовите на партијата (Heinisch, 2014).

За да ја прошири својата изборна привлечност, Хајдер го префрли фокусот на партијата кон етничките и националистичките антагонизми, заменувајќи го антисемитизмот со антиимигрантските чувства. Тој негуваше наратив „ние наспроти нив“, прикажувајќи ги имигрантите како закани за австриските работници и националната безбедност. Оваа реторика одекна со вознемиреноста на работниците со сина јака по пристапувањето на Австрија во ЕУ и спроведувањето на мерките за штедење. Блискиот советник на Хајдер, Андреас Молцер, беше познат по неговите експлицитно расистички ставови и неговата улога во креирањето „нова политика на огорченост“. Хајдер дополнително ја искористи директната демократија, започнувајќи ја претходно спомнатата петиција „Прво Австрија“ во 1993 година, за да го зацврсти својот имидж како глас на маргинализираниот австриски граѓанин.

Идеологијата на **FPÖ** стана нестабилна мешавина на десничарски елементи, вклучувајќи ги поимите за природна нееднаквост, германски национализам, авторитаризам и милитаризам. По

пристапувањето на Австрија во ЕУ во 1995 година, партијата го пренасочи својот став кон евроскептицизам, противејќи се на понатамошното проширување на ЕУ и поврзувајќи го со заканите за австриското вработување. Овој анти ЕУ став беше споен со неолиберална економска агенда, создавајќи го она што беше наречено „идеолошки промискуитет“ за да се максимизираат изборните придобивки. Стратегијата на Хајдер се покажа успешна, трансформирајќи го *FPÖ* од маргинална партија во значајна политичка сила. Под негово водство, изборната поддршка на партијата се зголеми од 5 % во 1986 година на 26,9 % во 1999 година. Неговата харизматична личност и популистичките апели привлекоа помлади и помалку политизирани гласачи, особено мажите. Антиимигрантската реторика на *FPÖ* влијаеше на владината политика, што доведе до построги закони за имиграција и азил. Партијата успешно ги спои грижите за имиграцијата и безбедноста, кулмирајќи со „Операција пролет“ во 1999 и 2000 година, чија цел беа наводните злосторства со дрога, примарно во кои беа вклучени лица со африканско потекло.

Во 1999 година, *FPÖ* влезе во коалициска влада со конзервативната Австриска народна партија (*ÖVP*). И покрај изборниот успех, Хајдер се повлече од функцијата лидер на партијата по мобилизацијата на ЕУ и претседателското одбивање да го номинира за министер, задржувајќи ја својата позиција како гувернер на Коруска. За време на коалицијата *FPÖ–ÖVP*, Австрија следеше строга неолиберална агенда, вклучувајќи ја приватизацијата на државните индустрии и јавните услуги и слабеење на синдикатите и социјалното партнерство.

Во 2016 година, Норберт Хофер, претседателскиот кандидат на *FPÖ*, тесно ги загуби националните избори за помалку од 31.000 гласови, или 0,6 отсто, поради заедничките напори на сите други политички партии. Сепак, изборите беа поништени од Уставниот суд поради нерегуларности и мораа да се повторат. На следните избори, Хофер загуби со значителна разлика од речиси седум процентни поени, навидум негирајќи ја постхумната политичка победа на Јорг Хајдер, покојниот лидер на *FPÖ*. Сепак, во октомври 2017 година, за време на парламентарните избори, *FPÖ* постигна забележителен резултат, обезбедувајќи 26 отсто од гласовите и речиси завршувајќи на второто место зад *ÖVP*. Заедно, двете десничарски партии собраа речиси 58 отсто од гласовите, што претставува еден вид постхумен успех за Хајдер, чие влијание продолжи да ја обликува австриската политика и по неговата смрт.

Политичкото патување на Хајдер беше обележано со значителни промени и конфликти. Во 2005 година, по несогласувањата со главните министри на *FPÖ* во владата, Хајдер организираше раскол во партијата, формирајќи нов политички ентитет наречен *BZÖ (Bewegung Zukunft Österreich)*, или Движење за иднината на Австрија). Тој ја собра старата партиска елита околу себе, додека *FPÖ* беше оставена под водство на Хајнц–Кристијан Штрахе, кој останува нејзин сегашен лидер. Од 2006 година наваму, Австрија се врати да биде управувана од големата коалиција на Социјалдемократската партија (*SPÖ*) и *ÖVP*. По прераната смрт на Хајдер во 2008 година, *BZÖ* постепено стана маргинализирана, додека *FPÖ*, под водство на Штрахе, го

пренасочи својот фокус кон мобилизирање на –муслиманските чувства и оживување на расистичките традиции и слогани, како што се „*Mehr Mut für Wiener Blut*“ („Повеќе храброст за виенска крв“).

FPÖ одамна е вградена во густа мрежа на неформални врски во националистичкото милје, проширувајќи се до неонацистичкиот раб. Партијата дејствуваше како катализатор за растот и појавата на неонацистичките и десничарските екстремистички организации. Негуваше и одржуваше предни организации и активистички групи, како што се нејзиното младинско крило, *RFJ* и *RFS* (*Ring Freiheitlicher Jugendlicher/ Studierender*, или Здружение на млади/студенти на слободата). Овие групи служат како базен за регрутирање на партиски функционери, вклучително и истакнати личности како Џон Гуденус, лидерот на виенската *FPÖ*. Дополнително, десничарските студентски братства, кои ги вбројуваат Штрахе и многу други функционери на *FPÖ* меѓу нивните членови, обезбедуваат уште еден резервоар за поддршка за партијата. *FPÖ* ефективно организираше поделба на работата помеѓу овие фронтови организации, десничарските екстремистички групи и самата партија, создавајќи симбиотски однос што го зајакнува нејзиното влијание.

Други десничарски радикални групи активни во Австрија се *Arbeitsgemeinschaft für demokratische Politik* (*AFP*, или Работна група за демократска политика), основана во 1963 година, и нејзината младинска организација, *Bund Freier Jugend* (Асоцијација на слободарската младина). Иако *AFP* има релативно мало членство, таа одржува силни врски со други национални и меѓународни десничарски групи и игра значајна улога во организирањето и олеснувањето на десничарската сцена во Австрија. Друга значајна организација е *Österreichische Turnerbund* (*ÖTB*, или Австриско здружение на гимнастичари), која функционира како предна организација за *FPÖ*. *ÖTB* се идентификува како „*deutsch-völkisch*“ (германски националист) и брои бројни членови на *FPÖ* во своите редови. Партијата, исто така, одржува врски со групи како Берг–Изел–Бунд во Инсбрук, Камерадшафт вом Еделвајс и Камерадшафт Принц Еуген, од кои сите се германски националистички десничарски екстремистички организации со врски со личности како ревизионистот Дејвид Ирвинг кој го негира холокаустот.

Во 1986 година, Готфрид Кусел, осуден за негирање на холокаустот, ја основал опозицијата *Volks-treue außerparlamentarische* (*VAPO*, или Национална вонпарламентарна опозиција), која организираше демонстрации и воени спортски кампови до средината на 90-тите години на 20 век. *VAPO* стана една од најистакнатите неонацистички организации во Австрија, а водачот на *FPÖ* Хајнц-Кристијан Штрахе беше познат дека учествувал во еден од нејзините воени кампови. Овие десничарски групи често одржуваат годишни собири за комеморација на поединци кои ги сметаат за жртви – не само на Втората светска војна, туку и на повоеното општество, за кое тврдат дека ги запоставило. На пример, до неодамна, 8 мај, денот кога се одбележува предавањето на нацистичката армија, десничарските екстремисти во Виена го славеа како ден

на комеморација за поразот на нацистичката армија, а не како прослава на ослободувањето на Австрија од националсоцијализмот.

Покрај овие воспоставени неонацистички организации, во последниве години се појавија и понови движења. Една таква група е *Die Identitären*, паневропско движење основано како младинска организација. Додека *FPÖ* генерално се спротивставува на новите организации – како што е германската група *PEGIDA* (Патриотски Европејци против исламизацијата на западот), која не успеа да добие привлечност во Австрија – таа соработуваше со *Identitären* во одредени региони. Генерално, *FPÖ* може да се гледа како „тивок“ организатор на неонацистичките и десничарските екстремистички мрежи во Австрија. Овие мрежи служат како резервоар за партијата, при што многу нејзини функционери имаат корени во гореспоменатите десничарски организации. Оваа меѓусебно поврзана мрежа на односи го нагласува трајното влијание на *FPÖ* и нејзината улога во обликувањето на екстремно десничарскиот пејзаж во Австрија.

Како што претходно беше утврдено, политичката платформа на *FPÖ* е изградена на комбинација од спротивставување на миграцијата, идентитетска политика и авторитаризам, поткрепена со популистичка „тенка идеологија“ која ја вратува политиката како манихејска борба меѓу „добриот“ австриски народ и „злите“ корумпирани елити. Оваа реторика ѝ дозволи на партијата да се позиционира како единствен бранител на волјата на народот, често критикувајќи ги либералните демократски принципи, како што се застапеноста, поделбата на власта и правата на малцинствата. Со текот на времето, *FPÖ* ја прошири својата критика за да вклучи противење на мерките за климатски промени, политиките за пандемијата на КОВИД-19 и интеграцијата во ЕУ, дополнително зацврстувајќи го својот популистички и радикално–десничарски идентитет.

Успехот на партијата не беше без предизвици. Се соочи со бројни кризи, вклучително и внатрешни поделби и изборни неуспеси, како што се последиците од скандалот на Ибица во 2019 година, што доведе до оставка на тогашниот лидер Хајнц-Кристијан Штрахе и колапс на коалициската влада *ÖVP–FPÖ*. Сепак, *FPÖ* постојано одговараше на овие предизвици со дополнително радикализирање на својата политика и реторика, продлабочувајќи ги своите врски со екстремно десничарските организации како Идентитарното движење и германските националистички братства. Исто така, негуваше сојузи со други антилиберални популистички партии ширум Европа, вклучително и Алтернатива за Германија (АфД), Францускиот Национален митинг (РН), па дури и Обединета Русија на Владимир Путин, со кој потпиша формален договор за партнерство во 2016 година.

Ставот на *FPÖ* кон Европската Унија значително еволуираше со текот на времето. Првично поддржувајќи го членството во ЕУ како прагматична алтернатива на повторното обединување на Германија, партијата се префрли на покритична позиција во 90-тите години на 20 век, водена главно од изборните размислувања под водство на Хајдер. Иако *FPÖ* никогаш отворено не се залагаше за излегување на Австрија од ЕУ („*Oxit*“), таа постојано се противеше на

понатамошната интеграција и повика на ренационализација на овластувањата за одлучување. Во својата изборна кампања за ЕУ во 2024 година, партијата го оформи гласањето како референдум за суверенитетот на Австрија, залагајќи се за помал буџет на ЕУ и намалено бирократско влијание. Тој, исто така, ги одобри контроверзните предлози, како што се преполовување на бројот на европатеници и преиспитување на директниот избор на Европскиот парламент.

Изборите за ЕУ во 2024 година означија историска пресвртница за *FPÖ*, бидејќи таа се појави како партија со најдобри перформанси во Австрија за прв пат на национални избори. Овој успех беше поттикнат од кампањата која се фокусираше на културно наелектризираните прашања како што се миграцијата, критиката на ЕУ и противењето на климатските политики, како и контроверзните позиции на партијата за војната во Украина и пандемијата КОВИД-19. Реториката на *FPÖ*, која ги прикажуваше нејзините противници како дел од корумпирана „единечна политичка партија“ (*Einheitspartei*), одекна кај значителен дел од електоратот, особено кај гласачите кои ја критикуваат ЕУ и оние кои се загрижени за миграцијата и економските прашања. Излезните анкети покажаа дека 84 % од гласачите на *FPÖ* гледале негативно на развојот на ЕУ, а 63 % го поддржале излегувањето на Австрија од ЕУ, иако само 4 отсто го навеле протестот на ЕУ како нивна основна причина за гласање за партијата.

И покрај неговиот изборен успех, настапот на *FPÖ* беше малку помалку од предизборните анкети, кои предвидуваа уште поголема победа. Ова несовпаѓање може да се припише на помалиот одсив меѓу поддржувачите на *FPÖ* на изборите за ЕУ, предвременото одлучување за нејзината база на гласачи и присуството на помала популистичка партија, Демократската, неутрална, автентична (ДНК) листа, која се натпреваруваше за гласови за протести. ДНК, предводена од активист против вакцините, се фокусираше на слични прашања, но не успеа да добие значителна привлечност, обезбедувајќи само 2,7 отсто од гласовите.

Демографски, базата за поддршка на *FPÖ* покажа некои поместувања во последниве години. Додека партијата традиционално имаше подобри резултати кај мажите и кај помалку образованите гласачи, родовиот јаз значително се намали, со речиси еднаква поддршка меѓу мажите и жените на изборите во 2024 година. Оваа промена може да биде поврзана со ставот на партијата за време на пандемијата КОВИД-19, особено нејзиното противење на мандатите за вакцини, што им се допадна на поширок опсег на гласачи, вклучително и високообразовани жени. Сепак, *FPÖ* продолжува да има слаби резултати меѓу помладите гласачи и оние со повисоко ниво на образование.

Успехот на *FPÖ* го одразува поширокиот тренд на скептицизам во ЕУ кај австриското гласачко тело. Од референдумот за пристапување во ЕУ во 1994 година, јавната поддршка за ЕУ постојано се намалува, при што Австрија постојано се рангираше меѓу најкритичните земји-членки. *FPÖ* ефективно го искористи ова чувство, позиционирајќи се како примарен глас на противење на интеграцијата и политиките во ЕУ. Нејзините повици за „Европа на народите“ заснована на

супсидијарност и национален суверенитет резонираат кај гласачите кои се чувствуваат отуѓени од перципираното пречекорување на ЕУ и недостатокот на демократска одговорност.

Гледајќи напред, *FPÖ* веројатно нема значително да ја промени својата стратегија или приоритетите на политиката. Прашањата како што се миграцијата, климатските промени и војната во Украина се очекува да останат истакнати, давајќи ѝ на партијата доволно можности да ги критикува политиките на ЕУ и да се позиционира како бранител на австриските интереси. На ниво на ЕУ, внимателно ќе се следи улогата на *FPÖ* во новоформираната група Патриоти за Европа (*PfE*), заедно со унгарскиот Фидес и чешката *ANO*. Одлуката на партијата да ја напушти групата „Идентитет и демократија“ (ИД) и нејзиниот неуспех да ја внесе АфД во *PfE* ја истакнуваат комплексноста на популистичките сојузи, особено за спорните прашања како што е војната Русија–Украина.

На крајот, примарниот фокус на *FPÖ* останува домашен, при што неговите активности на ниво на ЕУ служат како платформа за зајакнување на нејзината националистичка агенда и изборна поддршка дома. Сè додека партијата продолжува да има корист од своето популистичко и радикално десничарско позиционирање, веројатно ќе ја задржи својата влијателна улога во австриската политика, обликувајќи го политичкиот дискурс на земјата и предизвикувајќи го статус квото и на национално и во рамките на Европската Унија.

Германија и политиката на исклучување

Сојузните избори во Германија во 2017 година донесоа шок врз воспоставениот политички поредок, првенствено поради невидениот изборен успех на Алтернатива за Германија (АфД). Додека Христијанско–демократската унија (ЦДУ) на Ангела Меркел и нејзината баварска сестринска партија, Христијанско–социјалната унија (ЦСУ), ја задржаа својата позиција како најголема партиска групација во Бундестагот, извонредниот удел на АфД од 12,6 отсто од гласовите ги уништи децениските политички норми. Ова беше првпат од раните 50–ти години на 20 век една политичка партија ефективно да создаде остварлив политички простор десно од ЦДУ/ЦСУ, на крајот обезбедувајќи ја својата позиција како трета по големина партија во Бундестагот (Deutscher Bundestag, 2017).

Нарушувачкиот потенцијал на АфД, широко признат од нејзиното основање кон крајот на 2012 година, премина од теоретска грижа во конкретна реалност на изборите во 2017 година. Резултатите го истакнаа поширокиот, долгорочен тренд на опаѓање на изборната поддршка за традиционалните партии „фатени за сите“, ЦДУ/ЦСУ и Социјалдемократската партија на Германија (СПД). Уделот од 33 % од гласовите на ЦДУ/ЦСУ, иако е доволно за да се обезбеди улогата на форматор во коалициските преговори, претставуваше значителна ерозија на поддршката и сигнализираше слабеење на „меркелизмот“. СПД, во меѓувреме, го претрпе својот најлош резултат на федералните избори во историјата на Сојузна Република, собирајќи нешто повеќе од 20 отсто од гласовите. Додека етаблираните помали партии – про–бизнис Слободните демократи (ФДП), Левицата и Зелените – успеаја да одржат респектабилно присуство, неочекуваното трето место на АфД беше она што суштински ја промени динамиката на формирање влада (Leruth et al., 2017).

Значајната изборна сила на АфД внесе нов слој на сложеност во процесот на градење коалиција. Неговите 94 места во проширениот Бундестаг со 709 места направија значително потешко за другите помали партии да ја преземат традиционалната улога на „креаторот на кралот“. Статусот на АфД како неприфатлив коалициски партнер и за ЦДУ/ЦСУ и за СПД ефективно го намали опсегот на остварливи коалициски опции. Ова ограничување доведе до неуспешен обид за формирање на таканаречена „Јамајка коалиција“ со ФДП и Зелените. На крајот, единствениот остварлив исход беше враќањето во познатата Голема коалиција, која автоматски ја позиционираше АфД како главна опозициска партија. Овој развој на настаните претставуваше голем немир настан, не само за секојдневната парламентарна работа на Бундестагот, туку и за долгогодишната перцепција за Сојузна Република како бастион на стабилноста и центрипеталните политички сили (Rinke, 2017) – дополнително претставуваше не само системски шок, туку и потенцијален критичен момент во развојот на германскиот партиски систем и тековното оспорување на интеграцијата во ЕУ во Германија (Lees, 2018).

Историската политичка стабилност на Германија честопати се припишува на она што Гордон Смит (1986) го нарече нејзината „ефикасна тајна“, конфигурација на структури, норми и партиска идеологија што поттикнува „политика на централност“ и институционална стабилност. Оваа „тајна“ беше поткрепена со неколку клучни институционални карактеристики, вклучувајќи го германскиот пропорционален изборен систем со мешани членови и изборната пречка од 5 отсто, дизајнирана да промовира коалициска влада, да го ограничи бројот на ефективни партии и да ги исклучи страничните партии од екстремната десница или левица. Концептот на *Parteienstaat*, кој на етаблираните политички партии им дава свој интерес за одржување на државниот легитимитет, дополнително го обесхрабри видот на популистичкото „антисистемско“ чувство што ја измачуваше Вајмарската Република. Сепак, појавата на АфД ги предизвика овие длабоко вкоренети норми и структури.

Силниот проевропеизам на Германија, поттикнат од децениската концентрација на партискиот систем и значајното „вклопување“ меѓу германските и институциите на ЕУ, историски ја ублажи видливоста на партискиот евроскептицизам. Како и да е, подемот на АфД ја извади оваа претходно „темна материја“ на евроскептицизмот на виделина, ефикасно поткопувајќи ја аналитичката разлика помеѓу евроскептицизмот и популизмот. АфД, основана од германските конзервативци незадоволни од центристичката политика на Ангела Меркел, доби на интензитет со мобилизирање широко распространет немир за европскиот проект, особено за природата и составот на еврозоната и улогата на Германија како нејзино политичко сидро и финансиски гарант. Кумулативното влијание на трите големи кризи – економска и финансиска, мигрантска и Брежит – дополнително го поттикна подемот на АфД (Beyer & Fleischhauer, 2016).

Раните слогани на кампањата на АфД рефлектираа сложен спој на популистички и националистички чувства, апелирајќи до чувството за „народот“ наспроти перципираните елити. Идеолошкиот профил на партијата претрпе значајна еволуција, преминувајќи од „функционален еквивалент“ на десничарска популистичка партија во поортодоксна и радикална верзија. Евроскептицизмот на АфД се префрли од „мека“ форма на порадикален и бескомпромисен став, поттикнат од внатрешните промени во раководството и зголемениот акцент на десничарските популистички теми. Политичката стратегија на АфД вклучуваше распоредување два клучни „лостови“: наративен лост, преку кој нарушувачките предлози се шверцуваа во главниот политички дискурс, и процедурален лост, кој ги оспорува воспоставените политички институции и норми. Наративниот лост првично се фокусираше на критикување на еврозоната како проект управуван од елитата, додека процедуралната рачка се обидувааше да ги поткопа традиционалните механизми на германската политика. Позициите на политиката на АфД, првично одразувајќи ги ордо–либералните и општествените пазарни елементи, постепено се префрлија кон поагресивен и бескомпромисен став за имиграцијата, културните прашања и националниот идентитет (Lees, 2018).

Неодамнешните покраински избори во Тирингија и Саксонија дополнително ставија акцент на зголемената ефикасност на надворешнополитичкото позиционирање на германските популистички партии, особено АфД и новоформираната алијанса Сахра Вагенкнехт (BSW). Овие партии постигнаа значителен изборен успех со залагање за крај на воената поддршка за Украина, приближување со Русија и противење на стационирањето на американски системи за оружје со долг дострел во Германија. Оваа „анти–естаблишмент“ надворешна политика силно одекна кај гласачите, особено во источна Германија, каде што скептицизмот кон САД и НАТО е поизразен (Merher & Puglierin, 2024).

Во анкетата на јавното мислење од 2023 година (Kinkartz, 2023), доказите укажуваат на забележителна политичка промена во Германија, обележана со невидените изборни успеси на АфД, партија со фракции класифицирани како десничарски екстремисти. АфД постигна значајни победи на локалните избори во источна Германија, обезбедувајќи позиции за окружен администратор и градоначалник за прв пат. Неодамнешните анкети покажаа дека АфД води со 34 отсто поддршка во источната покраина Тирингија, значително пред другите политички партии.

На федерално ниво, АфД продолжи да добива на сила. Според истражување на јавното мислење за Инфратест димап, спроведено од 3 до 5 јули со примерок од 1.305 германски граѓани со право на глас, АфД собра 20 отсто поддршка на национално ниво. Ова ја позиционираше партијата како втора најсилна политичка сила во Германија, зад само централно–десничарскиот сојуз на Христијанско–демократската унија и Христијанско–социјалната унија (ЦДУ/ЦСУ), кои забележаа пад на поддршката од 1 % од јуни, и изнесува 28 %.

Спротивно на тоа, владината коалиција, составена од централно–левичарските социјалдемократи (СПД), неолибералните Слободни демократи (ФДП) и екологистите Зелените, се бореше да обезбеди мнозинска поддршка. СПД остана на 18 %, ФДП на 7 %, а Зелените паднаа за уште еден процентен поен на 14 %, нивно најниско ниво во последните пет години. Социјалистичката лева партија, која историски ги мобилизираше антивладините чувства во источна Германија, ќе паднеше под прагот од 5 отсто потребен за претставување во Бундестагот. Јавното стравување кон АфД и нејзините политики се намали со текот на времето. Додека 69 % од испитаниците сè уште веруваат дека АфД има премногу десничарски екстремисти, оваа бројка се намали од 85 % шест години порано. Дополнително, поддршката за рестриктивните имиграциски политики на АфД се зголемуваше. Подемот на партијата може да се следи наназад од бегалската криза 2015 – 2016 година, за време на која стотици илјади бегалци, пред сè од Сирија, влегоа во Германија. Овој период го катализираше расистичкото и ксенофобично протестно движење, особено во источна Германија, што ја зајакна популарноста на АфД. Во 2017 година, приближно една третина од гласачите го поддржаа ставот на АфД за ограничување на имиграцијата; оваа бројка оттогаш се искачи на 42 %.

Во времето на анкетата, 55 % од испитаниците ги ценеа јасните позиции на АфД за различни прашања, а 53 % веруваа дека партијата подобро ги разбира грижите за јавната безбедност во споредба со другите партии, при што само ЦДУ/ЦСУ постигнаа повисоки резултати во безбедносната политика. Значителен дел од поддржувачите на АфД посочија дека нивниот глас е поттикнат повеќе од незадоволството од другите партии отколку од усогласувањето со екстремно десничарската идеологија на АфД. Сепак, 77 отсто од поддржувачите на АфД изјавија дека позициите на партијата се „блиски“ или „многу блиски“ до нивните сопствени ставови.

Додека сите големи германски партии досега отфрлаа каква било соработка со АфД, а 43 % од гласачите го поддржаа овој став, имаше растечки чувства во корист на понијансиран пристап кон соработката од случај до случај. Подемот на АфД во голема мера се припишува на широко распространето незадоволство од федералната влада, при што само околу 25 % од испитаниците изразиле задоволство од нејзината работа. Дури и меѓу поддржувачите на СПД и на Зелените, рејтингот на владата се движеше околу 50 %, додека поддржувачите на ФДП беа уште покритични.

Анкетата за инфратест дима откри распространето чувство на несигурност кај Германците. Иако националното расположение беше подобро од претходната есен, 77 % од испитаниците изразија загриженост за целокупната ситуација во земјата. Инфлацијата, климатските промени и имиграцијата беа главните грижи, при што само 16 % ја наведоа војната во Украина, 15 % загриженоста за подемот на АфД и 11 % загриженоста за состојбата на германската економија.

На 25 ноември 2023 година (Bensmann et al., 2024), се одржа таен состанок во „Ландхаус Адлон“, хотел во село во близина на Потсдам, Германија. Настанот, организиран од поединци со врски со екстремно десничарски кругови, обедини разновидна група учесници, вклучително и членови на АфД), претставници на Идентитарното движење и поединци поврзани со националистичките студентски братства (*Burschenschaften*). Меѓу присутните имаше професионалци од средната класа, како што се лекари, адвокати, политичари и претприемачи, како и двајца членови на Христијанско–демократската унија (ЦДУ) поврзани со партиската конзервативна „Сојуз на вредности“ (*WerteUnion*). Самиот хотел е поврзан со десничарски мрежи, како што е наведено во неодамнешниот истражен извештај на *Die Zeit*.

Состанокот беше организиран од две клучни фигури: Гернот Мориг, пензиониран стоматолог од Дизелдорф, со долга историја на вклученост во активности на крајната десница и Ханс Кристијан Лимер, истакнат инвеститор во угостителската индустрија и поранешен акционер во германскиот синцир пекари *BackWerk*. Додека Лимер не присуствуваше на настанот, неговата финансиска поддршка и организациска поддршка беа клучни за олеснување на собирот. Настанот требаше да остане тајна, а комуникацијата помеѓу организаторите и учесниците се водеше исклучиво преку писма. Меѓутоа, копии од овие писма протекоа до истражувачката

новинарска организација *CORRECTIV*, која, во соработка со Гринпис, ја документирала постапката преку тајно известување и фотографски докази.

Примарниот фокус на состанокот беше презентација и дискусија за „мастерплан“ за присилна депортација на поединци од Германија врз основа на расни и културни критериуми, концепт наречен „повторна миграција“. Овој план, воведен од Мартин Селнер, водечка фигура во европското екстремно десничарско движење Идентитаризам, ја претстави стратегијата за протерување на три целни групи: баратели на азил, не-Германци со права на престој и „неасимилирани“ германски граѓани. Предлогот на Селнер, кој експлицитно таргетираше поединци врз основа на нивната етничка припадност, културно потекло или перципиран недостаток на интеграција, претставуваше директен предизвик за принципите на еднаквост и државјанство содржани во германскиот устав.

Дискусиите на состанокот открија заедничко идеолошко усогласување помеѓу екстремно десничарските активисти и претставниците на АфД. Герит Хју, член на парламентот на АфД, отворено го призна нејзиното долгогодишно застапување за политики за ремиграција, додека Улрих Зигмунд, лидер на парламентарната група на АфД за Саксонија–Анхалт, ја нагласи потребата од финансиска поддршка за унапредување на овие цели. На состанокот, исто така, беше истакната улогата на богатите симпатизери, при што учесниците беа охрабрани да дадат значителни донации за финансирање иницијативи на екстремната десница. Овие средства беа наменети за поддршка на низа активности, вклучително и пропагандни кампањи, универзитетски проекти и формирање десничарска инфлуенсер агенција чија цел беше нормализирање на екстремно десничарските идеологии кај помладата публика.

Настанот ги истакна продлабочените врски меѓу АфД и екстремно десничарските екстремистички групи. Роланд Хартвиг, висок функционер на АфД и личен помошник на партиската лидерка Алис Вајдел, одигра значајна улога во дискусиите, сигнализирајќи го премолченото одобрување на партијата на стратегиите наведени на состанокот. Вклучувањето на Хартвиг, заедно со учеството на други претставници на АфД, сугерираше на растечка конвергенција помеѓу политичката агенда на партијата и идеолошките цели на екстремно десничарските движења.

Состанокот, исто така, откри до кој степен екстремно десничарските актери се обидуваат да ја легитимизираат својата агенда преку правни и институционални средства. Улрих Восжерау, адвокат и поранешен член на Фондацијата Дезидериус Еразмус, поврзана со АфД, предложи мерки за поткопување на легитимноста на изборите, особено со таргетирање на гласачите со имигрантско потекло. Дополнително, Гернот Мориг се залагаше за создавање експертски комитет за да се усоврши планот за ремиграција, сугерирајќи дека присилното раселување на поединци може да се обликува како легална миграциска политика.

Откритијата од состанокот во Потсдам имаат значителни импликации за тековната дебата за улогата на АфД во германската политика. Со партиските анкети над 30 отсто во неколку источни држави, вклучително Саксонија и Тирингија, состанокот го истакна потенцијалот на екстремно десничарските идеологии да влијаат на мејнстрим политичкиот дискурс. Во исто време, вклучувањето на АфД во таквите дискусии ги интензивираше повиците партијата да се класифицира како закана за демократијата. Федералната канцеларија за заштита на Уставот (*Bundesverfassungsschutz*) веќе назначи неколку ограноци на АфД како десничарски екстремистички групи, а неодамнешните напори за забрана на партијата добија на интензитет, со над 400.000 потписи собрани за поддршка на петицијата за таа цел.

На германските сојузни избори одржани на 23 февруари 2025 година, АфД постигна значаен изборен пробив, обезбедувајќи 20,8 отсто од гласовите на национално ниво. Овој резултат ја позиционираше партијата како втора по големина политичка сила во Германија, зад само централно–десничарскиот сојуз на ЦДУ/ЦСУ. Во споредба со перформансите на сојузните избори во 2021 година, АфД доби 10,4 процентни поени, што означува значително зголемување на нејзиниот удел во гласовите.

Поддршката на партијата беше особено силна во источните покраини, каде што освои речиси една третина од гласовите во секој регион. Нејзиното најниско учество на исток беше 32,5 % во Бранденбург, додека највисокото беше 38,5 % во Тирингија. АфД, исто така, доминираше во резултатите на ниво на изборна единица во поранешна Источна Германија, освојувајќи ги сите места освен трите – конкретно, Потсдам, Ерфурт и едно од двете места во Лајпциг. Во западните покраини, АфД тесно ја надмина Социјалдемократската партија (СПД) и го освои второто место, со разлика од помалку од 0,5 отсто од гласовите. Партијата постигна забележителен успех во две југозападни покраини, Сар и Рајнланд–Пфалц, каде што собра 21,6 % и 20,1 % од гласовите, соодветно.

За популистите, политиката е слична на војување, каде што крајната цел е уништување на непријателот. Овој менталитет беше јасно илустриран од Хоке во неговиот говор во 2017 година пред Младата алтернатива во Дрезден, каде што повика на „целосна победа на АфД“ (Havertz, 2021). Овој поим за „целосна победа“ повлекува негирање на каква било легитимност на политичките противници и нивните цели, особено насочени кон избраните претставници на главните партии. Овие претставници се оцрнуваат како корумпирани и неспособни, а демократските процеси што ги доведоа на власт се на сличен начин дискредитирани – ова непријателство налик може да ескалира до суспензија на правата, слично на мерките преземени за време на војната, особено кога популистите ќе ја достигнат власта и ќе ја искористат за да ги поткопаат демократските институции и контролите и рамнотежата. Ваквите акции често вклучуваат ограничување на слободата на печатот и задушување на опозицијата, траекторија што се очекува да ја следи АфД доколку добие владина моќ (de Jonge & Frankenberger, 2025).

Непријателството на АфД кон воспоставените германски политички партии го надминува типичното политичко ривалство. Партијата ги гледа овие партии како непријатели што треба да се искорени, усогласувајќи се со концептот на Карл Шмит за политичкото, кој прави разлика помеѓу „пријател“ и „непријател“, тврдејќи дека „не можеме повеќе да останеме без работа и да ги набљудуваме прекршувањата на правдата и владеењето на правото, уништувањето на конституционална состојба и неодговорни политички дејствија кои се судираат со здрави економски принципи (Alternative für Deutschland, 2017).“

Популистите како АфД имаат длабоки резерви за посредните институции, доведувајќи ја во прашање легитимноста на главните партии и нивната улога во демократското претставување. Тие тврдат дека овие партии ја искривуваат „волјата на народот“, наместо тоа, служејќи ѝ на елитата. Програмата на АфД од 2017 година ја обвинува „малата, моќна елита“ во овие партии за погрешно насочување на германското општество со децении, давајќи им приоритет на нивната моќ и материјална благосостојба пред народниот суверенитет (Alternative für Deutschland, 2017). Гауланд дополнително го елаборираше ова спротивставувајќи се на „новата урбана елита“ или „глобалистичката класа“ за која тврди дека е исклучена од борбите на обичните луѓе. Оваа елита, според Гауланд, живее во „софистицирано паралелно општество“, чувствувајќи се како „граѓани на светот“, додека ја занемарува економската средна класа и обичните луѓе кои ја ценат својата татковина и се негативно погодени од имиграцијата (Havertz, 2021).

Реториката на АфД често ја доведува во прашање легитимноста на избраната влада, при што Гауланд ја споредува канцеларката Меркел со „канцелар–диктатор“. Таквите обвинувања имаат за цел да ја оправдаат потребата за „промена на системот“, за која АфД тврди дека таа сама може да ја води. Хоке замислува оваа промена да се изврши со „германска апсолутност“, изјава што многумина ја толкуваат како закана за перципираните непријатели на АфД (Havertz, 2021). Партијата се позиционира како претставник на „простиот, вистински народ“ или „тивкото мнозинство“, обвинувајќи ја елитата за занемарување и предавство на народот, дури и сугерирајќи „етничко чистење“ со цел да го замени германскиот народ со мултиетнички ентитет. Овој етнички национализам, или волк национализам, во комбинација со етноплурализам, го формира јадрото на радикалниот десничарски популизам на АфД. Идеологијата на партијата е потопена во нативизам, мешајќи го национализмот со ксенофобијата, често манифестирајќи се во ксенофобични забелешки поткрепени со етноплурализам (Alternative für Deutschland, 2017).

Концепцијата на АфД за „народот“ е вкоренета во етничкиот национализам, нагласувајќи го колективниот идентитет заснован на етничката припадност. Оваа визија се усогласува со нацистичката цел за создавање „народна заедница“, иако со поголем фокус на културата наместо на расата. АфД се залага за исклучување на оние за кои се смета дека не се способни да се асимилираат во германскиот „водечки принцип“, отфрлајќи го мултикултурализмот како закана за општествениот мир и националниот идентитет, предупредувајќи на „културен колапс“ поради

трансформацијата на националната држава во мултикултурно општество, оркестрирано од „трансатлантската елита“ која има за цел да ги денационализира европските народи. Имиграцијата е поистоветена со исламизацијата на Германија, залагајќи се за намалување на муслиманското население и воспоставување „монопол за населување“ за етничките Германци. Овој став го комбинира етничкиот национализам со етноплурализмот и исламофобијата, повторувајќи ги историските поими за „животен простор“ (*Lebensraum*) од нацистичката ера (Alternative für Deutschland, 2017).

Авторитаризмот е централна идеолошка карактеристика на радикалниот десничарски популизам, често преплетена со нативизмот за да формира кохезивен светоглед. Додека нативизмот се фокусира на конструирање идентитет преку нација, култура, етничка припадност, раса или религија, авторитаризмот нагласува силно лидерство, моќна држава, строги граници и политики за ред и закон. Овие две идеолошки класи се меѓусебно поврзани, бидејќи авторитарните мерки се сметаат за суштински за спроведување на општественото затворање што го бара нативизмот, ефективно одвојувајќи ги „инсајдерите“ од „надворците“. Радикалните десни популисти, особено, се потпираат на способноста на државата да поседува моќ и принуда за да ги постигне овие цели, дури и во рамките на либералните демократии. Модерната либерално–демократска држава не е само контрасила на популизмот, туку може да послужи и како алатка за популистички стратегии, овозможувајќи дискриминаторски третман на послабите групи во општеството. Оваа динамика беше очигледна во случаите како САД за време на првиот мандат на Трамп, каде што имигрантите без документи беа строго третираны, и во Унгарија, каде владата на Орбан спроведе драконски мерки против бегалците. Ваквите акции ја истакнуваат идеолошката поврзаност помеѓу авторитарната политика и ксенофобијата, како што забележа Рут Водак (2015), која забележа дека многу поддржувачи на десничарските популистички партии се привлечени од авторитаризам и непријателство кон странците (Havertz, 2021).

Мад (2007) го инкорпорира авторитаризмот во неговата дефиниција за радикалниот десен популизам, не како карактеристика на недемократските режими, туку како особина на личноста, обележана со особини, како што се: конвенционализам, авторитарно потчинување, авторитарна агресија, стереотипност и проективност. Овие особини ги прават поединците приемливи на антидемократската пропаганда и предиспонирани да поддржуваат авторитарни политики. Во контекст на радикалниот десничарски популизам, ова се манифестира како барање за силно лидерство и казни мерки против оние кои се сметаат за закани за општествениот поредок.

АфД го прикажува овој авторитаризам и во својата политика и во реторика. Програмата на партијата за 2017 година ја нагласува внатрешната безбедност како нејзин главен приоритет, залагајќи се за зајакнати полициски сили, построги мерки на кривичната правда и олабавување на законите за заштита на податоците за да се олесни надзорот. АфД ја прикажува Германија како нација во опаѓање, каде што криминалот е неконтролиран, а државата не успева да ги

заштити своите граѓани. Овој наратив, сепак, е во спротивност со официјалната статистика за криминалот, која покажува општа ниска стапката на криминал, исклучувајќи ги прекршоците поврзани со бегалската криза 2015 – 2016 година (Statista, 2025). Предлозите на АфД, како што се намалување на возраста за кривична одговорност и депортирање странци осомничени за организиран криминал, одразуваат длабоко вкоренет авторитаризам кој ѝ дава приоритет на државната моќ пред индивидуалните права (Alternative für Deutschland, 2017).

Изјавите на претставниците на АфД дополнително ги нагласуваат авторитарните тенденции на партијата. Хоке, на пример, повика на „голем проект за ремиграција“ за протерување на мигрантите за кои се смета дека не се способни да се асимилираат во германската култура, залагајќи се за „добро расположена суровост“ при неговото спроведување. Неговата реторика е потопена во културен песимизам, жалејќи се за распаѓањето на традиционалните идентитети и општествените структури, што тој ги припишува на модерноста. Визијата на Хоке за реконструирана држава, предводена од нова политичка елита со задача да ги идентификува и неутрализира непријателите на „народот“, поврзаноста со елитистичкиот десничарски екстремизам е донекаде парадоксална за една популистичка партија, бидејќи популизмот е инхерентно антиелитистички. Сепак, застапувањето на Хоке за нова елита го сугерира основниот елитизам во АфД, покренувајќи прашања за вистинската идеолошка усогласеност на партијата (Havertz, 2021).

Постојат значителни докази дека АфД е радикално десничарска популистичка партија, како што покажаа нејзините официјални документи и изјави од нејзините претставници. Партијата постојано ја нагласува својата посветеност кон „народот“ и противењето на „елитата“, која ја прикажува како корумпирана и самослужбена. АфД ги обвинува главните партии за формирање „политичка класа“ или „олигархија“ која го предала народот со усогласување со наднационалните институции и транснационалните корпорации. Партијата се позиционира како единствен легитимен претставник на волјата на народот, тврдејќи дека ќе го врати неговиот суверенитет во националното одлучување.

Идеологијата на АфД, исто така, ги инкорпорира нативизмот и авторитаризмот, клучни елементи на радикалниот десничарски популизам. Неговиот нативизам ги комбинира волшебниот национализам и етноплурализмот, создавајќи идентитарни внатре–групи и надвор–групи засновани на етнокултурни разлики. Оваа рамка го оправдува вклучувањето или исклучувањето на одредени групи од општеството. Авторитаризмот е очигледен во поддршката на АфД за државната принуда против малцинствата и оние кои се сметаат за поткопување на општествените конвенции, како и во распространетоста на авторитарните особини на личноста меѓу нејзините поддржувачи.

Како партија се оддалечи од традиционалниот расизам, кој поставува расна супериорност, и наместо тоа го усвои етноплурализмот, форма на диференцијалистички расизам што го

нагласува правото на сите култури да останат различни. Оваа идеологија го отфрла мултикултурализмот, сметајќи дека мешањето на културата е деструктивно. АфД ја прикажува германската култура и идентитет како под закана од имигрантите, особено од муслиманите. Програмата на партијата експлицитно вели дека „Исламот не припаѓа на Германија“, што ја прави исламофобијата официјална позиција. Муслиманите се прикажани како културно некомпатибилни со германската „култура на водечки“, наратив кој вклучува процеси на етнизација, хомогенизација и есенцијализирање. Оваа исламофобија е длабоко испреплетена со волшебниот национализам и етноплурализам на АфД.

Модерната исламофобија, како што ја пропагира АфД, се фокусира на одбрана на либералната Европа од наводната исламизација на Западот. Популарната теорија на заговор меѓу радикалната десница, и во Германија и низ Европа, тврди дека муслиманите се дел од шемата за замена на домородното население. Оваа теорија, популаризирана од Ками (2024) во „Големата замена“, тврди дека западните елити се соучесници во оваа „размена на население“ за да создадат работна сила што може повеќе да се експлоатира во глобализираната економија. АфД го поврзува овој наратив со своето застапување за поддршка на германските семејства и зголемување на наталитетот кај домородното население. Партијата, исто така, ги спојува дискурсите за родот, сексуалноста и сексуалното насилство со имиграцијата и исламот, прикажувајќи ги муслиманските мажи како сексуално агресивни, а исламот како угнетувачки кон жените.

Како неолиберализмот го отвори патот за популистички бунт

Карл Шмит, во „Земја и море“ (2025), тврди дека секоја организација на човечките работи е инхерентно поврзана со организацијата на просторот. Тој пишува, „секое уредување на човечките работи, исто така, се материјализира во уредување на просторот. Следствено, револуциите на човечките општества секогаш вклучуваат измени на нашите сфаќања за просторот“. Оваа идеја е дополнително развиена во „Номос на Земјата“ (2003), каде што тој нагласува дека секоја нова ера или епоха во соживотот на народите, заедно со појавата на нови структури на моќ, е изградена врз нови просторни поделби, огради и поредоци на земјата. Во двете дела, Шмит првенствено се осврнува на физичкиот, геополитички простор – промени како анексии, губење на крајбрежјето, распаѓање на нациите или создавање нови – трансформации кои често ги придружуваат или следат војни. Но, неговите сознанија се протегаат надвор од буквалното, допирајќи ги нефизичките и детериторијализираните форми на просторизација, како што е неолибералната ерозија на општественото ткиво.

Делата на Шмит имаат намера да потсетат дека просторот не е само претстава за моќ, туку и место на политичка имажинација. Како е организиран просторот и значењата поврзани со тие аранжмани го обликуваат јавното разбирање на идентитетот, особено во однос на другите. Овие просторни распореди може да вклучуваат географски промени од големи размери – како нација што го губи пристапот до морето во повоените преговори, брана што ја трансформира реката во езеро или соседството е поделено со автопат или сид. Но, тие вклучуваат и посуптилни ознаки, како што се разликите меѓу јавниот и приватниот простор, родовиот простор, расистичкиот простор и многу повеќе, како што се гледа во протестите од Литл Рок до паркот Гези, во битките за приватизација на јавните земјишта, гентрификацијата, па дури и борбата за родово неутрални тоалети.

Александар Сомек (Biebricher, 2018) извлекува уште еден критички увид од „Земја и море“ на Шмит – врската помеѓу просторните поредоци и есхатолошките визии. Сомек забележува дека Шмит ни помага да видиме како промените во просторниот ред влијаат на тоа како ја замислуваме подобрата иднина. Со други зборови, нашите визии за можните иднини се длабоко вкоренети во просторните поделби и координати на нашата сегашност. Овој увид е од клучно значење кога се разгледуваат импликациите од разбивањето на општеството и неговото заменување со проширена сфера на традиционалниот морал и пазарната логика. Како што општественото исчезнува од нашите идеи, јазик и доживеано искуство, исто така, исчезнува и од нашите визии за иднината, без разлика дали се утописки или дистописки. Авторитарните националистички иднини, технократските иднини, анархистичките иднини, транснационалните

космополитски иднини, па дури и фашистичките иднини, овие визии често нејасно зборуваат за „мноштвото“ или „заедничкото“ без да се осврнат на конкретната демократизација на силите што тие ги вклучуваат или на механизмите потребни за нивно управување.

Ниту еден од овие имагинарци сериозно не се справува со измислување можности за демократско владеење од дваесет и првиот век, поддржани од демократизацијата на општествената моќ. Ниту еден од нив не се занимава со местото на општествената моќ, иако таа продолжува да произведува доминација, раслојување, експлоатација, исклучување и понижување. Дополнително, никој од нив не го собира народот како општество да размислува и да управува колективно. Јазикот што се користи за да се опише оваа динамика е флексибилен – „социјалното“ и „општеството“ не се единствените термини што можат да ги доловат овие моќи и овој колективен собир. Но, нешто што ги приближува за градење на политичката еднаквост што ја бараат демократските аспирации е особено неопходно. Тоа е доказ за триумфот на неолибералното расудување дека, во последниве децении, граматиката на социјалното – вклучително и неговото значење за демократијата – во голема мера исчезна од левите (и не само од десницата) визии за иднината.

Во САД движењата како „Окупирај го Волстрит“ го вратија концептот на социјалното назад во јавниот дискурс. Во поново време, новите повторувања на социјализмот и иницијативите како Зелениот нов договор се обидоа да го вратат политичкото управување над социјалната благосостојба, широко замислено. Сепак, дури и во рамките на овие важни бунтови против нападот на неолиберализмот врз општеството и општественото, останува критичен јаз – односот помеѓу социјалното и демократското владеење останува нарушен и недоволно развиен. Без осврт на оваа врска, визии за иднината ризикуваат да останат нецелосни, со неуспешно разбирање за трансформативниот потенцијал на демократизацијата на општествената моќ и повторното замислување на колективниот живот.

Неолибералната визија беше изградена врз сонот за глобален поредок каде капиталот може слободно да тече, акумулирајќи се без пречки, додека нациите беа организирани околу традиционалниот морал и пазари. Во овој идеал, примарна улога на државата би била да го олесни овој проект, обезбедувајќи услови за просперитет на пазарите и истовремено заштитувајќи ги традиционалните морални вредности од навлегувањата на рационалистите, планерите и егалитаристите. Демократијата, во оваа рамка, не беше за народниот суверенитет, туку за обезбедување мирен трансфер на власта. Државјанството беше сведено на гласање, законодавството на создавање универзални правила, а судовите на арбитражни спорови. Демосот нема да владее, но ниту капиталот или неговите најмоќни актери. За неолибералите, и демократијата и плутократијата претставуваа закана за рационалната организација на државата, бидејќи и двете би ја инструментализирале државата за свои цели, слабеејќи ја нејзината способност да управува со економијата и да ја одржува конкуренцијата.

Прашањето сега е – што тргна наопаку? Неолибералната визија вети глобален поредок кој се карактеризира со слободен проток и акумулација на капитал, каде што нациите ќе се организираат околу традиционалните морални вредности и пазарни принципи, и каде што државите речиси целосно ќе се посветат на одржување на овој проект. Во неговото јадро, неолиберализмот се обиде да создаде свет во кој пазарите, водени од универзални правила и минимална државна интервенција, ќе процветаат, додека традиционалните морални рамки ќе бидат заштитени од навлегувањата на рационалистите, планерите, редистрибуционистите и другите застапници на егалитаризмот. Неолибералната држава, посветена на идеалите на слободата и на спроведувањето на универзалните правила, беше замислена како чувар и на пазарната ефикасност и на моралниот поредок.

Сепак, оваа визија почиваше на несигурна основа. Пазарите, како што се испоставува, не се ниту самостабилизирачки, ниту инхерентно конкурентни долгорочно. Неолибералната држава, дизајнирана да им служи на потребите на овие пазари, се најде сè повеќе ограничена од нивните барања и нејзината улога беше сведена на законодавство на универзални правила и заштита на моралниот поредок, а истовремено беше лишена од капацитетот да се справи со подлабоките социјални и економски нееднакости. Демократијата, во оваа рамка, беше редефинирана – повеќе не е израз на народниот суверенитет или средство за колективно самоопределување, туку механизам за обезбедување мирен трансфер на власта. Државјанството беше намалено на чинот на гласање, законодавството до создавањето универзални правила, а судовите на улогата на неутрални арбитри. Во овој презамислен поредок, демосот – народот – нема да владее, но ниту, најважно, нема да владее капиталот или неговите најмоќни актери (Hayek, 1978).

За неолибералите, опасностите од плутократијата беа исто толку значајни како оние од демократијата. И двата система, според нив, ризикуваа да ја инструментализираат државата за свои цели. Демократиите би можеле да подлегнат на притисоците на популизмот или редистрибуционистичките агенди, додека плутократиите би можеле да ја наведнуваат државата за да им служи на интересите на богатите и моќните. Во секое сценарио, способноста на државата ефективно да го води општеството би била ослабена, дури и кога нејзиниот дофат и пенетрација во секојдневниот живот се прошириле. Оваа двојна динамика – на намален државен капацитет заедно со растечкиот државен упад – според неолибералното гледиште, ќе го поткопа здравјето на економијата, ќе ја задуши конкуренцијата и ќе ја еродира слободата.

Правилно конституираната неолиберална држава би била дедемократизирана, одземена од суверенитет и зајакната во нејзиниот авторитет, додека граѓанството би било политички смилено. Како што економијата станува покомплексна, улогата на државата во обезбедувањето пазарни услови ќе бара технократска експертиза, што дополнително ќе го остави настрана демократското учество. Технократијата, исто така, би дејствувала како тампон против моќните пазарни актери кои сакаат да ја нарушат конкуренцијата. Оваа визија за авторитарен либерален

поредок, врзан со економски устав и воден од технократи, беше централна за неолибералниот проект. Строгата поделба на овластувањата на Хајек, ограничувањата на законодавниот дофат и поместувањето на државниот суверенитет според пазарните принципи беа насочени кон обезбедување на капитализмот од демократско мешање. Училиштето за јавен избор го засили ова со залагање за механизми како избалансирани буџетски амандмани и други „брави и завртки“ за да се изолира капитализмот од демократско оспорување (MacLean, 2017).

Целта беше да се неутрализираат корумпираните сили – моќните пазарни актери, егалитарците и масите – со монтирање на општеството, задушвање на демократијата и репрограмирање на државата. Но, како и со марксистичките револуции од минатиот век, работите тргнаа наопаку во, всушност, постоечкиот неолиберализам. Демократијата беше задушена и понижена, но исходот беше спротивен од она што неолибералите го планираа. Наместо да биде изолирана од економијата, државата сè повеќе се инструментализира со големиот капитал – земјоделството, нафтата, фармацевтските производи, финансиите и другите индустрии сега имаат значително влијание врз законодавството. Наместо политички смирено граѓанство, гледаме популации ранливи на демагошки национализам, кои го осудуваат губењето на државниот суверенитет и глобалното олеснување на акумулацијата на капиталот. Традиционалниот морал, далеку од наредување и дисциплинирање на населението, стана шуплив борбен крик, често инструментализиран за други цели. Резултатот е монструозен облик на политички живот, вкочанет меѓу моќните економски интереси и популистичката ревност, лишен од демократска или уставна одговорност и без граници што неолибералите сакаа да ги наметнат.

Зошто неолибералното „симнување на политиката од тронот“ тргна толку наопаку? Вилијам Калисон (2019) тврди дека оклузијата на политичкиот домен во неолибералната теорија и практика создаде фатална ранливост. Со неуспехот внимателно да го теоретизираат политичкото и демократското, неолибералите го оставија својот проект отворен за доминација на големите капитални интереси и неспособни да ги предвидат антидемократските бунтови што ќе се појават како одговор на неговите ефекти. Овој „политички дефицит“ не беше ограничен само на основачките неолиберални интелектуалци, туку се прошири и на економистите, креаторите на политиката и технократите кои го имплементираа неолиберализмот во 90-тите години на 20 век. Нивниот антиполитички, „пост-идеолошки“ став ги натера да ги отфрлаат политичките критичари и да ги презираат протестите, што дополнително го влошува проблемот.

Во својот неуспех соодветно да се справи со сложеноста на политичкиот живот, неолиберализмот иронично споделува критична мана со марксизмот. Двете идеологии, и покрај нивните сосема различни визии за општеството, страдаат од длабока недоволно теоретизирана политичката област. Двете ја отфрлаат идејата дека слободата може да биде значајно лоцирана во доменот на политиката, наместо да ја привилегира економијата како примарна локација на човековото ослободување. Двете го фетишизираат поимот на економија која работи независно

од политичкиот дискурс, како да може да постојат пазари или класни односи во вакуум, недопрени од неуредната реалност на моќта, културата и човечката агенција. Понатаму, и неолиберализмот и марксизмот ги мешаат своите критики на постојните политички структури со утопиското очекување дека овие структури на крајот ќе исчезнат без разлика дали по револуцијата, во случајот со марксизмот, или по триумфот на пазарот, во случајот на неолиберализмот. Оваа заедничка слепа точка – неуспехот да се сфати сериозно политиката – доведе до деформација на двата проекта од страна на самите сили што тие се обидоа да ги игнорираат или надминат.

Во случајот на неолиберализмот, овој надзор резултираше со држави во кои сè повеќе доминираат економските интереси, дури и кога тие се соочуваат со населението кое врие од бес, огорченост и чувство на обесправеност. Неолибералната визија, како што беше артикулирана од мислители како Хајек, замислуваше ограничена влада која ќе дејствува како неутрален арбитер, спроведувајќи универзални правила за да обезбеди непречено функционирање на пазарите. Сепак, во пракса, оваа визија го отстапи местото на искривената реалност каде што границите меѓу државата и пазарот се замаглени, и каде институциите на управување се преобликуваат за да им служат на интересите на капиталот.

Технократскиот поредок што го замислија ордолибералите – систем во кој експертите би ги воделе економијата и политиката со рационална, непристрасна прецизност – е заменет со политичка култура на логорување и краткорочен однос. Политичките партии, фатени меѓу барањата на богатите донатори и гневот на сè пополаризираното гласачко тело, се мачеа да артикулираат кохерентни визии за иднината. Наместо тоа, тие прибегнаа кон поединечни решенија, симболични гестови и негување поплаки за да ја задржат својата моќ. Ова не само што ја наруши довербата на јавноста во институциите, туку и го поткопа капацитетот на државата да се справи со итни социјални и економски предизвици. Неолибералниот сон за саморегулирачки пазар, воден од минимална држава, отстапи место на реалноста во која државата е и препроширена и недоволно моќна – неспособна ефективно да ја регулира економијата или да одговори на потребите на своите граѓани.

Паралелите со марксизмот се впечатливи. Исто како што неуспехот на марксизмот да даде отчет за опстојувањето на политичката моќ по револуцијата доведе до подем на авторитарни режими, неолиберализмот неуспехот да се пресмета со политичкото доведе до подем на систем кој не е ниту слободен ниту фер. Во двата случаја, одбивањето сериозно да се вклучи во прашањето како моќта функционира во општеството – и како може да се демократизира и да се бара одговорност – резултираше со резултати кои ги издаваат идеалите на нивните соодветни проекти. За марксизмот, ова значеше замена на една форма на доминација за друга; за неолиберализмот, тоа значеше зацврстување на економските елити и ерозија на демократските норми.

Лекцијата овде е јасна – секој проект што сака да го трансформира општеството мора сериозно да ја сфати политиката. Таа мора да признае дека економијата не е автономна сфера, туку е длабоко испреплетена со прашања за моќ, култура и управување. Таа, исто така, мора да признае дека слободата не може да се реализира само преку пазарот или укинување на класите, туку бара жив, инклузивен политички живот во кој ќе можат да учествуваат сите граѓани. Без таква пресметка, и неолиберализмот и марксизмот ќе продолжат да бидат прогонувани од силите што тие се обидоа да ги игнорираат, а ветувањето за поправедно и поправедно општество ќе остане недостапно.

Резултатот е длабоко антидемократска политичка култура. Демократијата не е само економизирана, туку и експлицитно демонизирана, лишена од заштита од нејзините најлоши тенденции. Одозгора ѝ се спротивставуваат Силиконската долина и финансиските елити, а одоздола авторитарците и белите националисти. Политичката моќ, иако не исчезнува, е сè повеќе неприцврстена од информирано размислување, компромиси и одговорност. Реалполитиката доминира, со сурово маневрирање, склучување договори и рамнодушност кон фактите што дополнително го дискредитираат политичкото и го дезориентираат населението за значењето на демократијата. Потиснувањето на гласачите, одземањето на судовите и одземањето на законодавната власт станаа нормализирани, обезбедувајќи форма на плутократски авторитарен либерализам. Како што демократијата се олабавува од стандардите на вистинитост, разумност и отчетност, таа станува сè повеќе дискредитирана. Во комбинација со опаѓањето на животниот стандард на глобалниот север и егзистенцијално загрозената иднина, популистичкиот бес против демократијата е неизбежен – но можеби е најмалата опасност на хоризонтот.

Неолибералниот проект, во неговиот неуспех да се пресмета со политичкото, создаде свет во кој државата е и препроширена и поткопана, каде демократијата е издлабена и каде што општественото ткиво е излитено. Предизвикот сега е да се замисли начин напред кој повторно ќе се вклучи во политичкото, ќе ја потврди важноста на општественото и ќе ја врати демократијата од силите кои се обидоа да ја уништат. Ова ќе бара не само критика на неолиберализмот, туку и обновена посветеност на принципите на еднаквост, солидарност и колективно самоуправање што неолиберализмот се обиде да ги избрише (Broockman, 2018).

Политизирањето на правата како средство за унапредување на конзервативниот христијански морал во јавната сфера фундаментално ја промени природата и на моралот и на владеењето. Наместо органски да излезе од традицијата, како што замисли Хајек, моралот стана расцепкан од своите корени, лишен од спонтаните, еволутивни квалитети кои некогаш му даваа авторитет. Наместо да биде збир на еволуирани, премолчено прифатени кодекси на однесување до кои луѓето доброволно се придржуваат, моралот е вооружен, политизиран и договорен. Оваа трансформација не само што го менува значењето на моралот, туку и го прави ранлив на самото

ниihilистичко влошување кое неолиберализмот навидум сака да го избегне. Моралот, некогаш стабилизирачка сила, сега служи како алатка за исклучување, хиерархија и зајакнување на антидемократските вредности.

Неолибералната економска приватизација долго време беше препознаена како закана за демократијата, поттикнувајќи ја нееднаквоста, плутократијата и ерозијата на заедничките работи. Но, приватизацијата на моралот – постигната преку фамилијализирање и христијанизација на јавниот живот – претставува паралелна закана. Оваа форма на приватизација, опфатена во озлогласената декларација на Тачер дека „не постои такво нешто како општество, само поединци и нивните семејства“, води поинаков вид на војна за демократските принципи. Тој ги легитимира исклученоста, патријархализмот, непотизмот и религиозниот традиционализам, поткопувајќи ја инклузијата, автономијата, еднаквите права и секуларизмот. Додека економската и моралната приватизација функционираат под неолибералното знаме на проширување на слободата, таа е особено подмолна во обликувањето на психичкото и политичкото формирање на либералната авторитарна култура. Вредностите на хиерархија, исклученост, хомогеност, вера, лојалност и авторитет, некогаш ограничени на приватната сфера, сега проникнуваат во јавната култура, поместувајќи ги демократските идеали. Оваа двојна приватизација се протега на самите нации, кои се повеќе се замислуваат како конкурентен бизнис и како опколено домаќинство. Десничарскиот национализам осцилира помеѓу овие две метафори, како што се гледа во реториката на Трамп за „лоши договори“ и неговото ветување од 2016 дека ќе изгради граничен ѕид со „голема голема убава врата“ за легалните учесници. Слично на тоа, кампањата на Марин ле Пен „Франција за Французите“ ја оформи нацијата како приватен дом, а имигрантите беа оценети како натрапници. Оваа фамилијализирање на нацијата ги легитимира нелибералните политики и кон надворешните и кон внатрешните неистомисленици, поттикнувајќи безбедна држава која расте во тандем со приватизацијата. Сидовите, портите и границите стануваат симболи на нација замислена како приватен, хомоген и хиерархиски простор, наместо како јавен, плуралистички и демократски простор (Biebricher, 2018).

Интеракцијата на пазарите и моралот во реално постоечкиот неолиберализам остро се разликува од визијата на Хајек. Наместо државите изолирани од моќни интереси и фокусирани на промовирање на конкуренцијата, гледаме држави во кои доминираат финансиите и индустријата, кои донесуваат закони што им служат на нивните агенди. Традиционалните вредности, далеку од спонтано уредување на општествениот живот, се политизирани, комерцијализирани и лишени од нивната интегративна функција. Тие повеќе не се органски, норми кои се развиваат, туку борбени кривини против секуларизмот, егалитаризмот и различноста. Како бецови што ги носат лидерите кои рутински ги прекршуваат,

традиционалните вредности се сведени на бренд, нивната нихилистичка аблација е речиси завршена.

Ова уништување на традицијата има длабоки импликации. Политизирани како „слободи“, традиционалните вредности ја губат својата неприсилна, интегративна улога и стануваат алатки за напад на еднаквоста и плурализмот. Спонтаниот поредок што го славеше Хајек е заменет со борбен дискурс заснован на права, кој ги поткопува социјалните врски и поттикнува поделеност. Оваа промена одразува поширока деформација на хајековата влада, бидејќи политичките и општествените сили што неолиберализмот се обиде да ги победи, наместо тоа, ја преобликуваа. Визијата на Хајек за транзиција од социјалдемократија во неолиберализам се потпираше на политичкиот авторитаризам, кој никогаш не можеше да ги обнови органските, спонтани традиции што тој ги ценеше. Како што потсетуваат Вебер и Достоевски, инструментализацијата на традицијата и верата неминовно ја уништува нивната суштина, претворајќи ги во алатки на принуда и насилство.

Дополнителен пресврт во современите мобилизации на традиционалниот морал е нивното заплеткување со реактивните енергии на поплаките на белите мажи. Додека космополитските елити се залагаат за феминизмот, секуларизмот и различноста, оштетените популации рикаат против абортусот, истополовите бракови, исламот и „нападите врз белците“. Ова не е традиција, туку реакција против светот кој се смета за непријателски кон нивниот идентитет и начин на живот. Традиционалните вредности, во овој контекст, стануваат средство за незадоволство, возврат на оние кои се обвинети за нивното раселување и загуба.

Визијата на Хајек за традицијата како „ред без команди“ не ги објаснува хиерархиите и исклучувањата вградени во традиционалните општествени структури. „Традиционалното“ семејство, на пример, обезбедува машка надмоќ, хетеронормативност и етничко–расна лојалност. Во САД, јужната традиција ги носи наследствата на ропството и Џим Кроу, додека традициите на малите градови често се вртат околу етничката и верската хомогеност. Кога кампањите за традиционални вредности се поттикнати од чувството на загрозеност, овие карактеристики стануваат политизирани, поврзувајќи се со верност кон нацијата и цивилизацијата. Ова е видно во реториката на екстремно десничарските групи како „Гордите момчиња“ и „Идентитет Европа“, кои ги мобилизираат христијанските семејни вредности и белиот врховизам во нивната војна против „белиот геноцид“ (MacLean, 2017).

Расклопувањето на традицијата од нејзините органски корени и нејзината политизација како оружје против демократијата го ослободија нихилизмот од кој традицијата требаше да се заштити. Визијата на Хајек за слободата ограничена од традицијата го отстапи местото на хаотичната, борбена слобода што ги поткопува општествените врски и значења. Фигури како Мило Јанопулос, со нивните блескави, нихилистички напади врз прогресивните причини, ја

прикажуваат оваа деформација. Нивната непочитувана, неодговорна слобода одразува сурова волја за моќ, неповрзана од каква било стабилизирачка традиција.

Ако неолиберализмот се замислува само како збир на економски политики и нивните ефекти, рамката за разбирање на незадоволството останува ограничена на економските фактори – зголемената нееднаквост, деиндустријализацијата, губењето на работните места во синдикатот и ерозијата на социјалната држава. Таквата анализа често се фокусира на „левата страна“, особено на белата работничка и средна класа, кои се сметаат за економски и политички запоставени од зголемениот бран елити, космополити и корисници на идентитетската политика. Меѓутоа, ако неолиберализмот се сфати само како политичка рационалност што ги успешно изврши универзализацијата на пазарите и фигурата на „хомо економскиот“, станува невозможно да се сфати афективната инвестиција во белината, националниот идентитет и традиционалниот морал кои станале централни за современата политика. Слично на тоа, таквото тесно гледиште не објаснува како хиерархиите и исклучувањата вградени во „традицијата“ се мобилизирани за да ја оспорат демократската еднаквост во име на семејните вредности и слободата. Без оваа поширока перспектива, новите формации на субјективност и политика произведени од неолиберализмот остануваат заматени, како и несаканите последици и противречности што произлегоа од неговото спроведување (Brown, 2019).

За целосно да се разбере влијанието на неолиберализмот, неопходно е да се разгледаат три тектонски промени во организацијата и свеста за просторот што го преобликува политичкиот пејзаж (Brown, 2019). Овие поместувања не само што поттикнуваат одредени политички реакции, туку го дефинираат и театарот во кој се развиваат. Првата промена е ерозијата на суверенитетот и хоризонтот на националната држава во услови на глобализација. Тековите на капитал, дигиталните мрежи, синцирите на снабдување и миграцијата ги ослабнаа националните граници, го прераспредија производството и потрошувачката и ги трансформираа егзистенцијалните услови на населението низ руралните, приградските и урбаните простори. Оваа промена го поттикна незадоволството против имигрантите и политичките елити за кои се смета дека го овозможуваат нивниот влез, создавајќи јаз меѓу оние кои ја прифаќаат глобализацијата и оние кои се бунтуваат против неа.

Втората промена е неолибералното уништување на социјалната сфера. Со растворање на социјалното во пазарната логика и семејниот морал, неолиберализмот го нагризува просторот на граѓанската еднаквост и општото добро што го бара демократијата. Истовремено, подемот на дигиталната социјалност воведува радикално детериторијализирана и дедемократизирана форма на интеракција. Додека дигиталните платформи нудат нови можности за поврзување и мобилизација, им недостигаат протоколи за споделување моќ, право на правото и преговарање кои се од суштинско значење за демократската практика. Дигиталните „општества“ можеби

имаат демократизирачки потенцијали, но тие не се замена за политичката еднаквост и колективното самоуправање што ги бара демократијата.

Третата промена вклучува пораст на финансискиот капитал и негова трансформација на просторната свест. За разлика од опипливата сопственост и контрола на индустрискиот капитал, финансискиот капитал е испарлив и детериторијализиран, владеејќи со сè додека не е вкоренет никаде. Оваа промена Браун ја претставува како коперниканска револуција во тоа како се перципира моќта, бидејќи таа станува сè поапстрактна и невидлива. Исто како што заобленоста на земјата може да се заклучи само од нејзините ефекти, моќта на финансиите може да се заклучи само од нејзините последици, создавајќи парадоксална очајност на моќта што ги оспорува традиционалните поими за суверенитет и контрола.

Разликата на Дејвид Гудхарт помеѓу „некаде“ и „секаде“ нуди популарна рамка за разбирање на политичките поделби генерирани од овие промени. „Некаде“ се вкоренети во одредени места и заедници, често рурални или приградски, со конзервативни општествени погледи и ограничена изложеност на глобализираната култура. Спротивно на тоа, „секаде“, се урбани, образовани и космополитски, кои ја прифаќаат глобализацијата и прогресивните вредности. Додека рамката на Гудхарт опфаќа некои аспекти на поделбата, таа претерано ја поедноставува и ја затвора важната динамика, како што се расните и економските хиерархии кои ги поткрепуваат овие идентитети. Сепак, неговата дистинкција ги истакнува афективните и просторните димензии на современите политички реакции, особено чувството на дислокација и загуба што го доживуваат оние кои се чувствуваат оставени од глобализацијата (Goodhart, 2017).

Увидите на Карл Шмит за онтолошките импликации на просторот дополнително ја осветлуваат оваа динамика. Шмит тврди дека луѓето, како копнени цицачи, се ориентираат преку разграничување и организација на земјиштето, кои обезбедуваат и земја и хоризонт. Оваа ориентација поттикнува чувство на поседување, лоза и вкоренетост, отелотворени во имотот, семејството и наследството. Спротивно на тоа, морепловството и глобализацијата ги ориентираат луѓето кон безгранична, потрошувачка и детериторијализација, поткопувајќи ги традиционалните форми на припадност и идентитет. Шпекулативната историја на Шмит, иако е проблематична, го предвидува искуството на Гудхартовите „некаде“, кои се држат до нацијата, семејството, имотот и белината како реакционерна формација против дестабилизирачките сили на глобализацијата.

Она што и Гудхарт и Шмит не успеваат целосно да го сфатат е длабоката и токсична интеракција на нихилизмот, фатализмот и *огорченоста* што неолиберализмот ја ослободи во светот. Ерозијата на социјалните врски, надмоќта на финансискиот капитал и детериторијализацијата на моќта оставија огромни делови од населението да се чувствуваат неврзани, обесправени и отуѓени. За таканаречените „некаде“ – оние кои се вкоренети во местото, традицијата и чувството за локален идентитет – оваа дезориентација се манифестира како очајно прилепување

до остатоците од она што некогаш давало стабилност и значење: нацијата, семејството, имотот и, често, расната привилегија. Сепак, дури и овие традиционални структури се распаѓаат под немилосрдните притисоци на деиндустријализацијата, дигитализацијата и еколошкиот колапс. Семејствата, некогаш основа на општествениот живот, станаа шупливи школки, скршени од економската несигурност и културната дислокација. Сопственоста, без разлика дали станува збор за домови или средства за живот, за многумина испари, заменета со минливата логика на рентниерскиот капитализам. Менталните болести се размножуваат додека поединците се борат да најдат цел во свет кој изгледа сè пофрагментиран и непријателски. Патриотизмот, лишен од неговите граѓански и инклузивни димензии, се сведува на ксенофобични гестови – гранични сидови, бескрајни војни и жртвено јагне на аутсајдери.

Овие афективни остатоци – емоционалните и психолошките остатоци на светот во опаѓање – вешто се мобилизирани од десницата, која нуди носталгична визија за реставрација. Оваа визија длабоко резонира со оние кои се чувствуваат напуштени од силите на модерноста, ветувајќи враќање во митологизираното минато каде што преовладуваа традицијата, стабилноста и хиерархијата. Сепак, оваа реакционерна политика на крајот е ќор-сокак, кој не нуди ниту вистински решенија за кризите на сегашноста, ниту остварлив пат кон поправедна иднина. Успева на самиот нихилизам и огорченост на кои тврди дека се спротивставува, канализирајќи го колективниот очај во омраза и поделба.

Предизвикот за левицата, сентимент поддржан од Браун (2019), значи, е да артикулира визија што може да ги достигне и трансформира овие афективни остатоци. Оваа задача бара повеќе од економски критики или повици за прераспределба, колку и да се овие од витално значење. Потребно е длабоко презамислување на социјалното и политичкото, односно она што се осврнува не само на материјалните нееднаквости предизвикани од неолиберализмот, туку и на егзистенцијалните и просторните дислокации што оставија толку многу луѓе да се чувствуваат разместени. Левицата мора да се бори со губењето на традиционалните облици на припадност – без разлика дали тоа е место, заедница или заеднички културни наративи – притоа нудејќи нови, инклузивни форми на солидарност и поврзување. Таа мора да се спротивстави на нихилизмот и огорченоста кои ја поттикнуваат реакционерната политика со визија за демократска обнова која зборува и за материјалните и за афективните потреби на оние што останале зад себе.

Оваа визија мора да биде вкоренета во политиката на грижа, поправка и колективен просперитет. Таа мора да ја признае болката и дезориентираноста предизвикани од децениските неолиберални политики, истовремено нудејќи надежна алтернатива што го надминува лажниот избор помеѓу враќање во идеализираното минато и предавање на хаотичните сили на сегашноста. Таа мора да го обнови општественото ткиво, создавајќи простори каде што луѓето можат да најдат значење, припадност и автономија во свет кој често се чини дека има намера да им ги ускрати овие основни човечки потреби. Ова значи инвестирање во јавни добра, од здравство и образование до

зелени површини и центри во заедницата, кои поттикнуваат поврзаност и издржливост. Тоа значи преиспитување на работата и сопственоста на начини кои ги зајакнуваат поединците и заедниците наместо да ги остават на милост и немилост на глобалните пазари. И тоа значи да се негува политика на надеж која може да се спротивстави на очајот и цинизмот кои толку често ги тераат луѓето кон авторитаризам и реакција.

Само со решавање на овие подлабоки димензии на влијанието на неолиберализмот – неговите материјални, егзистенцијални и афективни последици – левицата може да се надева дека ќе изгради политика способна да ја трансформира сегашноста и да создаде поправедна и правична иднина. Ова не е само прашање на политика или стратегија, туку на имажинација и храброст. Таа бара левицата да се соочи со целосниот опсег на кризата, притоа цврсто да се држи до вербата дека е можен друг свет – свет во кој слободата, достоинството и солидарноста не се привилегии на малкумина, туку првородство на сите.

Заклучок

Дефинирачкиот политички парадокс во модерното време се открива во гротескниот спектакл на идеологија која ветуваше индивидуална слобода, станувајќи архитект на пропаста на демократијата. Неолиберализмот, кој се искачи на доминација прогласувајќи се за чувар на слободата против државната тиранија, во текот на своето четиридецениско владеење го произведе токму спротивното од своите исповедани идеали. Наместо да создава просперитетни, стабилни општества, тој создаде самозасилувачки циклус на институционално распаѓање и општествен очај што директно се храни со подемот на авторитарниот популизам. Ова не е привремен дефект, туку логична крајна точка на систем дизајниран да даде приоритет на пазарниот фундаментализам пред демократското самоуправување.

Во срцето на оваа криза лежи фундаменталниот презир на неолиберализмот кон самата идеја за народен суверенитет. Интелектуалните архитекти на овој проект, од Фридрих Хајек до Милтон Фридман, не криеја дека веруваат оти масовната демократија претставува егзистенцијална закана за она што тие го сметаа за економска рационалност. Нивното решение – методично отстранување на цели сфери на политиката од демократското разгледување преку независни централни банки, меѓународни трговски трибунали и уставни ограничувања на фискалната политика – го постигна она што претходните авторитарни движења можеа да го постигнат само преку брутална сила: неутрализација на способноста на граѓаните да ги обликуваат економските сили што ги регулираат нивните животи. Она што останува е шупливата обвивка на демократскиот театар, каде што изборите малку се менуваат затоа што вистинските лостови на моќ се цврсто поставени надвор од јавниот дофат.

Оваа систематска деполитизација произведе двојни кризи кои директно се хранат со популистичкиот бран. Прво, видливиот колапс на институционалниот легитимитет станува неизбежен кога парламентите и политичките партии се наоѓаат немоќни да се справат со секојдневните грижи на своите избирачи. Второ, и уште подмолно, општествената инфраструктура што овозможува колективно дејствување – силни синдикати, робусни системи за јавно образование, достапни локални медиуми – е намерно демонтирана, оставајќи ги граѓаните изолирани и очајни за каков било наратив што може да го објасни нивниот растечки прекаритет. Во оваа празнина влегуваат демагозите, вооружени со жртвени јагниња наместо со решенија, нудејќи ја катарзата на културната војна како замена за материјалната промена.

Односот помеѓу неолиберализмот и десничарскиот популизам функционира како перверзна дијалектика, при што секоја сила ги засилува најлошите тенденции на другата. Неолибералните политики создаваат економски пустош – затворени фабрики, неисплатливи медицински долгови, генерации без сопственост на дом – што популистите потоа го насочуваат во бес против имигрантите, интелектуалците и замислените глобалистички заговори. За возврат, овие популистички движења, откако ќе дојдат на власт, секогаш се покажуваат многу попосветени на зацврстување на неолибералната економија отколку што би сугерирала нивната жестока предизборна реторика. Моделот важи од Будимпешта до Вашингтон: намалување на даноците за корпорациите заедно со репресии врз граѓанското општество, дерегулација за загадувачите спарени со надзор на активистите, сето тоа завиткано во знамето и придружено со тиради против културните елити.

Оваа динамика се манифестира со посебна јасност во трансформацијата на државата под неолиберално управување. „Силната држава“ која ја барале раните неолиберални теоретичари навистина се појавила, но не како ноќен чувар што ги штити индивидуалните права. Наместо тоа, видлив е подемот на хибрид: држава силна во својот капацитет да ги дисциплинира сиромашните преку казнени режими на социјална помош и да ги заштити капиталот преку закони против протести, но, сепак, намерно ослабена кога станува збор за регулирање на корпорациите, оданочување на богатството или обезбедување јавни добра. Резултатот е она што најдобро може да се нарече авторитарно пазарно општество – систем што ги одржува обележјата на демократијата, а систематски ја отстранува нејзината суштинска содржина.

Глобалните димензии на оваа криза ја откриваат нејзината вистинска нерешливост. Меѓународниот поредок на неолиберализмот, наметнат преку механизми за спор меѓу инвеститорите и државите, долгови и постојаната закана од одлив на капитал, ефикасно ја направи националната демократија застарена како средство за значајни промени. Кога левичарските влади како грчката Сириза се обидуваат да спроведат дури и скромни политики за прераспределба, тие се соочуваат со непосредно финансиско задушување од пазарите на обврзници и бирократијата на ЕУ. Спротивно на тоа, кога десничарските популисти ја преземаат

власта, тие често добиваат тивка поддршка од бизнис-елитите сè додека одржуваат поволни услови за акумулација на капитал. Пораката до граѓаните не може да биде појасна: тие се слободни да гласаат за кого сакаат, сè додека ја остават реалната економија недопрена.

Сепак, овој систем го содржи семето на сопственото распаѓање. Токму политиките дизајнирани да го зацврстат владеењето на пазарот, како што се приватизацијата на здравството, финансирањето на домувањето, легализацијата на работната сила, произведоа нивоа на социјална нестабилност кои сега го загрозуваат опстанокот на системот. Финансиските кризи доаѓаат со поголема фреквенција и сериозност. Очекуваниот животен век се намалува во најбогатите земји во светот. Политичкиот спектар се фрагментира во завојувани фракции на технократски менаџери и авторитарни опортунисти, при што ниту една од нив не нуди решенија за секојдневните кризи со кои се соочуваат обичните луѓе.

Во овој контекст, повиците за враќање кон некоја претпопулистичка „нормалност“ претставуваат не само историска амнезија, туку и активно соучество во кризата. Љубезниот центризам од 90-тите години на 20 век и почетокот на 2000-тите, со својата верба во пазарите и својот презир кон класната политика, ги создаде прецизните услови што ја направија популистичката експлозија неизбежна. Изборот не е помеѓу некоја златна доба на разумен неолиберализам и неговото сегашно популистичко искривување, туку помеѓу продолжување по патот кон олигархиски авторитаризам или градење политика способна да се справи со корените на народниот очај.

Таквата политика би требало да започне со пресврт на основните победи на неолиберализмот: враќање на јавните добра од пазарот, разбивање на концентрациите на корпоративна моќ и повторно воспоставување демократска контрола врз економскиот живот. Но, мора да оди подалеку, признавајќи дека децениите неолиберална доминација ги преобликуваа не само политиките, туку и самиот терен на политичката имажинација. Задачата не е само да се прераспреди богатството, туку да се реконструираат општествените темели што ја овозможуваат демократијата, односно силни локални институции, простори за колективно размислување и културни наративи што ја нагласуваат солидарноста над конкуренцијата.

Просторната теорија на Карл Шмит обезбедува клучен објектив за разбирање на длабочината на овој предизвик. Најтрајното насилство на неолиберализмот е неговата реорганизација на физичкиот и социјалниот простор за да се служи со пазарната логика пред сè. Приватизацијата на јавните плоштади, претворањето на домувањето во финансиски средства, алгоритамската колонизација на животот во заедницата – ова не се случајни резултати, туку се централни за неолибералниот проект. Популистичките движења се покажаа вешти во искористувањето на резултирачката отуѓеност, нудејќи фантазии за рекултивиран простор преку гранични сидови и националистичка носталгија, а воедно не правејќи ништо за да го оспори основниот економски поредок.

Патот напред бара повеќе од приспособувањето на политиките; тој бара радикално преосмислување на начинот на кој го организираме нашиот заеднички свет. Ова значи трансформирање на дигиталните платформи од пазари за надзор во вистински јавни плоштади. Тоа значи дизајнирање градови за жители, а не за шпекуланти со недвижности. Најфундаментално, тоа значи признавање дека демократијата не може да преживее како периодичен изборен ритуал – таа мора да стане секојдневна практика на колективно самоуправување на работните места, соседствата и пошироката економија.

Алтернативата е веќе видлива во оние земји каде што неолиберално–популистичкиот циклус напредувал најдалеку: „нелибералната демократија“ на Унгарија, забрзаното лизгање на САД кон малцинска власт. Во овие лаборатории на демократско назадување, ја гледаме веројатната крајна точка на сегашните трендови – не некаков ненадеен колапс, туку постепено овенување на демократската супстанција сè додека не останат само празните форми. Изборите продолжуваат, но ништо не менуваат. Судовите истрајуваат, но служат на моќта, а не на правдата. Печатот преживува, но како гласноговорник, а не како чувар.

Големото политичко прашање е дали е можно да се изгради движење способно да ја прекине јамката на пропаст помеѓу пазарниот фундаментализам и авторитарната реакција – движење кое не нуди ниту лажен технократски мир на неолиберализмот ниту суров театар на популизмот, туку вистинска демократија вкоренета во заедничкиот просперитет и колективното достоинство.

Користена литература

- ABC News. (2018, January 12). 5 times Trump was accused of making racially tinged comments about immigrants, people of color. *ABC News*. Повратено од <https://abcnews.go.com/Politics/times-trump-accused-making-racially-tinged-comments-immigrants/story?id=52306112>
- Adams, S. (2025, February 7). *The SAVE Act: A Voter Suppression Tactic Disguised as Election Integrity*. Повратено од Feminist Majority Foundation: <https://feminist.org/news/the-save-act-a-voter-suppression-tactic-disguised-as-election-integrity/>
- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press.
- Aiolfi, T. (2025). *The Populist Style: Trump, Le Pen and Performances of the Far Right*. Edinburgh University Press.
- Alexander, J. C. (2012). *The Performance of Politics: Obama's Victory and the Democratic Struggle for Power*. OUP USA.
- Alternative für Deutschland. (2017). Manifesto for Germany: The Political Programme for the Alternative for Germany. Alternative für Deutschland. Повратено од https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2017/04/2017-04-12_afd-grundsatzprogramm-englisch_web.pdf
- Antal, A. (2018). Communist Populism in Hungary. *Society and Economy*, 40(4). Повратено од <https://ideas.repec.org/a/aka/sococo/v40y2018i4p623-642.html>
- Antal, A. (2019). *The Rise of Hungarian Populism: State Autocracy and the Orbán Regime*. Emerald Publishing Limited.
- Anti-Defamation League. (н.д.). *Hitler Salute (hand sign)*. Преземено February 3, 2025 од ADL: <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/hitler-salute-hand-sign>
- Arin, P. K., Polyzos, E., & Thum, M. (2024). Understanding the Populist Voter. *EconPol Forum*, 14–18.
- Arter, D. (2010). The Breakthrough of Another West European Populist Radical Right Party? The Case of the True Finns. *Government and Opposition*, 45(4).
- Autor, D., Dorn, D., & Hanson, G. H. (2016). The China Shock: Learning from Labor Market Adjustment to Large Changes in Trade. *Annual Review of Economics* 8(1).
- BBC News. (2010, May 18). Cameron and Clegg set out 'big society' policy ideas. *BBC News*. Повратено од http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/8688860.stm
- BBC News. (2014, April 6). <https://www.bbc.com/news/world-europe-26908404>. BBC. Повратено од <https://www.bbc.com/news/world-europe-26908404>
- Bellamy, R. (2007). *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge University Press.
- Bensmann, M., von Daniels, J., Dowideit, A., Peters, J., & Keller, G. (2024, January 15). Secret plan against Germany. *CORRECTIV*. Повратено од <https://correctiv.org/en/top-stories/2024/01/15/secret-plan-against-germany/>
- Berend, I. T. (2020). *A Century of Populist Demagogues: Eighteen European Portraits, 1918–2018*. Central European University Press.
- Bergmann, E. E. (2016). *Nordic Nationalism and Right-Wing Populist Politics: Imperial Relationships and National Sentiments*. Palgrave Macmillan UK.
- Beyer, S., & Fleischhauer, J. (2016, March 30). 'The Immigration of Muslims Will Change Our Culture'. *Spiegel*. Повратено од <https://www.spiegel.de/international/germany/interview-with-frauke-petry-of-the-alternative-for-germany-a-1084493.html>
- Biebricher, T. (2018). *The Political Theory of Neoliberalism*. Stanford University Press.
- Blanchet, B. (2024, December 27). Canadian Lawmaker Scorches Trump's Holiday 'Rage Rot' Against His Country. *HuffPost*. Повратено од https://www.huffpost.com/entry/canadian-lawmaker-charlie-angus-trump-justin-trudeau-threats_n_676e585de4b04b4c2e2596fd

- Boettke, P. J., & Marciano, A. (Yp.). (2020). *The Soul of Classical Political Economy: James M. Buchanan from the Archives*. Mercatus Center at George Mason University.
- Boyd, A. (2021, March 23). *Deputy Federal CIO on Fate of Trump-era IT Policies*. Повратено од Nextgov: <https://www.nextgov.com/modernization/2021/03/deputy-federal-cio-fate-trump-era-it-policies/172863/>
- Bridge Initiative Team. (2020, September 16). Factsheet: The Finns Party – Bridge Initiative. *Bridge Initiative*. Повратено од <https://bridge.georgetown.edu/research/factsheet-the-finns-party/>
- Broockman, D. (2018). Predispositions and the Political Behavior of American Economic Elites: Evidence from Technology Entrepreneurs. *American Journal of politics*, 63(1).
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Zone Books – MIT.
- Brown, W. (2019). *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. Columbia University Press.
- Buchanan, J. M. (1975). *The limits of liberty: between anarchy and Leviathan*. University of Chicago Press.
- Buchanan, J. M. (1986). *Liberty, market, and state : political economy in the 1980s*. Wheatsheaf Books.
- Buchanan, J. M. (1997). The balanced budget amendment: Clarifying the arguments. *Public Choice*, 90.
- Buchanan, J. M. (2007). *Economics from the outside in : "better than plowing" and beyond*. Texas A&M University Press.
- Buckley, N., & Byrne, A. (2017, December 21). Viktor Orban's oligarchs: a new elite emerges in Hungary. *Financial Times*. Повратено од <https://www.ft.com/content/ecf6fb4e-d900-11e7-a039-c64b1c09b482>
- Bur, J. (2018, March 14). *Innovation at scale: What has the White House Office of American Innovation accomplished?* Повратено од Federal Times: <https://www.federaltimes.com/it-networks/2018/03/14/innovation-at-scale-what-has-the-white-house-office-of-american-innovation-accomplished/>
- Bush, G. (1988, August 18). *Address Accepting the Presidential Nomination at the Republican National Convention in New Orleans*. Повратено од The American Presidency Project: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-accepting-the-presidential-nomination-the-republican-national-convention-new>
- Butler, J. (2006). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Byrne, A. (2015, September 6). Orbanomics confounds critics as Hungary's economy recovers. *Financial Times*. Повратено од <https://www.ft.com/content/027eaf9a-05e9-11e5-b676-00144feabdc0>
- Callison, W. (2019). Political Deficits: The Dawn of Neoliberal Rationality and the Eclipse of Critical Theory. *UC Berkeley*. Повратено од <https://escholarship.org/uc/item/9p0574bc>
- Camus, R. (2024). *The Great Replacement: Introduction to Global Replacism*. Independently published.
- Caputo, D. (2025, January 31). The Significance of Firing Inspectors General: Explained. *Campaign Legal Center*. Повратено од <https://campaignlegal.org/update/significance-firing-inspectors-general-explained>
- Center for Public Impact. (2016, April 11). *Privatising the UK's nationalised industries in the 1980s*. Повратено од Center for Public Impact: <https://centreforpublicimpact.org/public-impact-fundamentals/privatising-the-uks-nationalised-industries-in-the1980s/>
- Chokshi, N. (2016, October 13). Trump Accuses Clinton of Guiding Global Elite Against U.S. Working Class (Published 2016). *The New York Times*. Повратено од <https://www.nytimes.com/2016/10/14/us/politics/trump-comments-linked-to-antisemitism.html>
- Chomsky, N. (1999). *Profit over people : neoliberalism and global order*. Seven Stories Press.

- Coles James, K. (2020, February 12). *President Trump Keeps Promises to the "Forgotten Americans"*. Повратено од Heritage Foundation: <https://www.heritage.org/conservatism/commentary/president-trump-keeps-promises-the-forgotten-americans>
- Connolly, K. (2025, January 22). 'The gesture speaks for itself': Germans respond to Musk's apparent Nazi salute. *The Guardian*. Повратено од <https://www.theguardian.com/technology/2025/jan/21/the-gesture-speaks-for-itself-germans-divided-over-musks-apparent-nazi-salute>
- Cook, J. (2024). *The Quiet Damage: QAnon and the Destruction of the American Family*. Crown.
- Daileda, C. (2016, September 27). Trump on cybersecurity: 'I have a son. He's 10 years old. He has computers.'. *Mashable*. Повратено од <https://mashable.com/article/donald-trump-cybersecurity-son>
- Daniels, J. (2018). The algorithmic rise of the "alt-right. *Contexts*, 60–65.
- De Cleen, B. (2017). Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 24(4).
- De Cleen, B. (2024). Populism of the Privileged: On the Use of Underdog Identities by Comparatively Privileged Groups. *Political Studies*, 72(3).
- de Jonge, L., & Frankenberger, R. (2025, February 21). What is the AfD? Germany's far-right party, explained. *Conversationalist*. Повратено од <https://theconversation.com/what-is-the-afd-germanys-far-right-party-explained-250218>
- de Vries, C. (2016). *Fear not Values*. Bertelsmann Stiftung. Повратено од <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/fear-not-values>
- DeCook, J. (2023). Of humans, machines, and extremism: The role of platforms in facilitating undemocratic cognition. *American Behavioral Scientist*, 67(2).
- Demoptimism. (н.д.). *Democratic Decay*. Преземено December 14, 2024 од DEM-DEC: <https://www.demoptimism.org/democratic-decay-as-the-organising-concept>
- Dempsey, J. (2011, April 18). Hungarian Parliament Approves New Constitution. *New York Times*. Повратено од <https://www.nytimes.com/2011/04/19/world/europe/19iht-hungary19.html>
- Deutscher Bundestag. (2017, September 24). *CDU/CSU remains strongest parliamentary group in the Bundestag despite losses*. Повратено од Deutscher Bundestag: <https://www.bundestag.de/en/documents/textarchive/election-2017-527284>
- Dignam, P. (2021). Valorizing Trump's Masculine Self: Constructing Political Allegiance during the 2016 Presidential Election. *Men and Masculinities*, 24(3).
- Drummond, M. (2025, February 03). President Trump threatens Canada over trade war – saying it should become 'cherished 51st state'. *SkyNews*. Повратено од <https://news.sky.com/story/president-trump-threatens-canada-over-trade-war-saying-it-should-become-cherished-51st-state-13301663>
- Farr, E., & Lewis, B. (2025, January 25). Elon Musk appears on video at German far right campaign event. *Reuters*. Повратено од <https://www.reuters.com/world/europe/elon-musk-appears-video-german-far-right-campaign-event-2025-01-25/>
- Foster, P. (2023). *What Went Wrong With Brexit: And What We Can Do About It*. Canongate Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: selected interviews and other writings, 1972–1977*. (C. Gordon, Уп., & C. Gordon, Прев.) Knopf Doubleday Publishing Group.
- Foucault, M. (2010). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. (M. Senellart, Уп.) Palgrave Macmillan.
- Friedman, M., & Friedman, R. D. (1962). *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press.
- Friedman, M., & Friedman, R. D. (1990). *Free to Choose*. Harcourt Brace Jovanovich.
- García-Rivero, C. (2023). *Democracy Fatigue: An East European Epidemy*. Central European University Press.

- Gest, J., Reny, T., & Mayer, J. (2018). Roots of the Radical Right: Nostalgic Deprivation in the United States and Britain. *Comparative Political Studies*, 1694–1719.
- Gidron, N., & Hall, P. (2017). The politics of social status: economic and cultural roots of the populist right. *British Journal of Sociology*, S57–S84.
- Gilchrist, K. (2017, March 27). Trump plans new office to fix government with business ideas, and it's already working with Tim Cook and Elon Musk. *CNBC*. Повратено од <https://www.cnbc.com/2017/03/27/trump-plans-new-office-to-fix-government-with-business-ideas-and-is-already-working-with-tim-cook-and-elon-musk.html>
- Gillin, J. (2015, August 24). Bush says Trump was a Democrat longer than a Republican 'in the last decade'. *PolitiFact*. Повратено од <https://www.politifact.com/factchecks/2015/aug/24/jeb-bush/bush-says-trump-was-democrat-longer-republican-las/>
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Knopf Doubleday Publishing Group.
- Gontijo, C. (2020). Caesarism, populism, and the 2018 election in Brazil. *Capital & Class*, 44(4).
- González Gómez, M. (2025, February 23). Germany Election Maps: How Conservatives Regained Power. *New York Times*. Повратено од <https://www.nytimes.com/interactive/2025/02/23/world/europe/germany-election-results-analysis.html#>
- Goodhart, D. (2017). *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*. Hurst.
- Goodwin, M., & Heath, O. (2016). The 2016 Referendum, Brexit and the Left Behind: An Aggregate-level Analysis of the Result. *The Political Quarterly* 87(3).
- Griffin, R. (1993). *The Nature of Fascism*. Routledge.
- Grobe, C. (2020). Performance Art and Other Keywords in the Age of Donald Trump. *Critical Inquiry*, 46(4).
- Gwynne, A. (2020, March 29). There is such a thing as society, says Boris Johnson from bunker. *The Guardian*. Повратено од <https://www.theguardian.com/politics/2020/mar/29/20000-nhs-staff-return-to-service-johnson-says-from-coronavirus-isolation>
- Havertz, R. (2021). *Radical Right Populism in Germany: AfD, Pegida, and the Identitarian Movement*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Hawkins, K. A., Carlin, R. E., Littvay, L., & Rovira Kaltwasser, C. (Yp.). (2019). *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis*. Routledge.
- Hayek, F. A. (1944). *The Road to Serfdom*. Routledge and Kegan Paul.
- Hayek, F. A. (1952). *The sensory order : an inquiry into the foundations of theoretical psychology*. University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1966, December). The Principles of a Liberal Social Order. *Il Politico*, 31(4). Повратено од <https://www.jstor.org/stable/43206528>
- Hayek, F. A. (1978). *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1991). *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. (W. W. Bartley, & W. W. Bartley, III, Yp.) University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (2013). *The Intellectuals and Socialism*. Literary Licensing, LLC.
- Hayek, F. A. (2024). *Law, Legislation, and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*. (J. Shearmur, Yp.) Taylor & Francis Limited.
- Heinisch, R. (2014). Right-Wing Populism in Austria: A Case for Comparison. *Problems of Post-Communism*, 55(3).
- Hochschild, A. R. (2016). *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. The New Press.
- Ignazi, P. (2006). *Extreme Right Parties in Western Europe*. OUP Oxford.
- International Foundation for Electoral Systems. (2011). *Finnish Parliament 2011 General*. Повратено од ElectionGuide: <https://www.electionguide.org/elections/id/1591/>

- International Foundation for Electoral Systems. (2015). *Finnish Parliament 2015 General*. Повратено од ElectionGuide: <https://www.electionguide.org/elections/id/2567/>
- Junman, A. (2025). The politics of platform folklore: Emotion, identity, and sense-making in far-right populist Twitter communities. *Media, Culture & Society*, 302–318.
- Katsambekis, G. (2020). Constructing ‘the people’ of populism: a critique of the ideational approach from a discursive perspective. *Journal of Political Ideologies*, 27(1).
- Kingsley, P. (2018, April 3). An Economic Miracle in Hungary, or Just a Mirage? *New York Times*. Повратено од <https://www.nytimes.com/2018/04/03/world/europe/viktor-orban-hungary-economy-election.html>
- Kinkartz, S. (2023, July 07). Far-right AfD emerges as Germany's second strongest party. *Deutsche Welle*. Повратено од <https://www.dw.com/en/far-right-afd-emerges-as-germanys-second-strongest-party/a-66154675>
- Klein, N. (2008). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Picador.
- Körösényi, A. (2005). Political Representation in Leader Democracy. *Wiley Online Library Search within Search term Government and Opposition*, 40(3).
- Kovala, U., & Palonen, E. (2018). *Populism on the Loose*. Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimuskeskus. Повратено од <https://researchportal.helsinki.fi/en/publications/populism-on-the-loose>
- Köves, N. (2018, September 19). The Sargentini Report – Its background and what it means for Hungary and for the EU. *Heinrich Böll Foundation*. Повратено од <https://www.boell.de/en/2018/09/19/sargentini-report-its-background-and-what-it-means-hungary-and-eu>
- Kranish, M., & Fisher, M. (2017). *Trump Revealed: The Definitive Biography of the 45th President*. Scribner.
- Krekó, P., & Enyedi, Z. (2018). Explaining Eastern Europe: Orbán's Laboratory of Illiberalism. *Journal of Democracy*, 29(3).
- Kruse, M., White, J. B., Sutton, S., Sitrin, C., Mahoney, B., & Gerstein, J. (2018, November 1). Trump Reclaims the Word 'Elite' With Vengeful Pride. *Politico*. Повратено од <https://www.politico.com/magazine/story/2018/11/01/donald-trump-elite-trumpology-221953/>
- Lanczi, A. (2017, April 1). Between Wisdom and Knowledge: The Politics of Creativity in a Post-Communist World. *Voegelin View*. Повратено од <https://voegelinview.com/wisdom-knowledge-politics-creativity-post-communist-world/>
- Lees, C. (2018). The ‘Alternative for Germany’: The rise of right-wing populism at the heart of Europe. *Politics*, 38(3).
- Leruth, B., Startin, N., & Usherwood, S. (Yp.). (2017). *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Routledge.
- Locke, J. (1689). *Two Treatises of Government*. England: Awnsham Churchill.
- Luther, K. (2000). Austria: a democracy under threat from the freedom party? *Parliamentary Affairs*, 53(3).
- Mac Dougall, D. (2023, June 20). Racism and rape fantasies: A PR headache for Finland's new government. *Euronews*. Повратено од <https://www.euronews.com/2023/06/20/racism-and-rape-fantasies-the-pr-headache-facing-finlands-new-right-wing-government>
- MacLean, N. (2017). *Democracy in Chains: The Deep History of the Radical Right's Stealth Plan for America*. Penguin Publishing Group.
- Mäki, U. (Yp.). (2009). *The Methodology of Positive Economics: Reflections on the Milton Friedman Legacy*. Cambridge University Press.
- Mammone, A. (2015). *Transnational Neofascism in France and Italy*. Cambridge University Press.

- Marsi, F. (2024, June 12). European Parliament at crossroads as right-wing parties triumph in EU vote. *Al Jazeera*. Повратено од <https://www.aljazeera.com/features/2024/6/12/european-parliament-at-crossroads-as-right-wing-parties-triumph-in-eu-vote>
- Martin, J. (2020). Resource Reallocation and Ambiguous Economic Performance in a Captured State – The Case of Hungary. *Systems, Institutions and Values – Engaging with János Kornai's Scholarship*.
- Marwick, A. (2024). Constructing alternative facts: Populist expertise and the QAnon conspiracy. *New Media & Society*, 2535–2555.
- Marx, K., & Engels, F. (1932). *The German Ideology*. (R. Pascal, Уп.) Martino Fine Books.
- McGuire, K. (2024). A Democratic Vision for Public Schools . *Stanford Social Innovation Review*.
- Meret, S. (2010). The Danish People's Party, the Italian Northern League and the Austrian Freedom Party in a Comparative Perspective: Party Ideology and Electoral Support. *Aalborg University*. Повратено од https://www.researchgate.net/publication/260403662_The_Danish_People's_Party_the_Italian_Northern_League_and_the_Austrian_Freedom_Party_in_a_Comparative_Perspective_Party_Ideology_and_Electoral_Support
- Merher, A., & Puglierin, J. (2024, September 10). War, peace, and populism: How Germany's extremist parties are shaping its foreign policy debate. *European Council on Foreign Relations*. Повратено од <https://ecfr.eu/article/war-peace-and-populism-how-germanys-extremist-parties-are-shaping-its-foreign-policy-debate/>
- Meyer, T. (2017, October 19). Has Trump drained the swamp in Washington? *Politico*. Повратено од <https://www.politico.com/story/2017/10/19/trump-drain-swamp-promises-243924>
- Mirowski, P. (2013). *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. Verso.
- Moffitt, B. (2017). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford University Press.
- Moffitt, B. (2018). The Populism/Anti-Populism Divide in Western Europe. *Democratic Theory*, 5(2).
- Moffitt, B. (2020). *Populism*. Polity Press.
- Moscovitch, P. (2025, January 15). 'Number go up': Ed Zitron chronicles the 'rot economy'. *Halifax Examiner*. Повратено од <https://www.halifaxexaminer.ca/morning-file/number-go-up-ed-zitron-chronicles-the-rot-economy/>
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Mudge, S. (2008). What is neo-liberalism? *Socio-Economic Review*, 703–731.
- Mutz, D. (2018). Status threat, not economic hardship, explains the 2016 presidential vote . *Proc Natl Acad Sci U S A*.
- Myers, C. R. (2021, December 28). *Debating the Legacies of James M. Buchanan and Neoliberalism*. Повратено од E-International Relations: <https://www.e-ir.info/2021/12/28/debating-the-legacies-of-james-m-buchanan-and-neoliberalism/>
- Norris, P., & Inglehart, R. (2016). Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash. *HKS Faculty Research Working Paper Series*.
- Ober, J. (2008, March). The Original Meaning of “Democracy”: Capacity to Do Things, not Majority Rule. *Constellations*, 15(1).
- OECD. (2024, July 10). *OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions 2024 Results – Country Notes: Finland*. Повратено од OECD: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-survey-on-drivers-of-trust-in-public-institutions-2024-results-country-notes_a8004759-en/finland_596ba5da-en.html
- Ostiguy, P., Panizza, F., & Moffitt, B. (Уп.). (2021). *Populism in Global Perspective: A Performative and Discursive Approach*. Routledge, Taylor & Francis Group.

- Ottaway, M. (2003). *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Palonen, E. (2020). Jätkät ja jytkyt–Perussuomalaiset ja populismin retoriikka [Blokes and Bombshells: True Finns and Populist Rhetoric]. *Nationalism and Ethnic Politics*, 26(2).
- Peetz, J. (2021). The counter-theatricality of right-wing populist performance. *Studies in Theatre and Performance*, 41(3).
- Peters, M. A. (2018). The end of neoliberal globalisation and the rise of authoritarian populism. *Educational Philosophy and Theory*, 50(4).
- Picchi, A. (2024, November 14). What to know about Trump's Department of Government Efficiency, led by Elon Musk and Vivek Ramaswamy. *CBS News*. Повратено од <https://www.cbsnews.com/news/trump-department-of-government-efficiency-doge-elon-musk-ramaswamy/>
- Poole, R. (2004, June 8). *Ronald Reagan and the Privatization Revolution*. Повратено од Reason Foundation: <https://reason.org/commentary/ronald-reagan-and-the-privatiz/>
- Przeworski, A. (2024, July). Who Decides What Is Democratic? *Journal of Democracy*, 35(3).
- Puar, J. K. (2007). *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Duke University Press.
- Rai, S. (2015). Political Performance: A Framework for Analysing Democratic Politics. *Political Studies*, 63(5).
- Reilly, K. (2016, August 31). Here Are All the Times Donald Trump Insulted Mexico. *Time*. Повратено од <https://time.com/4473972/donald-trump-mexico-meeting-insult/>
- Reuters. (2025, January 21). Musk's hand gesture during Trump inauguration festivities draws scrutiny. *Reuters*. Повратено од <https://www.reuters.com/world/us/musks-hand-gesture-during-trump-inauguration-festivities-draws-scrutiny-2025-01-21/>
- Rinke, A. (2017, August 29). Germany's Merkel rules out coalition with far left, far right. *Reuters*. Повратено од <https://www.reuters.com/article/us-germany-election-merkel-afd/germanys-merkel-rules-out-coalition-with-far-left-far-right-idUSKCN1B929H/>
- Rodriguez-Pose, A. (2018). The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). *Papers in Evolutionary Economic Geography*.
- Rodrik, D. (2018). Is populism necessarily bad economics? *AEA Papers and Proceedings*, 196–99.
- Röpke, W. (1950). *The Social Crisis of Our Time*. William Hodge & Company.
- Röpke, W. (1992). *The Social Crisis of Our Time*. Transaction Publishers.
- Röpke, W., & Rüstow, A. (1942). *International Economic Disintegration*. (A. Rüstow, Ур.) W. Hodge, Limited.
- Rousseau, J.-J. (1762). *The Social Contract*. (G. H. Cole, Прев.) Independently published.
- Rovira Kaltwasser, C. (2017). *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford University Press.
- Rucker, P., & Costa, R. (2017, February 23). Bannon vows a daily fight for 'deconstruction of the administrative state'. *The Washington Post*. Повратено од https://www.washingtonpost.com/politics/top-wh-strategist-vows-a-daily-fight-for-deconstruction-of-the-administrative-state/2017/02/23/03f6b8da-f9ea-11e6-bf01-d47f8cf9b643_story.html
- Saletan, W. (2018, January 12). No, Not Everything Is Racist. *Slate*. Повратено од <https://slate.com/news-and-politics/2018/01/no-not-everything-is-racist-but-donald-trump-is.html>
- Saward, M. (2010). *The Representative Claim*. OUP Oxford.
- Schabert, T. (2010). *Boston Politics: The Creativity of Power*. De Gruyter.
- Scheiring, G. (2018, April 9). Lessons from the Political Economy of Authoritarian Capitalism in Hungary. *Transnational Institute*. Повратено од <https://www.tni.org/en/publication/lessons-from-the-political-economy-of-authoritarian-capitalism-in-hungary>

- Scheppele, K. L. (2022). How Viktor Orbán Wins. *Journal of Democracy*, 33(3). Повратено од <https://www.journalofdemocracy.org/articles/how-viktor-orban-wins/>
- Schmitt, C. (1932). *The Concept of the Political*. Rutgers University Press.
- Schmitt, C. (2003). *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. (G. L. Ulmen, Прев.) Telos Press.
- Schmitt, C. (2025). *Land and Sea: A World-historical Meditation*. (R. A. Berman, S. G. Zeitlin, Ур., & S. G. Zeitlin, Прев.) Telos Press Publishing.
- Sharon, A. (2018). Populism and democracy: The challenge for deliberative democracy. *European Journal of Philosophy*, 27(2).
- Slobodian, Q. (2018). *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*. Harvard University Press.
- Smith, C. (2025, January 31). Trump Will Hit Mexico, Canada and China With Tariffs. *The New York Times*. Повратено од <https://www.nytimes.com/2025/01/31/business/economy/trump-tariffs-canada-mexico-china.html>
- Smith, G. (1986). *Democracy in Western Germany: Parties and Politics in the Federal Republic*. Holmes & Meier.
- SPLC. (2022, April 5). Why Is CPAC Traveling to Illiberal Hungary? *Southern Poverty Law Center*. Повратено од <https://www.splcenter.org/resources/hate-watch/why-cpac-traveling-illiberal-hungary/>
- Stanger, A. (2025, February 7). *Efficiency – or empire? How Elon Musk’s hostile takeover could end government as we know it*. Повратено од Ash Center for Democratic Governance and Innovation: <https://ash.harvard.edu/articles/efficiency-%E2%88%92-or-empire-how-elon-musks-hostile-takeover-could-end-government-as-we-know-it/>
- Statista. (2025, January 13). *Germany Crime Rate & Statistics 1990–2025*. Повратено од Statista: <https://www.statista.com/topics/6182/crime-in-germany/>
- Stiglitz, J. E. (2016, August 5). *Globalization and its New Discontents*. Повратено од Project Syndicate: <https://www.project-syndicate.org/commentary/globalization-new-discontents-by-joseph-e-stiglitz-2016-08>
- Streeck, W. (2017). *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. (P. Camiller, & D. Fernbach, Прев.) Verso Books.
- Tacconi, M. (2018, November 28). “Orbanomics” or why Hungary Needs Europe. *Reset Dialogues*. Повратено од <https://www.resetdoc.org/story/orbanomics-hungary-needs-europe/>
- Tarchi, M. (2015). Italy: The promised land of populism? *Contemporary Italian Politics*, 7(3).
- Than, K. (2018, April 9). Hungary's strongman Viktor Orbán wins third term in power. *Reuters*. Повратено од <https://www.reuters.com/article/us-hungary-election/hungarys-strongman-viktor-orban-wins-third-term-in-power-idUSKBN1HE0UC>
- The Economist. (2024, May 30). Hard-right populists are pushing their way into the mainstream. *The Economist*. Повратено од <https://www.economist.com/europe/2024/05/30/hard-right-populists-are-pushing-their-way-into-the-mainstream>
- Tocqueville, A. d. (1835). *Democracy in America*. (H. C. Mansfield, D. Winthrop, Ур., H. C. Mansfield, & D. Winthrop, Прев.) University of Chicago Press.
- Tommasi, A. (2024). *Political Shifts to the Right*. Reset Dialogues.
- Tóth, I. J., & Hajdu, M. (2018, January 28). How does the Kleptocratic State Work in Hungary? *Corruption Research Center Budapest*. Повратено од <https://www.crcb.eu/?p=1293>
- Trump, D. (2016, October 13). Donald Trump Responded To Assault Accusations In A Speech Thursday In Florida. *NPR*. Повратено од <https://www.npr.org/2016/10/13/497857068/transcript-donald-trumps-speech-responding-to-assault-accusations>
- Trump, D., & Schwartz, T. (1987). *The Art of the Deal*. Random House.

- Varoufakis, Y. (2018, September 13). Our new international movement will fight rising fascism and globalists | Yanis Varoufakis. *The Guardian*. Повратено од <https://www.theguardian.com/commentisfree/ng-interactive/2018/sep/13/our-new-international-movement-will-fight-rising-fascism-and-globalists>
- Varoufakis, Y. (2024). *Technofeudalism: What Killed Capitalism*. Melville House.
- Vogelmann, F. (Ур.). (2017). *The Birth of Austerity: German Ordoliberalism and Contemporary Neoliberalism*. Rowman & Littlefield International.
- Weigel, D. (2016, January 11). Trump accepts No Labels prize, as O'Malley calls him 'racist,' 'fascist'. *Washington Post*. Повратено од <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2016/01/11/trump-accepts-no-labels-prize-as-omalley-calls-him-racist-fascist/>
- Wiarda, H. J. (Ур.). (2004). *Comparative Politics: Critical Concepts in Political Science*. Taylor & Francis Group.
- Widfeldt, A. (2023, May 12). Populism and the Growth of the Radical Right in the Nordic countries. *nordics.info*. Повратено од <https://nordics.info/nnl/show/artikel/populism-and-the-growth-of-the-radical-right-in-the-nordic-countries>
- Wilsford, D. (Ур.). (1995). *Political Leaders of Contemporary Western Europe: A Biographical Dictionary*. Bloomsbury Academic.
- Wolin, S. S. (2018). *Fugitive Democracy: And Other Essays*. (N. Xenos, Ур.) Princeton University Press.
- World Happiness Report. (2024). *World Happiness Report 2024 | The World Happiness Report*. Повратено од World Happiness Report: <https://worldhappiness.report/ed/2024/>
- World Justice Project. (2024). *WJP Rule of Law Index | Global Insights*. Повратено од World Justice Project: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2024>
- YLE. (2017, June 13). Finns Party splinters, new group makes bid for Sipilä government. *YLE*. Повратено од <https://yle.fi/a/3-9666946>
- YLE. (2017, June 10). Jussi Halla-aho elected Finns Party leader. *YLE*. Повратено од <https://yle.fi/a/3-9662264>
- YLE. (2017, June 13). PM Sipilä: "Government to continue" with New Alternative. *YLE*. Повратено од <https://yle.fi/a/3-9667365>
- YLE. (2017, March 5). Soini announces he will not continue at Finns Party helm. *YLE*. Повратено од <https://yle.fi/a/3-9492639>
- YLE. (2020, February 24). Finns Party to sack youth wing's vice chair for declaring himself a fascist. *YLE*. Повратено од <https://yle.fi/a/3-11225062>
- YLE. (2021, August 14). Riikka Purra elected Finns Party leader. *YLE*. Повратено од <https://yle.fi/a/3-12059036>